

О. Ф. Надтока, О. М. Топузов

ГЕОГРАФІЯ

9

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ № 56 від 02.02.2009 р.)

Експерти, що здійснювали експертизу рукопису підручника та рекомендували підручник до видання:

Овсяннікова Людмила Василівна, вчитель загальноосвітньої школи №58, міста Донецька
Себало Олена Володимирівна, вчитель загальноосвітньої школи №26, міста Житомира
Беззубцева Валерія Володимирівна, завідувача районним методичним кабінетом відділу освіти Рокитнянської РДА Київської області

Козбур Руслана Андріївна, методист Тернопільського районного інформаційно-методичного кабінету

Лаврук Марія Миколаївна, Львівський національний університет ім. І.Франка, кандидат географічних наук, доцент

Лісовський Сергій Антонович, Інститут географії НАН України, доктор географічних наук
Назаренко Тетяна Геннадіївна, старший науковий співробітник лабораторії географічної та економічної освіти Інституту педагогіки АПН України, кандидат педагогічних наук

Відповідальні за підготовку видання:

Бєскова Наталія Володимирівна, начальник відділу суспільно-гуманітарної освіти департаменту загальної середньої та дошкільної освіти Міністерства освіти і науки України

Гладковський Роман Васильович, науковий співробітник Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України

Надтока Олександр Федорович

Н17 Географія: Підручник для 9 кл. загальноосвітніх навчальних закладів / О.Ф. Надтока, О.М. Топузов. – К.: “Видавничий дім “Світ знань”, 2009. – 224 с.: іл., карти.

ISBN 978-966-8165-13-9.

Автори: Надтока Олександр Федорович – науковий співробітник лабораторії оцінювання якості освіти Інституту педагогіки АПН України

Топузов Олег Михайлович – заступник директора Інституту педагогіки АПН України, доктор педагогічних наук, професор

У блоці “Практичні роботи” використані окремі методичні розробки, створені спільно Коберніком С.Г., Коваленко Р.Р., Надтокою О.Ф.

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

ISBN 978-966-8165-13-9

ББК 65.049 (4 УКР)я 721

Н 17

Зміст

ВСТУП	9
§ 1. Актуальність предмета економічної і соціальної географії України в системі географічної науки	10

Розділ I. УКРАЇНА НА КАРТІ СВІТУ

Тема 1. Економіко-географічне положення України.	15
§ 2. Місце України на політичній карті Європи і світу	15
<i>Практична робота №1.</i> Визначення переваг і недоліків економіко-географічного та геополітичного положення України. Проведення на контурній карті лінії державного кордону України з нанесенням назв країн, з якими вона межує	21
Тема 2. Адміністративно-територіальний устрій України	22
§ 3. Українські історичні землі	22
§ 4. Сучасний адміністративно-територіальний поділ України	26
<i>Практична робота № 2.</i> Нанесення на контурну карту адміністративних одиниць України.	31

Розділ II. НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Тема 1. Кількість, розміщення і густота населення, його вікова і статева структура	34
§ 5. Природний рух населення	34
§ 6. Механічний рух населення	39
<i>Практична робота № 3.</i> Побудова графіка зміни чисельності населення за певний період.	42
Тема 2. Національний та етнічний склад населення	43
§ 7. Українська нація та національні меншини	44
<i>Практична робота № 4.</i> Побудова секторної та стовпчикової діаграм національного складу населення України.	48

Тема 3. Системи розселення і розвиток поселень	49
§ 8. Розселення населення та основні групи поселень	49
§ 9. Урбанізація	54
Тема 4. Трудові ресурси і зайнятість населення.	57
§ 10. Забезпеченість трудовими ресурсами.	57

Розділ III. ГОСПОДАРСТВО

Тема 1. Загальна характеристика господарства України	61
§ 11. Національний господарський комплекс.	62
§ 12. Територіальна структура господарства.	65
Тема 2. Економічний потенціал України	68
§ 13. Складові економічного потенціалу	68
Тема 3. Промисловість. Загальна характеристика	71
§14. Структурно-виробничі особливості промисловості України	71
<i>Практична робота № 5. Складання схеми галузевої структури промисловості України</i>	76
Тема 4. Паливна промисловість	76
§ 15. Галузева структура паливної промисловості	76
§ 16. Проблеми реструктуризації та перспективи розвитку паливної промисловості	81
<i>Практична робота № 6. Позначення на контурній карті основних районів вугле-, газо- і нафтовидобутку, нафто- і газопроводів</i>	84
Тема 5. Електроенергетика	84
§ 17. Електроенергетика – провідна галузь економіки України	84
<i>Практична робота № 7. Побудова секторної діаграми виробництва електроенергії різними видами електростанцій</i>	90
Тема 6. Металургійна промисловість	92
§ 18. Чорна металургія	92
§ 19. Кольорова металургія	96
<i>Практична робота № 8. Нанесення на контурну карту сировинної бази, основних районів і підприємств чорної та кольорової металургії</i>	101

Тема 7. Машинобудування і металообробка	102
§ 20. Загальна характеристика машинобудування	102
§ 21. Галузева і територіальна структура машинобудування	105
Тема 8. Хімічна промисловість	112
§ 22. Галузева і територіальна структура хімічної промисловості	112
Тема 9. Лісова і деревообробна промисловість	116
§ 23. Структура і перспективи розвитку лісової промисловості	116
Тема 10. Промисловість будівельних матеріалів	121
§ 24. Промисловість будівельних матеріалів – перспективна галузь.	121
Тема 11. Легка промисловість. Художні промисли	124
§ 25. Особливості розвитку і сучасний стан легкої промисловості	124
Тема 12. Харчова промисловість	128
§ 26. Галузева і територіальна структура харчової промисловості	128
Тема 13. Сільське господарство	132
§ 27. Галузева структура сільського господарства.	133
§ 28. Рослинництво	137
§ 29. Тваринництво	142
§ 30. Зональна спеціалізація сільського господарства.	146
<i>Практична робота № 9. Нанесення на контурну карту розміщення посівів найважливіших сільськогосподарських культур. Аналіз статистичних даних щодо виробництва сільськогосподарської продукції</i>	148
Тема 14. Транспорт	148
§ 31. Залізничний транспорт	149
§ 32. Автомобільний транспорт	151
§ 33. Водний транспорт	153
§ 34. Повітряний та трубопровідний транспорт і зв'язок.	155
Тема 15. Соціальна сфера	158
§ 35. Галузі соціальної сфери. Освіта. Наука	159

Тема 16. Україна і світове господарство. Зовнішні економічні зв'язки України	161
§ 36. Світове господарство та міжнародний поділ праці	161
§ 37. Зовнішні економічні зв'язки	164
§ 38. Зовнішня економічна торгівля України	165

Розділ IV. ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ УКРАЇНИ

Тема 1. Економіко-географічний поділ України	170
§ 39. Донецький економічний район	171
§ 40. Придніпровський економічний район	173
§ 41. Північно-Східний економічний район	176
§ 42. Столичний економічний район	179
§ 43. Карпатський економічний район	181
§ 44. Причорноморський економічний район	184
§ 45. Подільський економічний район	187
§ 46. Центральний економічний район	189
§ 47. Північно-Західний економічний район	191

Розділ V. ГЕОГРАФІЯ СВОЄЇ ОБЛАСТІ

Тема 1. Географічна характеристика своєї області	195
---	-----

<i>Практична робота № 10. Нанесення на контурну карту області найважливіших господарських і культурних об'єктів, складання проекту перспективного розвитку області</i>	195
--	-----

<i>Додатки</i>	197
----------------------	-----

Сучасний світ стрімко розвивається, змінюються віковічні традиції, засоби виробництва і, врешті-решт, свідомість людини. Сучасна людина характеризується мобільністю, умінням швидко переміщуватися у просторі, використовуючи сучасні види транспорту, та пристосовуватися до нових умов. Та де б ми не побували, лише наш рідний край – Україна – викликає в нас ні з чим не зрівнянні почуття. Кожен із нас любить свою рідну землю, та чи добре ми її знаємо? Щоб зрозуміти це, достатньо перегорнути принаймні перші сторінки цієї книги. Адже вивчення економічної і соціальної географії України – це подорож у найвіддаленіші куточки рідної землі, вивчення її населення і господарства, спроба зрозуміти механізми, які забезпечують функціонування усіх ланок господарської та соціальної сфери.

Підручник, який ви тримаєте у руках, має таку структуру. Його текстова частина поділяється на основну (матеріали параграфів, блоки запитань і завдань, практичні роботи) та допоміжну (додатки, блоки «Довідкові матеріали», «Для допитливих»). На початку кожної теми вміщено блок «Вирішуємо проблеми», який націлює на практичне застосування набутих знань, дає змогу проявити власні компетенції. Більшість ілюстративного матеріалу підкріплена відповідним завданням, яке необхідно розв'язати. Підручник містить картографічний матеріал. Вміло використовуйте його, адже карта – це друга мова географії.

Пам'ятайте, що підручник – основне, але не єдине джерело географічних знань. Користуйтеся додатковою літературою, картографічними матеріалами, використовуйте інформацію на цифрових носіях та мережу Інтернет.

Бажаємо вам успішного дослідження своєї рідної землі. Ваша праця дуже відповідальна, адже саме від сьогоднішніх учнів залежить майбутнє української держави. Задумайтеся над словами видатного державного діяча і вченого М. С. Грушевського:

У текстовій частині підручника є такі рубрики:

«Довідкові матеріали» містять важливі дані про географічні об'єкти.

«Вирішуємо проблеми». У цій рубриці вказано, які ключові завдання необхідно розв'язати при опрацюванні тексту. Ці завдання мають проблемний характер, відповідей на них немає у тексті. Щоб виконати їх, необхідно співставити наявні та раніше вивчені факти.

«Основний текст параграфа» містить основні географічні поняття, закономірності та факти, які необхідно вивчити. У ньому є запитання і завдання практичного і творчого характеру, що виділені червоним кольором.

«Запам'ятайте». Ця рубрика містить найбільш важливу інформацію, яку необхідно засвоїти.

«Висновки» у кількох фразах дають стислий виклад матеріалу наприкінці кожного параграфа.

«Запитання і завдання» містять 3–5 запитань або завдань, які передбачають порівняння матеріалу з раніше вивченим або виконання завдань практичного характеру, у тому числі й на контурних картах.

«Для допитливих» – набір цікавих фактів, прикладів, корисної географічної інформації.

«Узагальнення» вміщено після кожної великої за обсягом теми або розділу. У цій рубриці конкретизовано основні тези вивченого матеріалу.

«Запитання і завдання для самоконтролю». Ця рубрика дає змогу перевірити набути знання.

«Географічна задача» – завдання творчого характеру на основі географічного матеріалу. Виконання такого завдання вимагає більше часу.

«Знайдіть в Інтернеті» – завдання націлені на роботу з використанням мережі Інтернет. Основна мета такої роботи – збір потрібної навчальної інформації.

«Словник термінів» дає визначення основних географічних понять, що трапляються у тексті.

Окремим блоком подано практичні роботи. Вони мають власну нумерацію завдань і довідкового матеріалу. Практичні роботи мають на меті закріпити набуті в процесі навчання знання та виробити певні географічні компетенції учнів.

ВСТУП

Довідкові матеріали

- Україна – офіційна назва нашої держави.
- Рік здобуття незалежності – 1991.
- Глава держави – президент.
- Законодавчий орган – однопалатна Верховна Рада.
- Адміністративно-територіальний поділ – Автономна Республіка Крим, 24 області, 2 міста, що мають особливий статус (Київ, Севастополь).

Вирішуємо проблеми

Яка роль географічного фактора у процесах створення та розміщення промислових підприємств?

Чи існує залежність між розвитком економічної і соціальної географії та станом економіки, науки і культури країни?

«...іменем українців від часів Шевченка означалися люди, які хотіли для України і всього українського народу рівності освіти і добробуту для всіх людей».

Дослідження своєї країни є дуже відповідальною справою незалежно від того, хто нею займається: визначні вчені, ентузіасти-аматори чи учні звичайної школи. Батьківщина, рідна земля – святе місце для кожної людини. Вивчаючи її, слід пам'ятати, що тільки той може вважати себе справжнім патріотом, хто не лише любить, а й добре знає її та сприяє її всебічному розвитку.

Ви продовжуєте вивчати шкільний курс географії України. У цьому році предметом вивчення буде населення нашої країни та його господарська діяльність. Курс має назву «Економічна і соціальна географія України». Спочатку вивчається населення України (природний і механічний рух населення, його вікова і національна структура, трудові ресурси). Далі предметом вивчення й дослідження є галузева і територіальна структура господарства (промисловості, сільського господарства, транспорту, соціальної сфери). Важливими складовими курсу є теми, що вивчають зовнішні економічні зв'язки України та внутрішні економіко-географічні відмінності різних регіонів. Розглядаючи кожний окремих регіон, слід пам'ятати, що це лише частина загальноукраїнського економічного організму, частина нашої єдиної країни. В останньому розділі підручника вам пропонується робота з вивчення економіки своєї області. Ви зможете узагальнити і застосувати на практиці набуті знання та сформовані компетенції, створюючи власний проект перспективного розвитку свого регіону.

При вивченні матеріалу курсу необхідно використовувати, крім підручника, й інші навчальні засоби: шкільний атлас, різні навчальні комплекси або навчальні посібники, електронні засоби навчання. Дуже важливою є робота з географічними картами, і від того, наскільки ви досконало виконуєте її, значною мірою залежить успішне вивчення цього шкільного предмета.

Мал. 1. Острів Зміїний, на якому розташований найвіддаленіший населений пункт України – село Біле.

Вивчаючи курс економічної і соціальної географії, необхідно пам'ятати, що природні ресурси, населення, господарство країни – це об'єкти, які перебувають у постійному розвитку. Тому

для більшої обізнаності треба цікавитися різноманітними джерелами географічної інформації: довідниками, енциклопедіями, періодичними виданнями. Великі можливості у пізнанні світу мають телебачення та Інтернет.

Поміркуйте, які перспективи економічного розвитку острова Зміїний.

Для допитливих

- Найвіддаленішою географічною точкою території України є острів Зміїний (колишня назва – Фідонісі), який лежить у північно-західній частині Чорного моря, за 37 км від Кілійського гирла Дунаю. Його площа не перевищує 2 км². В акваторії острова розвідані великі запаси природного газу – 4 трлн м³ (що становить 25% загального запасу газу в Україні). Адміністративно острів належить до Одеської області. З 5 липня 2006 року на острові функціонує населений пункт – село Біле, Кілійського району, Одеської області. У ньому проживає близько 100 чоловік, більшість з них працює на підприємстві «Острівне».

§ 1.

Актуальність предмета економічної і соціальної географії України в системі географічної науки

Які основні відмінності між фізичною та економічною і соціальною географією?

Значення економічної і соціальної географії. Молоді ХХІ ст. досить часто доводиться стикатися з різноманітною географічною інформацією. Часом вона сягає 70% загального об'єму інформації, яку ми отримуємо. Чільне місце у ній посідають матеріали економіко-географічного характеру. Узяти хоча б теленовини: повідомлення про роботу підприємств України, візити офіційних осіб держави, міжнародні події, новини культури та спорту, прогноз погоди – усі ці блоки містять значну географічну інформацію.

Роль економічної і соціальної географії значно посилюється у зв'язку зі світовими процесами *глобалізації* та *національної ідентифікації*, зі стрімким розвитком науково-технічного прогресу. Кожна освічена людина має добре орієнтуватися в економічних та фінансових питаннях, які постають у сучасному світі, і особливо у питаннях, які стосуються економіки та соціальної сфери своєї країни. Усе це ще раз підкреслює необхідність ґрунтовного вивчення даного шкільного предмета.

Предмет економічної і соціальної географії України. Україна є значною за розмірами території країною і з погляду географічної науки є досить цікавим об'єктом дослідження. На основі її вивчення сформувалась наука *географія України*. Ця наука включає в себе цілий ряд природничих і суспільних дисциплін, що об'єднуються за двома основними напрямками: *фізична географія України* та *економічна і соціальна географія України*. Важливу роль відіграє також *краєзнавство*. Ви вже знаєте, що предметом вивчення фізичної географії є географічна оболонка – найбільший природний комплекс Землі. Фізична географія України вивчає природу нашої країни як складову частину географічної оболонки Землі.

Економічна і соціальна географія України вивчає закономірності розміщення населення та господарства країни. Економічна складова цієї науки розглядає використання природних умов і ресурсів, особливості створення продуктів матеріального і нематеріального виробництва, територіальну і галузеву структуру виробництва. Соціальна складова вивчає умови життя, роботи, відпочинку населення і задоволення його потреб в освіті, охороні здоров'я та в інших сферах соціального обслуговування.

Краєзнавство вивчає природу, населення, господарство та соціокультурні особливості даної місцевості (регіону). Краєзнавство має важливе значення як для фізичної, так і для економічної та соціальної географії України.

Економічна і соціальна географія України тісно пов'язана з фізичною географією, її наукові інтереси є суміжними з екологією, економікою, історією, політичною географією, картографією. В економічній і соціальній географії використовуються різноманітні *методи наукових досліджень*, серед них аналітичні, статистичні, картографічні методи та метод моделювання.

Українські вчені-економгеографи. Першим відомим українським економіком-географом став Павло Чубинський (1839–1884 рр.). У період з 1869 по 1870 роки він очолював на території України три етнографічно-статистичні експедиції. Матеріали, зібрані під час їх проведення, було узагальнено і видано у шести томах. За цю наукову працю Павла Чубинського було нагороджено золотою медаллю виставки Міжнародного географічного конгресу в Парижі. Крім того, П. Чубинський увійшов в історію як автор українського національного гімну (див. мал. 2).

Фундатором української географічної науки є Степан Рудницький, який присвятив своє життя розвитку географії та національної географічної освіти.

Географічна освіта – це лише один із напрямків багатогранної діяльності вченого-енциклопедиста, засновника української наукової географії, академіка С. Рудницького. Працюючи приват-доцентом у Львівському університеті (1908–1914 рр.), деканом філософського факультету Українського вільного універси-

Мал. 2. Українські економгеографи: П. Чубинський, С. Рудницький, К. Воблій.

Підготуйте виступи про внесок в українську економічну і соціальну географію М. Паламарчука, Л. Корецького, О. Топчієва, О. Шаблія та інших вчених.

тету (Прага, 1921–1926 рр.), організатором Українського науково-дослідного інституту географії і картографії (1927–1933 рр.), вчений постійно приділяв увагу підготовці географів. Він розробив дидактичні основи вивчення географії у школі, видав ряд шкільних посібників, карт. С. Рудницький є автором більш як 70 наукових праць з географії та картографії. Найвідоміші з них: «Україна: країна і народ», «Коротка географія України», «Україна – наш рідний край». У «Початковій географії України» С. Рудницький звертається до читачів: «Батьківщиною українського народу є Україна. Велика це і чудова країна – там жили наші прадіди, діди і батьки, які боронили її від ворогів і проливали за неї свою кров, щоб вона була вільна і незалежна. І тепер там живе український нарід, наші брати і сестри, молодші та старші. Вони мають ту саму мову, ту саму релігію, ті самі звичаї, національні традиції і ті самі бажання – жити вільно і ні від кого не залежно на своїй землі і бути єдиними господарями».

Одним із засновників української енциклопедичної географії був академік Костянтин Воблій (1876–1947 рр.). Він досліджував історію народного господарства України та його розвиток, був одним із розробників системи економічного районування.

Свій внесок у розвиток економічної і соціальної географії України зробили М. Паламарчук, Л. Корецький, О. Топчієв, О. Шаблій та інші українські вчені.

Висновки

1. Економічна і соціальна географія України вивчає закономірності розміщення населення та господарства нашої країни.
2. Економічна складова цієї науки розглядає особливості створення продуктів матеріального і нематеріального виробництва, а соціальна – задоволення потреб населення в освіті, охороні здоров'я, культурі та інших сферах..
3. Головними категоріями, що характеризують господарство, є його галузева і територіальна структура.

Запитання і завдання

1. Який спільний об'єкт дослідження мають фізична географія та економічна і соціальна географія України?
2. Що є предметом вивчення економічної і соціальної географії України?
3. Підготуйте розповідь про визначних українських вчених-економгеографів.

Для допитливих

- У I ст. римський вчений *Пліній Старший* описав окремі географічні об'єкти та елементи природи сучасної території України.
- Чимало відомостей географічного змісту є у *літописах часів Київської Русі*. У «Повісті минулих літ» згадуються рівнини й гори давньоруських земель, річки, озера, лісові масиви, описуються кліматологічні та гідрологічні особливості території, розповідається про історію заселення окремих районів України. Також наводиться опис того, як розроблялися родовища корисних копалин: болотних залізних руд, кам'яних будівельних матеріалів.
- У XV ст. український вчений, доктор філософії і медицини *Юрій Дрогобич* написав книгу «Прогностична оцінка поточного 1483 року», в якій описав міста Львів, Дрогобич, Кафу (Феодосію) і вперше вказав їхню географічну довготу. Книга має цінні відомості з астрономії, географії та метеорології.
- У XVI–XVII ст. на основі перепису населених пунктів, опису шляхів та річок складали «креслення», що слугували в той час географічними картами. У тексті цих карт є цінні географічні відомості про Лівобережжя та Придніпров'я.
- На початку XVIII ст. було складено описи тодішніх адміністративних одиниць – губерній, створено велику кількість карт та зроблено перші описи природних ресурсів Донбасу. Систематичні наукові дослідження території України розпочалися з XIX ст.
- Світове визнання здобули праці українського економгеографа М. Туган-Барановського (1865–1919 рр.). Він став одним з перших вітчизняних академіків.

Узагальнення

- Сучасний глобалізований світ насичений великою кількістю інформації географічного характеру, і для того щоб іти в ногу з часом, необхідно вміло користуватися нею.
- Економічна і соціальна географія – це наука, яка дає змогу оперувати географічною інформацією через вивчення особливостей населення, господарства та соціальної сфери. Серед українських вчених-економгеографів значний внесок у вивчення території, населення і господарства України зробили П. Чубинський, С. Рудницький, К. Воблий та інші.

Словник термінів

Глобалізація – загальносвітовий процес поглиблення економічних, фінансових та соціокультурних зв'язків між усіма країнами світу.

Методи наукових досліджень – шляхи здобуття наукових знань.

Національна ідентифікація – свідоме відчуття належності до певного народу, країни в умовах сучасного світу.

РОЗДІЛ І. Україна на карті світу

Найбільшими осередками розвитку цієї науки були і є університети у Києві, Львові, Харкові, Одесі.

Площа України має досить великі розміри за європейськими параметрами. Вона становить 5,7% площі Європи та 0,44% площі всіх країн світу. Враховуючи те, що Росія є євразійською країною і її територія у такому разі не береться до уваги, **Україна є найбільшою за розмірами території країною Європи**. Проте у загальносвітових характеристиках це лише 40-й показник. Україна розташована у центральній частині Європейського континенту. На особливості її економіко-географічного положення впливає її розташування між країнами Європейського Співтовариства, з одного боку, та Росією, з іншого.

При вивченні даного розділу необхідно приділити максимум уваги визначенню позитивних і негативних рис економіко-географічного та геополітичного положення України і перспектив її розвитку в напрямку перебудови економіки відповідно до вимог науково-технічного прогресу та європейської інтеграції.

Довідкові матеріали

- Площа України – 603,7 тис. км².
- Найбільша протяжність із заходу на схід – 1300 км.
- Найбільша протяжність з півночі на південь – 900 км.
- Загальна протяжність державного кордону – 6992,982 км.
- Протяжність морської ділянки державного кордону – 1355 км.

Україна – велика європейська країна, що має значну геоторію.

Геоторія – це сукупність території суходолу, *акваторії* (територіальних вод) та *аероторії* (повітряного простору). Площа суходолу України становить

УКРАЇНА ТА НАЙБІЛЬШІ ЄВРОПЕЙСЬКІ ДЕРЖАВИ

ТЕМА 1. Економіко-географічне положення України

Вирішуємо проблеми

Які риси економіко-географічного положення України є позитивними, а які негативними?

Чи має Україна власні геополітичні інтереси?

Сусідство з Росією – це плюс чи мінус для української економіки та геополітики?

§ 2. Місце України на політичній карті Європи і світу

Мал. 3. Прикордонники забезпечують охорону державного кордону України.

Яке економічне та політичне значення державного кордону?

Державний кордон. Питання формування державного кордону вперше постало перед Україною у 1917–1920 роках за часів Української Народної Республіки, яка прагнула закріпити свою незалежність. Сучасний державний кордон почав формуватися під час і після Другої світової війни. Нині ведеться уточнення державного кордону на місцевості (*демаркація*) з Росією та проводяться консультації між двома

державами щодо розподілу акваторії Азовського моря. Певні питання стосовно державного кордону узгоджувалися також з іншими країнами-сусідами, зокрема з Румунією, Молдовою. Важливим моментом є питання непохитності кордонів європейських держав згідно з Гельсінськими угодами (1975 р.).

Загальна протяжність державного кордону України становить 6992,982 км, у тому числі на суходільну ділянку припадає 5637,982 км, на морську – 1355 км (чорноморська ділянка становить 1056,5 км, азовська – 249,5 км, Керченською протокою – 49 км).

Україна має суходільний кордон з сімома країнами. Найбільша довжина кордону з Росією. Інші країни межують з Україною на менших відрізках кордонів (див. табл. 1).

Таблиця 1. Довжина державного кордону України з сусідніми країнами

Назва країни	Довжина кордону з Україною (у км)
Росія	2448
Молдова	1191
Білорусь	975
Румунія	608
Польща	542,3
Угорщина	135,1
Словаччина	98,1

Більшість областей України мають вихід до державного кордону, і лише шість областей є внутрішніми, тобто не мають безпосереднього виходу до кордону (Дніпропетровська, Кіровоградська, Полтавська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська області).

Морські кордони України обмежують територіальні води нашої держави (див. мал. 8). Вони віддалені від берега або островів, які належать Україні, на відстань 12 морських миль. Україна має морські кордони з Росією, Румунією, а значна їх частина суміжна з міжнародними територіальними водами.

Повітряний простір над Україною перебуває під суверенітетом держави, це українська *аероторія*.

Економіко-географічне положення включає не лише просторові елементи, що стосуються положення країни щодо країн-сусідів, транспортних особливостей, екологічної ситуації регіону, а й чинники економічної доцільності та політичних пріоритетів країни. Таким чином, економіко-географічне положення України визначається її розміщенням щодо інших держав на основі економічних та соціально-культурних зв'язків (див. мал. 5).

Україна має велику територію і розташовується у Центрально-Східній Європі. Територія України трохи витягнута із заходу на схід. Вона відносно компактна. У південній частині, між Чорним і Азовським морями, розташований Кримський півострів. Островів, що належать Україні, мало, усі вони розміщені недалеко від берегової лінії. Найвіддаленіший український острів — Зміїний, який лежить в *акваторії* Чорного моря.

Україна лежить на перехресті важливих транспортних шляхів, які мають міждержавне та континентальне значення. Ознакою важливості та вигідності транспортного положення України є той факт, що через її територію здійснюється найбільший у світі транзит природного газу та готується до експлуатації транс'євроазійська магістраль Лісабон – Пекін. Крім цього, територією України проходять також важливі меридіональні шляхи з Північної Європи у країни Близького Сходу. На суходолі сусідами України є Росія, Білорусь, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова. Вихід України до Чорного та Азовського морів дає змогу підтримувати тісні зв'язки з морськими сусідами: Росією, Грузією, Туреччиною, Болгарією, Румунією. А через протоки Босфор і Дарданелли Україна має вихід у Середземноморський басейн та Світовий океан. Певну роль у зв'язках України з іншими країнами відіграють водні артерії. Так, через

Мал. 4. Магістраль Лісабон – Пекін.

Поміркуйте, яке значення для України має використання цієї магістралі.

Мал. 5. Україна на карті Європи.

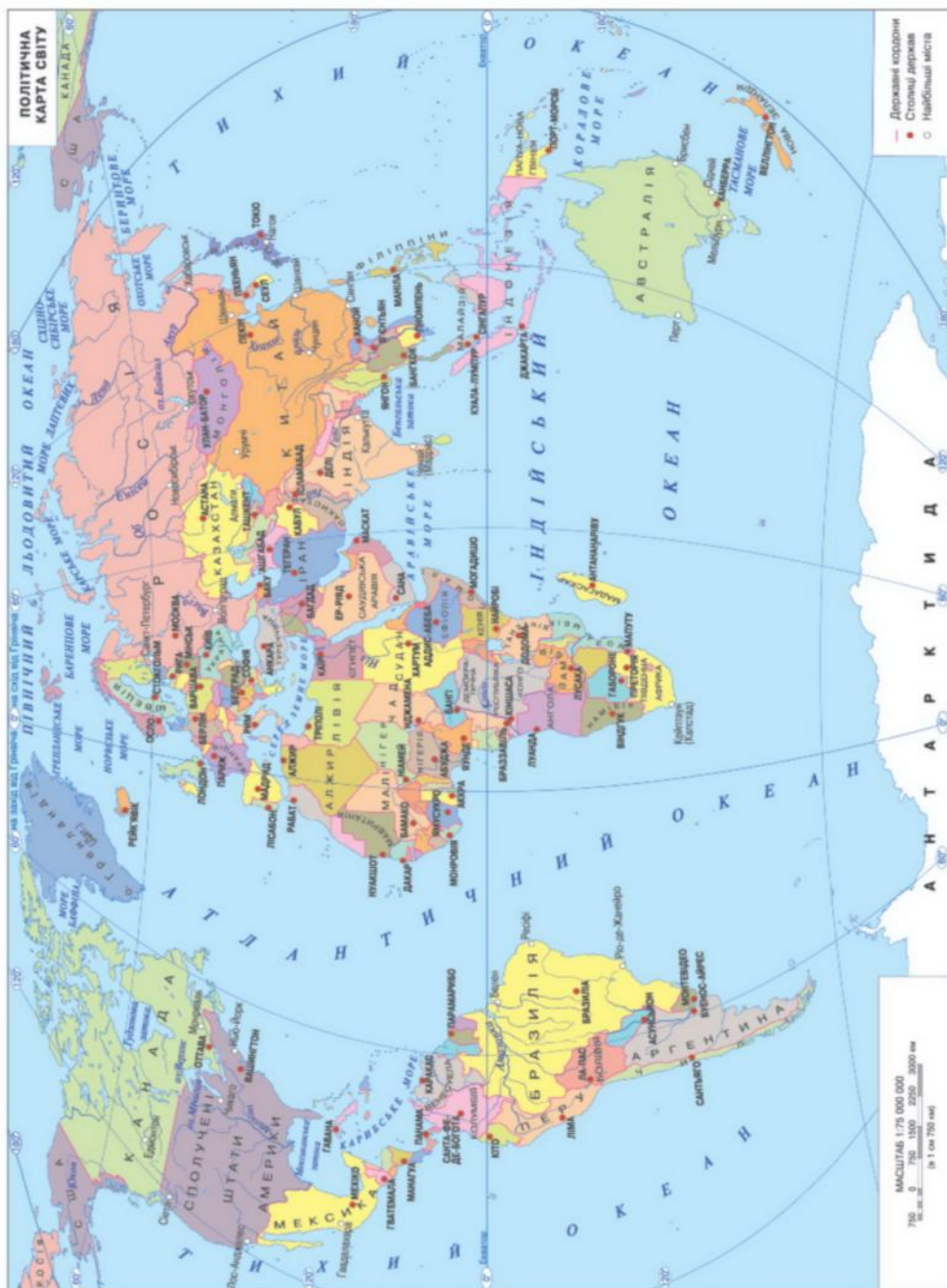
Яке значення для нашої країни мають зв'язки із сусідами другого порядку, тобто з тими країнами, які є морськими сусідами, але не мають з нами суходільних кордонів (наприклад, Болгарія), або які не мають спільного кордону з Україною, але знаходяться на невеликій відстані від нього (наприклад, Чехія)?

Дунай забезпечуються зв'язки з країнами Центральної Європи, а Дніпром – з Білоруссю.

Отже, можна визначити такі позитивні риси економіко-географічного положення України:

1. Сприятливе розташування у Центрально-Східній Європі.
2. Вигідне транспортне положення на перехресті шляхів.
3. Досить стабільні відносини із сусідніми державами.

До несприятливих ознак економіко-географічного положення слід віднести значну закритість Чорноморсько-Азовського морського басейну, що ускладнює доступ до світових морських шляхів. Отже, можна сказати, що морське положення Франції вигідніше, ніж України. Ще одним недоліком економіко-географічного і геополітичного положення України є наявність поблизу її кордонів країн або регіонів з нестабільною політичною ситуацією. Зокрема, це стосується невизнаного державного формування – Придністровської республіки, яка є джерелом напруженості в регіоні.

Мал. 6. Україна на політичній карті світу.

Поміркуйте, як вплине на геополітичне положення України повноцінне функціонування нафтопроводу Одеса – Броди.

Мал. 7. Острів Джарилгач – перспективний оздоровчо-туристичний центр.

Попри все, за умов стабільної політичної ситуації, Україна має всі можливості для поступального розвитку. Цьому сприяє її вигідне економіко-географічне положення і можливість використання переваг свого транспортного положення як джерела надходження фінансових ресурсів.

Геополітичні інтереси та геополітичне положення України. Україна, як і кожна незалежна держава, зацікавлена у розширенні свого геополітичного простору. *Геополітичні інтереси* України простежуються

на трьох рівнях: макро-, мезо- та мікро-. Макрополітичні інтереси стосуються ролі нашої країни на європейському просторі та її відносин із США, Росією, Китаєм. Мезополітичні (інтереси середнього рівня) стосуються відносин України з країнами Чорноморського та Центральноєвропейського регіонів. Мікрорівень української геополітики – це базовий рівень, на якому ґрунтуються партнерські стосунки з найближчими сусідами (див. мал. 6).

Геополітичне положення країни – це її положення щодо інших країн у розрізі загальнополітичних, економічних і військово-стратегічних інтересів. Геополітичне положення України в цілому сприятливе, проте воно має й свої недоліки.

Першочерговий економічний інтерес для України становлять країни Центральної та Західної Європи, Закавказзя. Це зрозуміло, адже Україна зацікавлена у розширенні товарообміну, у нових ринках збуту та в інвестиційних джерелах. Важливими є стосунки з Росією, яка є постачальником енергетичних ресурсів – нафти, природного газу, та з іншими сусідніми країнами, що становлять економічний інтерес для України – Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Молдовою, Білоруссю. На Кавказі стратегічним партнером України є Грузія. Враховуючи зростання ресурсних потреб вітчизняної економіки, чималий інтерес для нашої країни становлять лісові ресурси Фінляндії, бавовна і енергоресурси Середньої Азії та Північної Африки. Важливим є і перспективний розвиток відносин з багатими на природні ресурси Казахстаном, Китаєм, країнами Близького Сходу.

Мал. 8. Охорона морських рубежів України. Флагман українського флоту фрегат «Гетьман Сагайдачний».

Поява на карті Європи нової великої незалежної держави – України – змінило політичні реалії у Європі та у світі. Геополітичне положення України сприяє розвиткові її економічних, політичних та культурних відносин. Геополітичні інтереси нашої країни постійно розширюються, Україна стає реальністю, з якою має рахуватися все світове співтовариство. Посилюється її економічний вплив. Україна поступово перетворюється на одного з лідерів Чорноморсько-Балтійського регіону і має розвиватися й надалі в цьому напрямі, щоб відповідати своєму статусу великої європейської держави.

Проте слід вказати й на недоліки геополітичного положення України: розташування між країнами блоку НАТО та Росією; безпосередня близькість до зон політичної нестабільності (Придністров'я, Кавказу, Балкан); наявність на території України (у Криму) військових формувань Російської Федерації.

Висновки

1. Україна розташована у центральній частині Європи. Вона омивається водами Чорного та Азовського морів. На суходолі Україна межує з Росією, Білоруссю, Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією, Молдовою. Морськими сусідами України є Росія, Грузія, Туреччина, Болгарія, Румунія. Загальна протяжність українських кордонів становить 6992,982 км.
2. Економіко-географічне положення України в цілому сприятливе як у стратегічному, так і в економічному відношенні. Вона лежить на перехресті важливих транспортних шляхів з Європи в Азію та з Північної Європи і Балтії на Кавказ і Близький Схід.
3. Через українську територію здійснюється найбільший у світі транзит природного газу. Україна має вихід до морів та зручні морські порти: Одеса, Іллічівськ, Херсон.

Запитання і завдання

1. Назвіть морських сусідів України.
2. Побудуйте схему, яка відображала б співвідношення протяжності морських і суходільних кордонів України.
3. Охарактеризуйте економіко-географічне положення України.
4. Окресліть сферу геополітичних інтересів нашої країни.
5. Назвіть недоліки геополітичного положення України.

Для допитливих

• Найбільшим островом, що належить Україні, є Джарилгач – острів у Каркінській затоці Чорного моря. Довжина його – близько 40 км, ширина не перевищує 3,6 км. Він утворився з піщаних порід. На території острова мешкають рідкісні для природи України тварини, зокрема муфлони, тому його територія є природоохоронним об'єктом. Острів належить до Херсонської області. За дивовижну природу і м'який клімат острів називають українськими Канарами.

Протягом місяця створіть власний перспективний план економічного розвитку острова Джарилгач. Використовуйте довідкову літературу та картографічний матеріал. При виконанні завдання консультуйтеся з учителем.

Практична робота №1

Визначення переваг і недоліків економіко-географічного та геополітичного положення України. Проведення на контурній карті лінії державного кордону України з нанесенням назв країн, з якими вона межує.

Мета: Дати оцінку економіко-географічного положення України; проаналізувати транспортно-географічне положення нашої держави і закріпити навички роботи з географічними картами.

Використання картографічного матеріалу:

«Політична карта Європи», «Транспорт України».

Завдання:

1. Користуючись картами атласу, проведіть на контурній карті лінію державного кордону України. Напишіть назви країн, з якими вона межує.

2. Позначте на контурній карті найбільші транспортні шляхи та вузли, що сполучають Україну з іншими державами, такими умовними знаками: червоні лінії – залізниці; чорні лінії – автомобільні магістралі; сині пунсоні – морські порти; зелені пунсоні – річкові порти; червоний пунктир – поромні переправи.

Основні шляхи сполучення України з іншими державами

Види шляхів сполучення	Назви головних шляхів, найбільші транспортні вузли
Залізниці	Київ – Жмеринка – Львів – Чоп – Прага (Чехія) Луганськ – Харків – Москва (Росія) Одеса – Київ – Москва (Росія) Харків – Ростов-на-Дону (Росія)
Автомобільні магістралі	Одеса – Київ – Санкт-Петербург (Росія) Харків – Москва (Росія) Донецьк – Ростов-на-Дону (Росія) Одеса – Кишинів (Молдова) Кіровоград – Кишинів (Молдова) Київ – Львів – Ужгород – Будапешт (Угорщина) Київ – Львів – Варшава (Польща)
Морські порти	Одеса, Іллічівськ, Миколаїв, Херсон, Маріуполь
Річкові порти	Ізмаїл, Кілія, Рені
Поромні переправи	Іллічівськ – Варна (Болгарія) Одеса – Поті (Грузія) Керч – Тамань (Росія) Євпаторія – Стамбул (Туреччина); Одеса – Хайфа (Ізраїль)
Нафтопроводи	«Дружба» Самара (Росія) – Лисичанськ – Кременчук – Херсон – Одеса Одеса – Броди – Адамова застава (Польща)
Газопроводи	«Союз»; «Прогрес»

3. Проаналізувавши складену карту, дайте оцінку транспортно-географічного положення України.

4. Яке значення для геополітичного положення України має той факт, що вона є найбільшим світовим транзитером газу?

5. На основі аналізу економіко-географічного положення України сформулюйте загальні риси її геополітичного положення.

Вирішуємо проблеми

Чи збігається українська історична територія з територією сучасної України?

Чи потрібен Україні новий адміністративно-територіальний поділ?

§ 3. Українські історичні землі

Які назви українських історичних земель вам відомі?

Етнічна територія України. *Державна територія* – це географічний простір, у межах якого відбувається політичне, соціальне, економічне та духовне життя населення. Для кращого розуміння розвитку народу та держави необхідно добре знати той простір, те середовище, в якому вони сформувалися.

Етнічна територія – це зона поширення корінного народу, що проживає в певних територіальних межах. До початку ХХ ст. Україна перебувала на ранній стадії формування своєї етнічної території. Починаючи з кінця ХVІ ст., етнічна територія України постійно збільшувалась завдяки інтенсивним міграціям. Протягом останніх десятиліть ХVІІІ ст. і першої половини ХІХ ст. українцями вже було заселено Південну Україну і Кубань, згодом (спільно з росіянами) Ставропольщину і Терщину. У ХVІІІ ст. сформувалися українські етнічні острови у Поволжі та на Уралі. На заході розселення українців досягало м. Кракова, а на північному заході – м. Бреста. Тому сьогодні цілий ряд українських історичних земель розташований за межами державної території України. Це Кубань, Задунайщина, Пряшівщина, Берестейщина, Лемківщина, Холмщина.

Історичні землі. У попередніх параграфах вже зазначалося, що формування державності в українських землях відбувалося у кілька етапів. Тривалість у часі цього процесу та значні розміри території зумовили те, що за окремими територіями закріпилися певні назви: Волинь, Поділля, Галичина, Слобожанщина, Буковина, Запоріжжя, Донщина, Буджак, Таврія та ін.

Волинь – регіон, розташований у басейні правих притоків Прип'яті та верхів'ї Західного Бугу, він лежить у межах Волинської, Рівненської та частини Житомирської областей, а також займає частину Тернопільської області. Ця назва вперше згадується в літописних джерелах 1018 р. В історичному минулому територія України перебувала у складі Волинського та Галицько-Волинського князівств, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Російської імперії, Польщі, а з 1939 року – у складі УРСР.

Буковина – західна територія Чернівецької області, тривалий час перебувала у складі Румунії, хоч була переважно заселена українцями. Возз'єднана з українськими землями у 1940 році.

Галичина – центральна і південна частина західноукраїнських земель, її площа становить близько 40 тис. км². Спочатку центром регіону було місто Галич (ХІІ–ХІV ст.), пізніше ним став Львів. Тривалий час регіон перебував під владою

Мал. 9. Кубанський козацький хор використовує у своїй творчості український етнографічний матеріал.

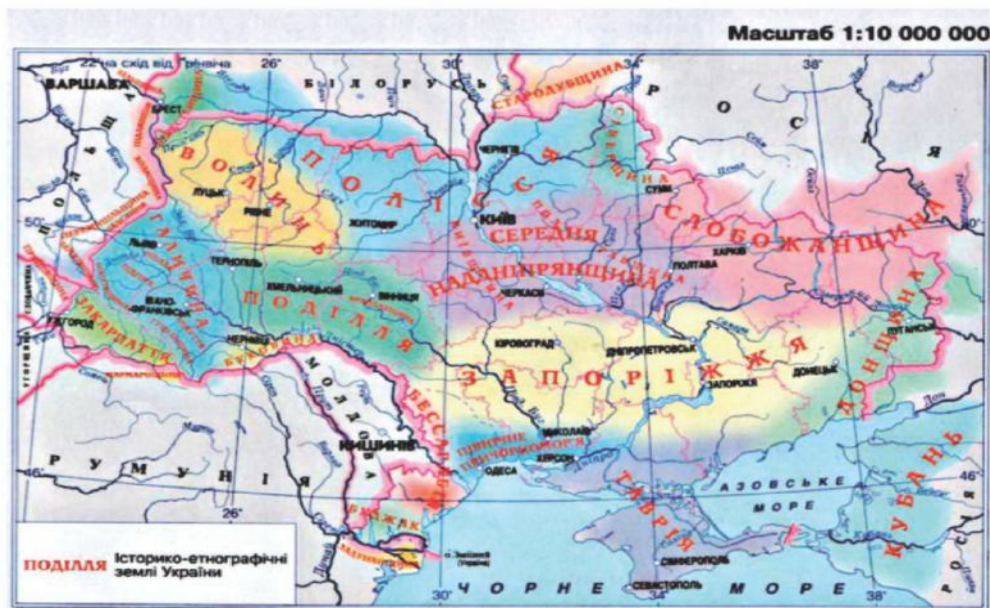
Австро-Угорщини. Саме у Львові у 1918 році було проголошено Західноукраїнську Народну Республіку. Галичина воз'єдналася з українськими землями у 1939 році, приєднавшись до УРСР.

Поділля – територія цієї історичної області розташована у басейнах Дністра та Південного Бугу (Вінницька, Тернопільська і Хмельницька області). Регіон сформувався в останній третині XIII ст. У процесі історичного розвитку Поділля підтримувало

тісні економічні й культурні зв'язки як із Середньою Наддніпряниною та Запоріжжям, так і з Галичиною та Волинню. Тому в мові й культурі населення Поділля присутні риси, характерні як для західноукраїнських, так і для центральноукраїнських областей.

Полісся – історична область, розташована в північній частині України в межах зони Полісся. Населення регіону характеризується своєрідними діалектами та особливостями культури.

Середня Наддніпрянина розташована в басейні Дніпра між Поліссям та

Мал. 10. Історичні землі України.

Підготуйте розповідь про особливості культури основних історичних областей України.

Запоріжжям. Мова, якою розмовляли мешканці цього регіону, лягла в основу літературної української мови.

Запоріжжя – історична область, що лежить у межах Дніпропетровської, більшої частини Запорізької, а також частини Кіровоградської, Миколаївської, Донецької та Херсонської областей. Назва території походить від назви державного утворення XVI–XVIII ст., яке виникло на основі Запорізької Січі – унікального історичного явища – козацької республіки. Побут, культуру і звичаї мешканців Запоріжжя досліджували відомі історики та етнографи, зокрема Д.І. Яворницький та І.В. Бессараба.

Слобожанщина – історична область, що включає територію Харківської, Сумської, частини Донецької, Луганської та Полтавської областей сучасної України, а також частини Курської, Воронежської та Ростовської областей Росії. Регіон утворився у XVII ст. на прикордонні Речі Посполитої, Московії та Кримського ханства. Назва походить від населених пунктів – слобод, в які переселялось українське населення.

Таврія – історична область, що включає Крим та південні частини Херсонської і Миколаївської областей. Назва походить від давньої назви Кримського півострова.

Кубань – історична область, що розташована в зоні українських етнічних земель. У XVIII ст. сюди переселилися 20 тис. запорізьких козаків, які організували перші поселення. Їхні нащадки повністю освоїли територію Кубані, яка тепер є складовою частиною Російської Федерації.

Крім названих історичних областей, у межах української етнічної території вирізняється також *Покуття* (місцевість між Дніпром, Черемошем і Карпатами), *Буджак* (південна частина Одеської області), *Бессарабія* (частини Чернівецької та Одеської областей і Молдови), *Задунайщина* (розташована на південному сході Румунії).

Етнографічне районування та етнографічні області. *Етнографічне районування* – це поділ території за культурно-побутовими ознаками населення, зумовлений особливостями його історичного розвитку.

В Україні можна виділити такі етнографічні райони:

1. Поліський (північ України).
2. Середньонадніпрянський (центральна частина України).
3. Слобожанщина (Донецька, Харківська, Луганська області; частково Сумська, Полтавська та Дніпропетровська області).
4. Південний.
5. Карпатський. Він складається з підрайонів: Бойківщина, Гуцульщина, Лемківщина.

Найколеритнішими в етнографічному відношенні є Гуцульщина, Бойківщина, Лемківщина. Гуцули вирізняються давньоукраїнськими говірками, унікальною культурою і народними традиціями та ремеслами (різьблення, карбування металу, килимарство) (див. мал. 12). Бойки та лемки також відзначаються мовно-культурними особливостями.

Висновки

1. Волинь, Поділля, Галичина, Слобожанщина, Буковина, Запоріжжя, Донщина, Буджак, Таврія та інші є історичними землями України.
2. Кубань, Задунайщина, Берестейщина та ряд інших областей знаходяться в зоні українських етнічних земель поза межами державної території України.
3. Найкolorитнішими в етнографічному відношенні територіями є Гуцульщина, Бойківщина, Лемківщина.

Запитання і завдання

1. Що таке державна територія та етнічна територія?
2. Підготуйте розповідь про історичну область України, в межах якої ви проживаєте.
3. На контурній карті позначте різними кольорами українські історичні землі, а штриховкою позначте основні етнографічні райони України.

Для допитливих

- Запоріжжя є однією з історичних земель України. У минулому це була держава зі своєрідним устроєм, так звана козацька республіка. Вона відігравала значну роль у житті причорноморських регіонів та Центральної і Східної Європи XVI – XVIII ст. Нова Січ – остання, восьма столиця Запоріжжя, вона була заснована у 1735 році на березі річки Підпільна, яка впадає в Дніпро поблизу острова Чортомлик, тому столиця мала ще назву Підпільницька. Звідси останній кошовий отаман Січі Петро Калнишевський керував дев'ятьма паланками, розташованими на обох берегах Дніпра.
- У 50-х роках XX ст. територія Нової Січі у районі с. Покровське була затоплена Каховським водосховищем у зв'язку з будівництвом ГЕС. Будь-які серйозні археологічні дослідження цієї території не проводились.

Мал. 11. Острови Чортомлик і Хортиця – смарагди української історії.

Яке господарське і туристичне значення цих островів?

Мал. 12. Гуцули до нашого часу зберегли давні культурні традиції.

Підготуйте розповідь про особливості господарської діяльності та побуту гуцулів.

§ 4. Сучасний адміністративно-територіальний поділ України

Які адміністративні одиниці України ви можете назвати?

Історія формування української державної території. Становлення української державності було тривалим у часі. На цей процес впливали різні політичні та економічні чинники. Розрізняють чотири етапи формування української держави в історичному розрізі:

- I. Київська Русь;
- II. Запоріжжя (козацька республіка) та Гетьманщина;
- III. Українська Народна Республіка (1918–1920 рр.);
- IV. Сучасна Україна.

Процес формування української державної території почався з проголошення Центральною Радою IV Універсалу. Тоді вперше було встановлено українські державні кордони, які збігалися з межею українських етнічних земель. Проте незалежна Українська Народна Республіка проіснувала недовго (1918–1920 рр.). Починаючи з 1922 року, Україна – у складі СРСР. У 1939 році до неї було приєднано землі, що перебували під владою Польщі (нинішні Волинь, Рівненщина, Львівщина, Тернопільщина та Івано-Франківщина). У 1940 році до складу України увійшли Північна Буковина (Чернівецька область) та Південна Бессарабія (частина Одеської області). До 1940 року ці території були під владою Румунії. У 1945 році до України була приєднана Закарпатська Україна, мешканці якої у 1938–1939 роках робили спробу створити самостійну українську державу з центром у м. Хуст.

У повоєнний час відбулася значна подія у становленні української державності. Залишаючись у складі СРСР, Україна стає повноправним членом Організації Об'єднаних Націй (1945 р.).

У 1954 році Росія передала Україні Крим, і в цьому році повністю сформувалися кордони України. У цих же межах Україна лишилася й після проголошення

нею державного суверенітету 24 серпня 1991 року. Ця дата стала днем народження української держави.

На різних етапах формування української держави існував різний адміністративний поділ її території. Київська Русь поділялася на князівства, Запоріжжя – на паланки, Гетьманщина – на полки та сотні. За часів УРСР основними адміністративними одиницями були області та райони.

Адміністративно-територіальний поділ. Цим терміном називається поділ території країни на певні частини – адміністративні одиниці. Відповідно до цього поділу створюються місцеві органи державної влади й управління, які підпорядковуються загальнодержавним органам.

Україна – *унітарна держава*, столицею її є місто Київ.

Міста Київ і Севастополь підпорядковані загальнодержавним органам влади (мають республіканське, або державне, підпорядкування), тобто мають такий же статус, як і будь-яка область.

Особливий статус (автономії) має Автономна Республіка Крим (АР Крим), яка входить до складу української держави і визнає пріоритет законів України. Адміністративний устрій Криму подібний до обласного, проте в рамках автономії визначено дещо інший рівень вирішення економічних і соціальних питань. Для цього тут створено відповідні управлінські структури.

На території України є також 24 області: Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одесь-

Мал. 13. Адміністративно-територіальний поділ України.

Вивчіть назви усіх областей нашої країни.

ка, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська (див. мал. 13).

Більшість назв областей утворено від назв обласних центрів. Лише дві області мають назви, які походять від назв етнічних територій: Волинська область (обласний центр – Луцьк), Закарпатська область (обласний центр – Ужгород).

Обласний поділ в Україні було введено у 1932 році, коли замість губерній та округів було запроваджено області та райони. Першими було утворено Харківську, Київську, Вінницьку, Дніпропетровську та Одеську області. Миколаївська, Полтавська, Житомирська, Кам'янець-Подільська (з 1954 року – Хмельницька) області утворені у 1937 році. У 1932 році утворено Сталінську (з 1961 року – Донецька) та Чернігівську області, у 1938 році – Ворошиловградську (нині Луганська) область. На початку 1939 року утворено Кіровоградську, Запорізьку, Сумську області. Наприкінці того ж року, коли до УРСР було приєднано Західну Україну, утворено Львівську, Дрогобицьку, Станіславську (у 1962 році її перейменовано на Івано-Франківську), Тернопільську області. У 1940 році на карті України з'явилися Волинська, Рівненська, Чернівецька, Ізмаїльська області. У роки війни утворено Херсонську область, а в повоєнний час – Закарпатську і Черкаську області. У 1954 році Україні було передано Кримську область (з 1991 року – Автономна Республіка Крим). Окремі області було об'єднано, так Ізмаїльська область злилась з Одеською (1954 р.), а Дрогобицька з Львівською (1959 р.).

Області України та Автономна Республіка Крим поділяються на райони й міста обласного підпорядкування. В Україні налічується 490 районів та 177 міст обласного підпорядкування. Кожна адміністративно-територіальна одиниця має свої органи територіального управління. АР Крим, 24 області і міста державного

Мал. 14. Київ – столиця України. Головна площа країни – Майдан Незалежності.

Мал. 15. Державні символи України – герб і прапор.

Вінницька обл.

Волинська обл.

Дніпропетровська обл.

Донецька обл.

Житомирська обл.

Закарпатська обл.

Запорізька обл.

Івано-Франківська обл.

Київська обл.

Кіровоградська обл.

Луганська обл.

Львівська обл.

Миколаївська обл.

Одеська обл.

Полтавська обл.

Рівненська обл.

Сумська обл.

Тернопільська обл.

Харківська обл.

Херсонська обл.

Хмельницька обл.

Черкаська обл.

Чернівецька обл.

Чернігівська обл.

АР Крим

м. Київ

м. Севастополь

Мал. 16. Герби адміністративних одиниць України.

підпорядкування (Київ і Севастополь) підпорядковуються вищим державним органам влади, міста обласного підпорядкування – органам влади областей. У межах районів керують районні, міські, селищні та сільські ради.

Адміністративно-територіальний поділ час від часу змінюється: окремі дрібні села знімаються з адміністративного обліку у зв'язку зі скороченням кількості жителів, окремі села та селища набувають статусу селищ міського типу (с.м.т.), а окремі селища міського типу стають містами.

Висновки

1. Україна пройшла кілька етапів формування державної території.
2. До складу України входять 24 області, Автономна Республіка Крим та два міста державного підпорядкування (Київ, Севастополь).
3. Області України поділяються на райони та міста обласного підпорядкування. Структурами управління в районах є районні, міські, селищні та сільські ради.

Запитання і завдання

1. Як формувалася територія сучасної України?
2. Які назви адміністративних одиниць минулого вам відомі?
3. Охарактеризуйте сучасний адміністративно-територіальний поділ України.
4. Який статус мають міста Київ і Севастополь?
5. Яку адміністративну структуру мають області України?
6. Позначте на контурній карті основні адміністративні одиниці України.

Мал.17. Батурін. Палац Кирила Розумовського.

Для допитливих

- Столицею України був не лише Київ. Запоріжжя у різні часи мало 8 столиць, які називалися Січами. Гетьманською столицею у різні роки були Батурин і Глухів. За часів УНР у зв'язку з воєнними діями столицею України був якийсь час Кам'янець-Подільський. Після утворення УРСР спочатку столицею був Харків, а потім ця функція знову відійшла до Києва. Згідно з Конституцією України, Київ є столицею України і в наш час.
- У 2008 році стався адміністративно-територіальний і правовий казус. У Луганській області, на території, що підпорядкована Свердловській міськраді, виявили сільський населений пункт, який не стоїть на обліку як адміністративно-територіальна одиниця.

Практична робота №2

Нанесення на контурну карту адміністративних одиниць України

Мета: Вивчити сучасний адміністративно-територіальний поділ України; вміти показувати на карті найбільші адміністративні одиниці України та їхні адміністративні центри.

Використання картографічного матеріалу:

карта «Адміністративно-територіальний поділ України» (див. мал. 13 та атлас).

Завдання:

1. Використовуючи шкільний атлас, порівняйте карту адміністративно-територіального поділу України та довідкову таблицю (Додаток 1), проведіть на контурній карті межі областей України та Автономної Республіки Крим. Підпишіть назви обласних центрів, площу та чисельність населення адміністративних одиниць. Визначте, в якій частині нашої країни розташована кожна адміністративна область.

2. Використовуючи картографічні та довідкові матеріали, визначте найбільшу та найменшу області України.

3. Порівняйте розміри Львівської та Миколаївської областей. Використовуючи карту, визначте, скільки районів та міст обласного підпорядкування включає кожна з них. Зробіть висновок.

Узагальнення

- Україна пройшла тривалий шлях формування державності.
- З 1945 року Україна є повноправним членом ООН.
- Територія України повністю сформувалась у 1954 році.
- У 1991 році Україна вийшла на міжнародну арену як незалежна держава.
- Історичними областями України є: Галичина, Слобожанщина, Запоріжжя, Волинь, Поділля, Буковина, Таврія, Донщина та ін.
- Адміністративно-територіальний поділ країни час від часу змінюється.
- Україна включає Автономну Республіку Крим, 24 області та два міста, що мають особливий статус.

Запитання і завдання для самоконтролю

- Визначте, яка наука вивчає умови життя, роботи й відпочинку населення, розвиток та розміщення сфери обслуговування:
а) фізична географія; б) економічна географія; в) соціальна географія; г) політична географія.
- Площа України становить:
а) 504,8 тис. км²; б) 603,7 тис. км²; в) 544 тис. км²; г) 357 тис. км².
- Оцінка положення країни щодо сировинних баз та ринків збуту за її межами, рівня розвитку країн-сусідів називається:
а) політико-географічне положення; б) економіко-географічне положення; в) сусідське положення; г) еколого-географічне положення.
- Визначте, як називається повітряний простір країни:
а) акваторія; б) аероторія; в) територія; г) геоторія.
- Виберіть назви держав, з якими Україна межує морем:
а) Росія; б) Туреччина; в) Угорщина; г) Молдова; д) Словаччина; е) Болгарія.
- Вкажіть, які з названих міст України мають особливий статус державного підпорядкування:
а) Київ; б) Одеса; в) Сімферополь; г) Севастополь; д) Харків; е) Дніпропетровськ.
- Виберіть назви адміністративних областей України, які розташовані в її східній частині:
а) Сумська; б) Вінницька; в) Луганська; г) Житомирська; д) Донецька; е) Кіровоградська; є) Харківська; ж) Рівненська.
- Який із зазначених обласних центрів має назву, що не збігається з назвою області, центром якої він є:
а) Ужгород; б) Рівне; в) Херсон; г) Вінниця?
- Які з названих областей були передані Україні Румунією перед Другою світовою війною:
а) Закарпатська; б) Львівська; в) південь Одеської; г) Івано-Франківська; д) Чернівецька; е) Волинська?
- Вкажіть, яку історичну назву мають етнічні українські землі на півдні країни:
а) Таврія; б) Північна Буковина; в) Слобожанщина; г) Галичина.
- Дайте визначення понять:
а) державний кордон; б) геополітичне положення; в) столиця.
- Розподіліть наведені адміністративні одиниці за їх належністю до зазначених українських історичних земель та за положенням їх у межах України: Чернігівська, Волинська, Дніпропетровська, Одеська, Херсонська, Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Тернопільська, Харківська, Сумська, Рівненська, Запорізька області, Автономна Республіка Крим.
Українські землі:
1. Волинь

2. Поділля
3. Південна Бессарабія
4. Запоріжжя
5. Таврія
6. Слобожанщина

На основі наведених даних складіть таблицю.

13. Порівняйте економіко-географічне положення України і Німеччини. Запишіть висновок.

Словник термінів

Автономія – закріплене у законодавчому порядку право самостійно здійснювати певні функції управління територією.

Адміністративний центр – центр управління адміністративною одиницею.

Адміністративно-територіальний поділ – поділ території держави на частини з метою організації управління на місцях (адміністрування).

Аероторія – повітряний простір над даною країною.

Акваторія – сукупність територіальних вод країни.

Геополітика – визначення впливу географічних чинників на політичну ситуацію у регіоні або у світі.

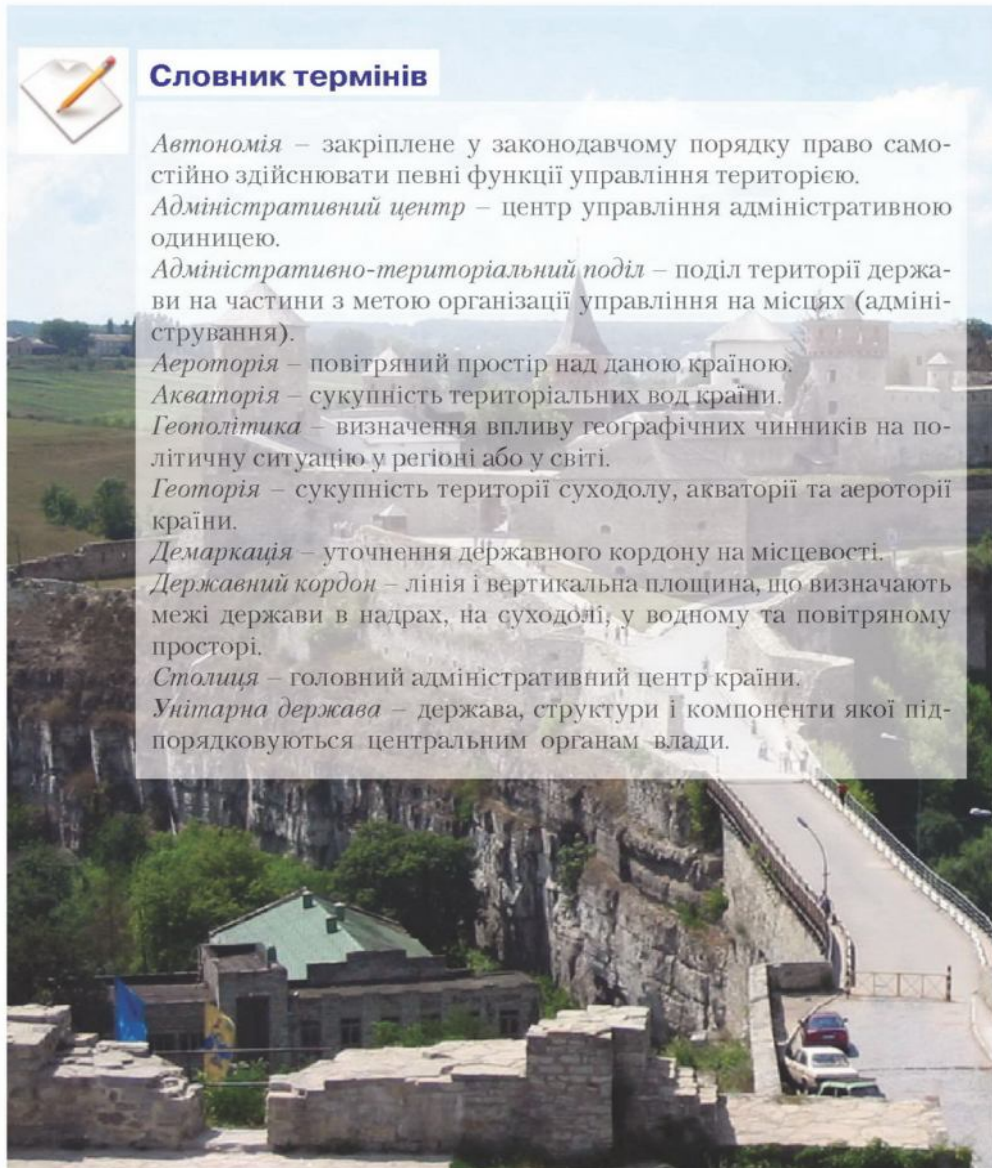
Геоторія – сукупність території суходолу, акваторії та аероторії країни.

Демаркація – уточнення державного кордону на місцевості.

Державний кордон – лінія і вертикальна площина, що визначають межі держави в надрах, на суходолі, у водному та повітряному просторі.

Столиця – головний адміністративний центр країни.

Унітарна держава – держава, структури і компоненти якої підпорядковуються центральним органам влади.

РОЗДІЛ II. Населення України

Довідкові матеріали

- Кількість населення (на 01.01.2009 р.) – 46,14 млн чоловік.
- Річний приріст населення – мінус 6,81%.
- Початкова точка від'ємного приросту населення – 1993 р.
- Середня тривалість життя: чоловіки – 62,4 років, жінки – 74,1 років.
- Коефіцієнт народжуваності / смертності: 9,59 / 16,4 на 1000 чоловік.

ТЕМА 1. Кількість, розміщення і густота населення, його вікова і статева структура

Вирішуємо проблеми

Як зупинити скорочення населення країни?

Дозвіл на в'їзд до України іммігрантам з країн, що відстали у розвитку, сприятиме розв'язанню демографічної проблеми чи породить низку нових проблем?

Великий вплив на *кількість* і *густану* населення України мали історичні події: війни, освоєння територій, розвиток господарства.

Населення в Україні розміщене нерівномірно: найбільша його густота на Донбасі, найменша – на півночі і на півдні країни.

§ 5. Природний рух населення

Які чинники призводять до зменшення кількості населення?

Кількість і густота населення. Станом на початок 2008 року в Україні налічувалося 46,33 млн чоловік. Але вже на початок 2009 року його кількість скоротилася до 46,14 млн чоловік.

Незважаючи на те, що більша частина України має сприятливі умови для проживання, населення розміщене нерівномірно. Найбільш густо заселені промислові райони Донбасу, Придніпров'я, Київська, Харківська та Львівська області. Густота населення Чернігівської, Волинської, Херсонської, Миколаївської,

Мал. 18. Густина населення України.

Порівняйте густоту населення у західних та південних регіонах країни. На основі порівняння зробіть висновок.

Кіровоградської областей значно нижча. Мало заселені гірські райони Карпат. Середня густина населення розраховується за формулою:

$$\text{кількість населення} : \text{площа території.}$$

Нині середня густина населення в Україні становить 77 чол./км². Звичайно, густина населення в різних областях не однакова. Так, у Донецькій області густина населення – близько 200 чол./км², а у Чернігівській – 35 чол./км².

Більша частина населення України проживає в міських населених пунктах (68%), а менша – у селах (32%). Густина сільського населення відрізняється від середньої густоти населення; вона найвища у західних областях: Львівській, Закарпатській, Чернівецькій (див. мал. 18).

Демографічна ситуація. Демографічну ситуацію в країні визначають за аналізом природного руху населення (його відтворення) та механічного руху (міграцій). Демографічна ситуація в Україні є досить складною. За останні роки населення постійно скорочується. Крім цього, Україна потерпає від відтоку населення в результаті міграцій. Були такі періоди, коли після тимчасового від'їзду на сезонні роботи значної кількості українських громадян фактичне населення країни складало 38 млн чоловік. Такі факти є досить тривожними. Тому керівництвом держави розробляються програми, які спрямовані на підвищення рівня народжуваності, з одного боку, та на залучення трудових ресурсів для роботи в межах країни – з іншого. Ці програми є елементами демографічної політики, яку проводить держава.

Природний рух населення.

Природний рух населення характеризується такими показниками, як: *народжуваність, смертність, природний приріст*.

Україна належить до країн з *першим типом відтворення* (звужений тип), тобто з низьким рівнем народжуваності та смертності. Природний приріст виражається за формулою:

$$\text{народжуваність} - \text{смертність} = \text{природний приріст}.$$

Природний приріст вимірюється у *проміле* (з розрахунку на 1000 жителів) за певний період (за один рік). У більшості країн природний приріст додатний, тобто кількість народжених перевищує кількість померлих, але іноді приріст може бути нульовим або від'ємним.

Протягом останніх років в Україні спостерігається *від'ємний приріст населення*. Це явище має назву *депопуляція*. Вона призводить до вимирання нації.

Зростають показники смертності і знижується рівень народжуваності. Це пов'язано, насамперед, з погіршенням соціально-економічних та екологічних умов життя людей. У різних куточках України є так звані депресивні регіони, що мають найнижчі показники природного приросту населення. У цьому відношенні відзначається Чернігівська область. Натомість на території Рівненської та Київської областей показники природного приросту значно вищі.

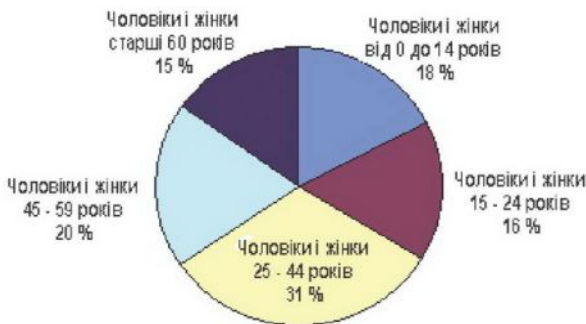
Географічна задача

Науковими дослідженнями виявлено, що швидкий розвиток міст призводить до зниження природного приросту, оскільки народжуваність серед міського населення значно нижча, ніж серед сільського.

Поясніть, який взаємозв'язок існує між відтворенням населення та розвитком великих міст і зростанням виробництва.

Проблема депопуляції не виникла сама по собі. Голодомори, репресії, війни значною мірою вплинули на скорочення кількості населення та знизили динаміку природного приросту. Вже наприкінці 50-х років ХХ ст. стала помітною тенденція до сповільнення темпів природного приросту, а економічні негаразди та екологічні проблеми кінця 80-х – початку 90-х років погіршили цю ситуацію.

Разом з цим, загострилася проблема, пов'язана зі *старінням нації*. Частка людей похилого віку відносно молоді почала невпинно збільшуватися. А частка дітей скорочувалася за рахунок зниження рівня народжуваності.

Мал. 19. Діаграма вікової структури населення України.

Зробіть висновок на основі аналізу діаграми.

Географічна задача

У 1992 році в розрахунку на 1000 жителів народилося 12,1 чоловік, померло 12,9 чоловік, тобто природний приріст став від'ємним. Він дорівнював $-0,8\%$ (проміле). У 2008 році рівень народжуваності становив $9,59\%$, а рівень смертності $16,4\%$. Проаналізуйте ці факти і зробіть висновок.

Вікова і статевая структура населення. Щоб наочно зобразити вікову і статеву структуру населення, будують статево-вікові піраміди або діаграми (див. мал. 19). Вони відображають розподіл населення за віком і статтю. У країн з високим природним приростом основа піраміди буде широкою. Україна має від'ємний природний приріст, тому основа її піраміди звужена. Вона також ілюструє співвідношення чоловічого та жіночого населення.

Вікова структура населення України є *регресивною*, вона має такий вигляд: діти і підлітки (від 0 до 16 років) – 20% ; працездатне населення (жінки від 16 до 55 років, чоловіки від 16 до 60 років) – 57% ; люди старшого віку – 23% .

Найбільшою є частка працездатного населення, проте вона постійно зменшується. Причому не за рахунок природного приросту (він від'ємний), а за рахунок збільшення частки людей старшого віку, тобто відбувається старіння нації. Цю демографічну проблему слід вирішувати на державному рівні. Особливо треба стимулювати природний приріст, заохочуючи молодь до створення сім'ї та народження кількох дітей.

Мал. 20. 15% населення України складають люди старшого віку.

На кількість населення впливає також *середня тривалість життя* людей. В Україні цей показник має тенденцію до зниження. Жінки живуть у середньому 74 роки, а чоловіки – 62. Високу смертність населення спричиняють демографічні, соціальні, економічні та екологічні чинники. Негативно впливають на демографічну ситуацію в країні також інші суспільні явища. Серед них – старіння нації, низька середня тривалість життя, низький рівень медичного обслуговування, забруднення довкілля, відносно висока дитяча смертність. Високі показники смертності впливають на показники тривалості життя, які є значно нижчими від середньоевропейських.

Слід зазначити, що в 1960 році природний приріст був додатним: $13,6\%$ (проміле).

Перспективи подолання явища депопуляції.

Комплекс дій, що стосуються покращення демографічної ситуації в Україні, націле-

ний в першу чергу на заохочення народжуваності. Для цього розроблено програми допомоги молодим сім'ям, вони включають ряд заходів, у тому числі й матеріальної підтримки новонароджених. Також здійснюються заходи щодо покращення медичного обслуговування новонароджених, охорони материнства та забезпечення медичних закладів новим обладнанням. Наслідком такої діяльності стало значне підвищення рівня народжуваності за останні роки порівняно з 2002 роком.

Динаміка народжуваності в Україні (кількість новонароджених по роках)

2002 р. — 392 524	2005 р. — 428 345
2003 р. — 410 764	2006 р. — 462 732
2004 р. — 428 965	2007 р. — 475 725

Якщо така тенденція збережеться у найближчі 10 років, а також якщо будуть здійснені заходи щодо зниження рівня смертності, то демографічна ситуація в Україні стабілізується.

Висновки

1. Найгустіше заселені в Україні Донецька, Київська, Львівська, Чернівецька, Луганська області, а найменше – Чернігівська та Херсонська.
2. Україна має від'ємні показники природного приросту, що означає перевищення смертності над народжуваністю.
3. У країні постійно збільшується частка людей похилого віку. Це явище має назву старіння нації.
4. Останнім часом спостерігається тенденція підвищення рівня народжуваності.

Запитання і завдання

1. Дайте визначення понять «депопуляція» та «природний приріст».
2. Скориставшись додатком, визначте, у яких регіонах країни найнижчі показники природного приросту населення.
3. Охарактеризуйте статеву-вікову структуру населення України.
4. Які заходи необхідно здійснювати для покращення демографічної ситуації в країні?

Для допитливих

- Нині середня тривалість життя в Україні є досить низькою за середньоєвропейськими вимірами. У минулому Україна відзначалася своїми довгожителами, серед них були й історичні постаті, так, кошовий отаман Запорізької Січі Петро Калнишевський помер у віці 113 років. У 2007 році найстарішою людиною на Землі був Григорій Нестор, мешканець с. Старий Яричів (Львівська обл.), він помер у віці 116 років.

Поміркуйте, які причини від'їзду за кордон громадян України.

Види міграцій. *Міграцією населення* (механічним рухом) — називають переміщення людей з одного місця проживання в інше. В Україні спостерігається *негативне сальдо міграцій*. Під поняттям «сальдо міграцій» розуміють різницю між кількістю осіб, що емігрують з країни та іммігрують у країну. Отже, з території України виїжджає більше, ніж вїжджає в Україну. Причому відїжджають переважно кваліфіковані робітники та науковці, а приїжджають — біженці та переселенці. Демографічна ситуація в Україні в цілому є негативною. Про це свідчать від'ємні показники як природного руху населення (депопуляція), так і зовнішніх міграцій.

Умовно міграції поділяють на дві групи: зовнішні та внутрішні:

Таблиця 2. Зовнішні та внутрішні міграції

МІГРАЦІЇ	
Зовнішні	Внутрішні
імміграція (в'їзд у країну); еміграція (виїзд за межі країни).	міграція із села у місто; сезонні міграції (на тимчасову роботу, відпочинок); маятникові міграції (майже щоденний виїзд на роботу або навчання).

Мал. 21. Пам'ятник Тарасу Шевченку у місті Палермо (Італія).

Підготуйте електронну та друковану інформацію для географічного кабінету про культурно-освітнє життя української діаспори.

Українська діаспора. *Діаспорою* називають частину населення, що проживає поза межами країни свого походження. За межами України проживає значна кількість українців та осіб українського походження. *Українська діаспора* — загальне визначення української національної спільноти поза межами українських земель (етнічної української території), яка відчуває духовний зв'язок з Україною. Станом на 2008 рік за межами України проживало від 10 до 15 млн українців, тобто **близько чверті нації**. Українці проживають не лише на суміжних з Україною територіях, а й у багатьох віддалених від неї країнах світу. Проте найбільше українців живе в Росії — понад 4,4 млн чоловік. Це друга за чисельністю нація, що проживає в Росії. Значна частина україн-

ців постійно проживає в Польщі, Білорусі, Словаччині, Молдові, США, Канаді, Аргентині, Австралії, Німеччині та багатьох інших країнах світу. Після здобуття Україною незалежності українці почали переселятися у нові в еміграційному відношенні країни: Португалію, Іспанію, Чехію, Італію через нестабільний економічний стан в Україні.

У Додатку 4 пропонується таблиця, в якій вказано чисельність та регіони проживання українців у діаспорі. Чисельність подана наближено, тому що не всі країни обліковують дані про своїх мешканців за національним складом, у таблиці зазначено верхню і нижню межі вірогідної чисельності.

Українська діаспора поділяється на східну (у межах колишнього СРСР) та західну (країни Європи, Америки, Австралія, Нова Зеландія). У межах розселення українців формуються цілісні ареали їх проживання. Так, у Канаді, де українці складають 4% населення, – це провінції Манітоба, Альберта, Саскачеван. У США – це район Великих озер та ін., у Росії – Сірий, Зелений та Малиновий Кліни.

Мал. 22. Українки міста Ярославля (Росія).
Українська діаспора є найчисельнішою в Росії.

Висновки

1. Існують внутрішні та зовнішні міграції. У зовнішній міграції розрізняють еміграцію та імміграцію.
2. Україна має негативне сальдо міграцій.
3. Станом на 2008 рік за межами України проживало від 10 до 15 млн українців.

Запитання і завдання

1. Дайте визначення поняття «маятникові міграції».
2. Порівняйте причини та наслідки внутрішніх і зовнішніх міграцій.
3. За вказівкою вчителя, підготуйте розповідь про життя українців за кордоном – у Росії, США, Канаді, Бразилії, Італії.
4. Запропонуйте власні ідеї щодо покращення демографічної ситуації в Україні.

Для допитливих

- Перші вихідці з України з'явилися в Данії ще на початку XI ст. У 1067 році дочка Ярослава Мудрого Єлизавета стала дружиною датського короля Свейна. Родинні зв'язки з датською королівською родиною мали також князі Мстислав і Володимир Мономахи.
- Першим українським емігрантом у США був, як вважають, Андрій Гончаренко, походженням з Київщини, колишній чернець Києво-Печерської Лаври, який брав участь в антикріпосницькому русі і зазнав переслідувань з боку царських властей. 1 січня 1865 року він прибув до Бостона, потім перебрався до Нью-Йорка, а згодом — до Сан-Франциско. У 1868–1872 роках він видавав двотижневик «Аляска Геральд» російською та англійською мовами.
- Вважається, що перші українські емігранти в Канаду прибули 7 вересня 1891 року. Ними були селяни з села Небилів Іван Пилипів і Василь Єленьяк, які висадилися з пароплава «Орегон» у порту Галіфакс. Щоправда, є думка, що українці могли з'явитися в Канаді й раніше, разом з менонітами (протестантами голландського та німецького походження) — переселенцями з царської Росії, або ж могли переїхати з території США. Проте вірогідних доказів цього не існує.
- Красунями Канади кілька разів обиралися й українки. Так, у 1972 році красунею Канади було обрано Донну Савицьку, що народилася в місті Кітченері, штат Онтаріо. Вона закінчила драматично-балетну школу, навчалася в університеті у Кітченері. Джоуді Ратледж (з родини Вавринюків) — красуня Канади 1983 року. Після закінчення Манітобського університету вона займалася проектуванням моди. На конкурсі в Торонто була обрана красунею Канади. Ліза Савка, яка народилася у Вінніпезі, є учасницею танцювального ансамблю «Орлан» та парафіяльного хору української католицької церкви Св. Миколая. Спортсменка. Шістнадцятилітньою була обрана красунею підлітків Канади з 39 конкуренток з усієї Канади (1986 рік). Але не лише в Канаді перемагають на конкурсах краси молоді дівчата-українки. Так, «Міс Америкою – 1988» стала американська українка Кей Лені Рей Рафко.

Мал. 23. Представники української діаспори в Північній Америці зберігають національні культурні традиції.

Побудова графіка зміни чисельності населення за певний період

Мета: Навчитися будувати та аналізувати графіки зміни чисельності населення та природного руху населення України протягом ХХ століття; пригадати поняття «природний приріст», «депопуляція», «старіння нації» та показники, що їх характеризують.

Використання картографічного матеріалу:

карта «Населення України».

Завдання:

1. Дайте визначення понять: «природний приріст», «депопуляція», «старіння нації»;

2. За даними довідкової таблиці побудуйте графік зміни чисельності населення України. Масштаб: горизонтальний: 1 см – 10 років; вертикальний: 1 см – 5 млн чол.

Зміна чисельності населення України

Рік	1913	1922	1933	1937	1939	1940	1959	1970	1979	1985	1990	1995	2000	2004	2008
Населення, (млн чол.)	35,2	26,0	31,9	30,2	40,5	41,3	41,9	47,0	50,0	51,0	52,0	51,7	49,0	47,5	46,3

3. Побудуйте графіки зміни народжуваності (червоний колір), смертності (чорний колір) та природного приросту населення (зелений колір) в одній системі координат, за даними наведеними у додатку 2 (стр. 199). Прокоментуйте одержані дані.

4. Проаналізуйте побудовані графіки. Визначте, які причини зумовили зміни у чисельності населення та в його природному русі. Спрогнозуйте природний приріст населення в Україні у 2015 році, якщо сучасні тенденції його розвитку збережуться. Зробіть висновок.

Мал. 24. Збільшення народжуваності є одним із пріоритетних завдань розвитку України.

Вирішуємо проблеми

Яке значення для формування політичної нації має державний статус української мови?

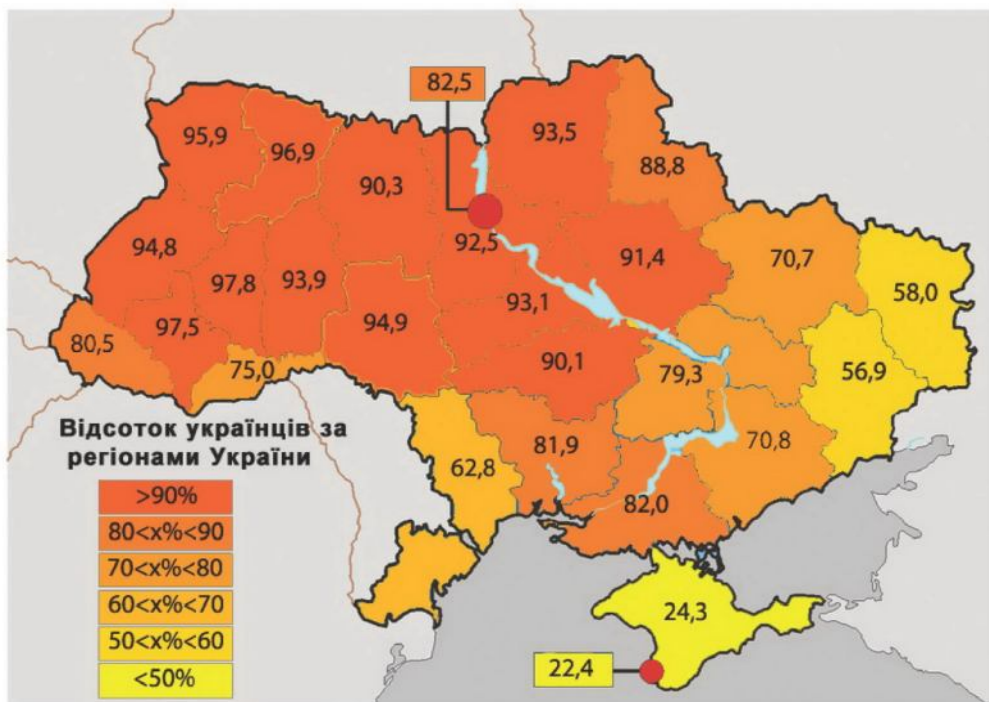
Яку роль можуть відіграти національні меншини у процесі консолідації українського суспільства?

Ідентифікація етнографічних груп українців – це шлях у минуле чи в майбутнє?

Українці є автохтонним населенням нашої країни, тобто вони завжди були корінним населенням цієї території. *Автохтонне населення* – місцеве населення, яке постійно мешкало на території певної країни.

Нині українці є переважачою національною групою в усіх регіонах країни, за винятком Криму. Українці становлять 3/4 усього населення України (див. мал. 25).

Росіяни становлять близько 17% населення України. Особливо значна частка росіян у Криму, в Одеській області та в Донбасі. Євреї та білоруси також становлять певну частину населення країни. Євреї розселені переважно у великих містах – в Одесі, Києві, Чернівцях, Дніпропетровську. Білоруське населення поширене по всій території країни, особливо в промислових містах і частково в прикордонних з Білоруссю районах.

Мал. 25. Відсоток українців за регіонами України.

Проаналізуйте карту і зробіть висновок.

Які національні меншини проживають на території України?

Процес формування української нації. Національне питання завжди відзначалося особливою гостротою. Україна у цьому плані не є винятком. Досить часто з екранів телевізорів можна бачити, як одні політики звинувачують інших у націоналізмі, непатріотизмі або космополітизмі. Щоб розібратися у цих питаннях, треба знати як історію формування української нації, особливості розвитку корінних народів України, так і важливі демографічні процеси.

Етнос – це спільність людей, що історично склалася на певній території і характеризується спільною мовою та спільними особливостями культури, психічного складу, рисами самосвідомості та складу характеру.

Народність – це історична форма спільності людей, що утворилася з племені та передує нації. Народність має всі ознаки нації, проте вони перебувають у зародковому стані.

Нація (від лат. *natio* – плем'я, народ) – історична форма спільності людей, об'єднаних між собою спільною мовою, походженням, територією, сталими внутрішньоекономічними зв'язками, психологією, культурою, ментальністю, побутом.

Отже, нація є вищою формою консолідації суспільства.

Українці – великий народ, другий за чисельністю у слов'янській мовній групі. Процес формування української нації був тривалим у часі. Кожному періоду формування нації відповідав певний рівень свідомості: спочатку племінний, потім етнічний, а пізніше й національний.

Весь процес формування нації можна поділити на чотири періоди:

- I. IX – XV століття;
- II. XVI – початок XVIII століття;
- III. кінець XVIII – початок XX століття;
- IV. XX століття.

Хоча українці є народом, що має дуже давню історію, яка пов'язана з відносно сталою зоною розселення, тривалий час український народ не був повністю консолідованим. Проте вже на початку XVII ст. спостерігалися виразні ознаки

Мал. 26. Український національний костюм.

Підготуйте електронні та друковані матеріали для географічного кабінету про національні костюми народів України.

Мал. 27. Гагаузи – одна з національних меншин України.

За вказівкою вчителя підготуйте розповіді про національні меншини вашої місцевості.

та Австро-Угорщині, оскільки українська територія входила певний час до складу цих держав. Цей період був для української нації одним з найважчих, під офіційною забороною була навіть українська мова.

Найсприятливішими часами націоагенезу були: у I періоді – часи Київської Русі, у II – створення української держави – спочатку Запоріжжя, а пізніше – Гетьманщини, у III – дворічний період Української Народної Республіки 1918–1920 років, у IV – створення незалежної української держави. Ці періоди української історії характеризуються найвищим рівнем розвитку національної свідомості.

Національний склад населення України у 1989 році

Українці – 72,7%	Поляки – 0,4%
Росіяни – 22,1%	Угорці – 0,3%
Євреї – 0,9%	Румуни – 0,3%
Білоруси – 0,9%	Греки – 0,2%
Молдавани – 0,6%	Кримські татари – 0,2%
Болгари – 0,4%	Інші національності – 1%

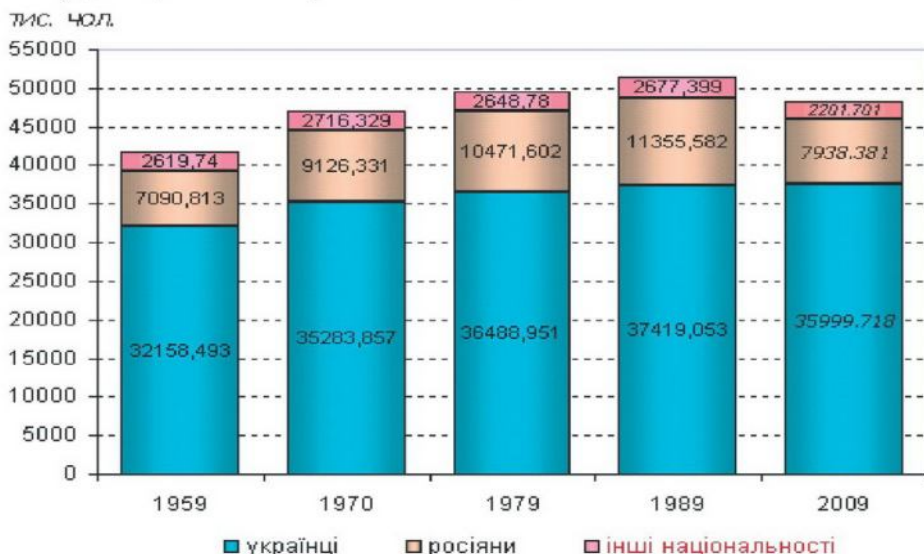
Порівняйте національний склад населення України у 1989 та 2001 роках (див. додаток 3 стр. 201).

Національний склад населення України характеризується значною чисельною перевагою основної нації – українців. За даними останнього перепису населення, українці становили понад 3/4 усіх жителів України. Нині українці за чисельністю переважають в усіх областях України (за винятком Автономної Республіки Крим, де майже дві третини населення становлять росіяни, а частка українців становить близько 25%). У Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Вінницькій, Хмельницькій, Київській, Черкаській та Чернігівській областях понад 90% усього населення становлять українці. Це найбільший регіон компактного проживання українців. Другий регіон, де частка

нації, які проявлялися у спільності мови, культури, злагоженості господарської діяльності, адміністративно-територіальній диференціації, наявній системі з організації оборони населення і території. Формування української нації відбувалося в складних історичних умовах на території, яка була ареною багатьох воєн та конфліктів. Це не могло не позначитися на процесі націоагенезу. Його кризовими періодами можна вважати монголо-татарське нашествя, період «Руїни», а також часи розквіту абсолютизму в Росії

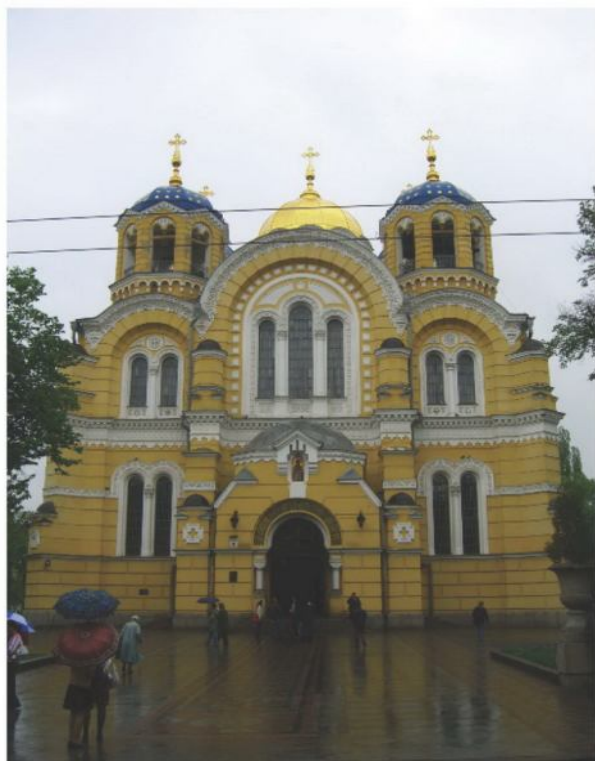
українців складає від 75 до 90%, утворюють Житомирська, Закарпатська, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Сумська, Херсонська області. У Донбасі, Придніпров'ї а також у Харківській, Одеській та Чернівецькій областях українці складають 50 – 70% населення. Крім того, значна чисельність українців проживає в близькому та далекому зарубіжжі.

Крім українців, на території України проживає понад 100 національностей. Серед них найбільшу частку становлять росіяни, близько 17% усього населення країни (див. мал. 28). Друге місце за чисельністю після росіян займають білоруси, чисельність яких постійно зменшується, (див. додаток 3, стр. 201). На території України проживає значна кількість населення, яке є корінним у сусідніх з нашою державою країнах. Це білоруси, чи-сельність яких перевищує 275 тис. чоловік, молдавани (майже 260 тис. чол.), болгари (близько 200 тис. чол.), угорці (більше 150 тис. чол.), румуни (близько 100 тис. чол.), поляки (144 тис. чол.). Регіоном найбільш компактного розселення росіян, крім Автономної Республіки Крим, є Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Одеська і Харківська області. Компактними острівцями проживають поляки. У Житомирській області вони становлять понад 4% населення, у Хмельницькій – понад 2%, у Львівській – близько 1%. Білоруси становлять понад 2% населення Криму, близько 1% населення Рівненської та Луганської областей. Найбільша частка євреїв – у Харківській (1,5%), Вінницькій (1,4%) та Дніпропетровській (1,3%) областях. На молдаван припадає певна частина жителів Кіровоградської, Миколаївської та Чернівецької областей, а на кримських татар – Криму. Угорці зосереджені в основному в Закарпатській, румуни – у Чернівецькій, болгари – в Одеській, а греки – у Донецькій та Запорізькій областях.

Мал. 28. Діаграма національного складу населення України (2009 р.).

Порівняйте відсоток національних меншин у 2009 році та двадцять років тому.

Мал. 29. Православний храм – кафедральний собор Святого Володимира (м. Київ).

Що вам відомо про міжконфесійні відносини в Україні.

певний відсоток мусульман. Іудейські громади зосереджені переважно у великих містах.

Крім цих національностей, в Україні проживають татари, вірмени, ромали, німці, гагаузи, грузини, азербайджанці та багато інших.

Релігійний склад населення. В Україні законодавчо закріплено свободу віросповідання, серед її населення є представники християнської, іудейської, мусульманської конфесій. За кількісним складом переважають представники християнської релігії, з яких найбільшу групу складають православні християни. Київ є одним із центрів світового православ'я. Дана конфесія є найчисельнішою, православні християни проживають у всіх регіонах України. Християни – греко-католики та римо-католики – проживають переважно у західних областях. У Криму проживає

Мал. 30. Великдень – головне християнське свято православних християн.

Побудова секторної та стовпчикової діаграм національного складу населення України

Мета: Навчитися будувати за статистичними даними секторні та стовпчикові діаграми національного складу населення України; вміти аналізувати зміни, що відбуваються у національному складі населення країни.

Використання картографічного матеріалу:

Карта “Етнічний склад населення України”.

Завдання:

1. За даними довідкової таблиці, обчисліть частку (у відсотках) кожної групи національного складу населення України у 1917, 1989, 2004 та 2009 роках. Результати запишіть у відповідні графи таблиці.

Національний склад населення України

Національність	1917 р.		1989 р.		2004 р.		2009 р.	
	млн чол.	%	млн чол.	%	млн чол.	%	млн чол.	%
Українці	30		37,4		37,5		37,6	
Росіяни	3,1		11,4		8,3		8,3	
Інші національності	5,9		2,7		2,7		2,3	
Населення України в цілому	39	100	51,5	100	48,5	100	46,2	100

2. На основі одержаних даних побудуйте секторні діаграми національного складу населення України у 1917 та 2004 роках (використовуйте дані у відсотках). Прокоментуйте одержані результати.

3. За довідковою таблицею, побудуйте стовпчикову діаграму складу національних меншин в Україні за даними 2004 року. Ширина стовпчика — 1 см. Порівняйте статистичні дані 1989 та 2004 років. Прокоментуйте одержані результати.

Національні меншини в Україні

Національність	Кількість (тис. чол.)	
	1989 р.	2004 р.
Росіяни	11355,6	8334,1
Євреї	486,3	103,6
Білоруси	440,0	275,8
Молдавани	324,5	258,6
Угорці	163,1	156,6
Румуни	134,8	151,6
Греки	98,6	91,5
Кримські татари	46,8	248,2
Німці	37,8	33,3
Гагаузи	32,0	31,9

ТЕМА 3. Системи розселення і розвиток поселень

Вирішуємо проблеми

Яка проблема проілюстрована у таких віршованих рядках?

Було село, тепер – дві хати,
Між соняшників привид призьби
«Село повинно містом стати!»
І де ті лозунги взялись би?

(С. Іщенко)

Як ви думаєте:

Чи справді село деградує?

Чи зміниться в найближчі роки співвідношення кількості сільського і міського населення України?

§ 8. Розселення населення та основні групи поселень

Охарактеризуйте свій населений пункт (великий, середній, малий, міський чи сільський). Які функції він виконує?

Розселення. Розселення населення – це розміщення населення на певній території, сукупність населених пунктів. На густоту населення, його чисельність у населених пунктах, розташування міських та сільських поселень впливають різноманітні чинники: історичні, економічні, соціальні. Зміни у розміщені виробництва приводять до змін у структурі розселення. Щоб зрозуміти, як в історичному аспекті змінюється роль поселень, наведемо такі приклади. Наприкінці XIX ст. Бердичів входив до числа найбільш населених міст України, сьогодні це середньостатистичне українське місто з населенням, що не перевищує 80 тис. чоловік; тоді ж містечко Нова Прага за чисельністю населення майже втричі перевищувало Бровари, нині населення містечка Нова Прага (Кіровоградська обл.) менше

9 тис. чоловік, а Броварів (Київської області) – понад 100 тис. чоловік. Попри скорочення населення в цілому по країні, у Броварах спостерігається приріст населення. (Поясніть причини таких змін.)

Поселення – це місце осілого проживання і трудової діяльності людей, де створено умови для задоволення їхніх соціальних запитів. Нині в Україні всі поселення (населені пунк-

Мал. 31. Одеса – одне з міст-мільйонерів України.

ти) поділяються на дві великі групи – міські та сільські. До середини минулого століття у селах проживала більша частина населення країни, проте у зв'язку з розвитком промисловості значна його частина переїхала до міст, і тепер у містах проживає близько 67,2 % населення країни.

Міські поселення. До міських населених пунктів належать міста і селища міського типу. Міста, як правило, більші за кількістю жителів, вони мають більшу площу і виконують ширший спектр функцій.

Містом в Україні вважають населений пункт, в якому проживає не менше 10 тис. чоловік, більшу частку яких становлять робітники і службовці. В Україні налічується 448 міст. *Селища міського типу* (скор.: с.м.т.) – це населені пункти, в яких проживає від 2 до 10 тис. чоловік, їх в Україні близько 900.

Міста розрізняються за кількістю населення та за функціями, які вони виконують.

Таблиця 3. Групи міст

МІСТА	
За кількістю населення	За функціями
<p><i>малі</i> (до 50 тис. чол.) <i>середні</i> (50 – 100 тис. чол.) <i>великі</i> (100 – 250 тис. чол.); <i>дуже великі</i> (250 – 500 тис. чол.) <i>найбільші</i> (500 тис. – 1 млн чол.) <i>міста-мільйонери</i> – (понад 1 млн чол.)</p>	<p><i>транспортні вузли</i> <i>промислові центри</i> <i>науково-освітні центри</i> <i>адміністративно-політичні центри</i> <i>курортні центри</i> <i>оборонні центри</i> <i>багатофункціональні міста</i></p>

За кількістю населення міста поділяються на малі, середні, великі, дуже великі, найбільші та міста-мільйонери. Міст-мільйонерів в Україні п'ять: Київ, Харків, Дніпропетровськ, Одеса, Донецьк. Центр Донбасу належить до цієї групи умовно, останнім часом населення Донецька скоротилося до 994,8 тис. чоловік (дані на 01. 01. 2008 р.). На початку ХХ століття Одеса була найбільшим за кількістю населення містом на теренах України, а тепер вона поступається за цим показником усім містам-мільйонерам. Сьогодні найбільшу чисельність населення має Київ. Крім столичної функції, Київ виконує ще цілу низку функцій. Дру-

Мал. 32. Маріуполь та Кривий Ріг – індустріальні гіганти Європи.

Поміркуйте, яке значення цих міст в економічному житті країни.

Мал. 33. Гурзуф є одним з курортних центрів Криму.

Що вам відомо про це містечко?

Це Львів, Запоріжжя, Кривий Ріг, Маріуполь. Останні два міста не є обласними центрами.

За функціями та адміністративним статусом розрізняють такі типи міст:

1. Адміністративні, багатогалузеві, найбільші науково-культурні центри: Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровськ, Донецьк, Львів.

2. Багатогалузеві промислові центри: Запоріжжя, Кривий Ріг, Маріуполь, Луганськ.

3. Транспортно-промислові центри: Миколаїв, Херсон, Полтава, Кіровоград, Керч та ін.

4. Транспортні центри: Ковель, Жмеринка, Іллічівськ, Рені, Бориспіль, Чоп та ін.

5. Промислові центри: Біла Церква, Краматорськ, Олександрія, Шостка, Калуш та ін.

6. Організаційно-господарські і культурно-побутові центри місцевого значення: Бар (Вінницька обл.), Кагарлик (Київська обл.), Татарбунари (Одеська обл.) та інші невеликі райцентри.

7. Курортно-оздоровчі центри: Ялта, Скадовськ, Євпаторія, Моршин, Трускавець, Миргород.

Селища міського типу ще називають містечками, вони лише зрідка мають населення більше 10 000 чоловік. До числа відомих селищ міського типу належать Пуща Водиця (Київ), Гурзуф (АР Крим), Козелець (Чернігівська обл.), Ворзель (Київська обл.), Диканька (Полтавська обл.), Тисмениця (Івано-Франківська обл.) та інші.

Найбільша кількість селищ міського типу припадає на Донецьку область – 135, у Луганській області їх 109, у Харківській – 59. Найбільшим селищем міського типу тривалий час була Буча (Київська обл.)

ге за кількістю населення місто – Харків. Значна концентрація населення у цій групі міст породжує ряд проблем, серед яких транспортна. Вона вирішується шляхом будівництва метрополітену. Метро нині діє у Києві, Харкові, Дніпропетровську та проектується у Донецьку.

Крім міст-мільйонерів, вагому роль у житті країни відіграють найбільші міста, які мають населення від 500 тис. до 1 млн. чоловік.

Мал. 34. Сорочинський ярмарок.

У якому населеному пункті відбувається це дійство?

Сільське розселення. Цей тип розселення характерний для сільської місцевості. До населених пунктів сільського типу належать переважно села та селища сільського типу, які скорочено називають селищами. До найменших сільських поселень належать хутори та присілки. Селищна, або сільська, рада може охоплювати одне, кілька і навіть цілу групу сіл. Населення села може складати від кількох чоловік до кількох тисяч.

За період з 1959 по 2000 рік частка сільського населення в Україні скоротилася з 54% до 32%. Сьогодні лише шість областей – Вінницька, Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька – мають переважачу частку сільського населення. Найменша частка сільського населення у Луцькій, Донецькій, Дніпропетровській областях.

Переважна частина сільського населення проживає у великих (понад 1000 чол.) та середніх (від 500 до 1000 чол.) селах. У малих селах і селищах (до 500 чол.), попри велику їх кількість, проживає значно менша частка населення.

Географічна задача

Спрогнозуйте, яким буде розвиток сільських поселень в окремих областях України через 15 років, якщо на їхній території немає дітей шкільного віку у такій кількості сіл: у Полтавській – 273, у Сумській – 274, у Харківській – 253, у Чернігівській – 229, у Дніпропетровській – 100.

Сільські поселення різних регіонів України значною мірою відрізняються. Великі села характерні для південних та степових районів. У Поліссі та Прикарпатті переважають середні села однувищевої забудови. Карпатський регіон і частково Волинь відзначаються малими сільськими поселеннями, тут є багато хуторів. Подільський регіон характеризується в основному середніми селами, які розташовуються в долинах річок та поблизу шосейних доріг. Сільські населені пункти переселенського типу мають «правильну» багатовулицеву забудову, яка характерна для поселень, заснованих німецькими колоністами та для селищ чорнобильських переселенців.

Сільські поселення нині перебувають у кризовому стані. У системі сільського розселення поширене таке негативне явище, як *депопуляція* – зменшення кількості населення.

Мал. 35. Село Ділове (Закарпатська обл.) у самому центрі Європи. Геодезичний знак «Географічний центр Європи» встановлено на його околицях.

Підготуйте виступ про населений пункт, в якому ви проживаєте, а також про міста і села, що розташовані поряд з ним.

Висновки

1. Більшість населення України проживає в містах та селищах міського типу.
2. Міста розрізняються залежно від кількості населення та функцій, які вони виконують.
3. Шість областей: Вінницька, Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька мають переважаючу частку сільського населення.

Запитання і завдання

1. Дайте визначення поняття «поселення».
2. Перелічіть найбільші міста та міста-мільйонери України.
3. Охарактеризуйте основні групи міст за функціями, які вони виконують.
4. Які особливості сільського розселення?
5. Нанесіть на контурну карту різні групи міст за функціями, які вони виконують, та позначте основні зони сільського розселення.

Для допитливих

- Глухів – одне з найдавніших міст України. Відомості про його існування датовані 992 роком.

Упродовж XVIII ст. Глухів був гетьманською столицею. Він зберіг архітектурну спадщину доби Гетьманщини. Глухів є одним із найвизначніших історичних міст України, нині він має понад 50 пам'яток культурної спадщини, неповторний історичний ландшафт та цінну старовинну міську забудову.

У центрі Глухова розташований Радний (Соборний) майдан, де відбувалися козацькі ради й обирали трьох останніх гетьманів України: Івана Скоропадського, Данила Апостола та Кирила Розумовського. Посеред майдану – головна громадська споруда тогочасної України – Миколаївська церква. Частково збереглася козацька фортеця з мурованою Київською брамою. На місці гетьманської резиденції – велична Трьох-Анастасіївська церква з родинною усипальницею династії Терещенків.

Зважаючи на архітектурну та історичну цінність стародавнього міста Глухів, постановою Кабінету Міністрів України у ньому створено Державний історико-культурний заповідник.

Нині Глухів є містом Сумської області. Його територія – 20 км², населення – близько 36 тис. чоловік. У місті є п'ять досить великих промислових підприємств, два з яких машинобудівні, два належать до харчової промисловості, а одне – до легкої промисловості.

Мал. 36. Місто Глухів. Трьох-Анастасіївська церква.

§ 9. Урбанізація

Як впливають міста на розвиток господарства регіону?

Зростання ролі міст. Починаючи з середини ХХ ст., в Україні стрімко зростає частка міського населення, удосконалюється міська інфраструктура, поширюється міський спосіб життя.

Урбанізація – це процес зосередження населення, економічного та культурного життя в містах. Процес урбанізації впливає на зростання ролі міст та поширення рис і особливостей міського способу життя. В Україні вперше почав вивчати процес урбанізації В. Кубійович під час дослідження міста Новий Санч. Загальні риси урбанізації по-різному проявляються у різних регіонах України (див. мал. 38). Це залежить

від багатьох чинників, передусім від рівня освоєння і типу освоєності території. Тип освоєності території залежить від способу виробничої життєдіяльності населення. Для України, яка є традиційно територією з високим рівнем розвитку сільського і лісового господарства, найбільш характерним є аграрний тип освоєності. Із розвитком добувних і обробних галузей промисловості цей тип

Мал. 37. Донецьк – центр найбільшої агломерації в Україні.

За допомогою карт шкільного атласу порівняйте розміри Донецько-Макіївської та Дніпропетровсько-Дніпродзержинської агломерацій.

Мал. 38. Частка міського населення України.

Знайдіть на картах атласу найбільші агломерації. Вивчіть їхні назви.

Мал. 39. Архітектурний план розвитку населеного пункту Буча.

пунктів у єдине поселення. Агломерації бувають *моноцентричні*, *біцентричні* та *поліцентричні*. Київська агломерація є моноцентричною, Дніпропетровсько-Дніпродзержинська – біцентричною, а в Донбасі формується поліцентрична агломерація.

Темпи урбанізації значно вищі у тих регіонах, в яких відбувається інтенсивне промислове і транспортне будівництво, ніж в аграрних регіонах. Нині розвиток промисловості – це найважливіший чинник урбанізації. Хоча відомо, що виникнення міст і їхній розвиток тривалий час зумовлювалися іншими чинниками (торгівля, оборонні функції та ін.). У високоіндустріальних регіонах процес урбанізації проявляється у виникненні нових містечок, великих міст та поширенні міського способу життя майже на всій території регіону.

Близькість міських поселень приводить до виникнення несільськогосподарських видів діяльності у сільській місцевості. Значна частина сільських

Мал. 40. Вишгород – місто, що входить у Київську агломерацію.

жителів бере участь у *маятникових міграціях*, користуючись при цьому соціальними послугами у містах. У таких регіонах значно вищий рівень благоустрою у сільській місцевості, забудова сіл має деякі риси міської, тобто міський спосіб життя поширюється і на сільських жителів.

Одним із наслідків урбанізації є утворення агломерацій. *Агломерація* – фактичне злиття певної кількості міст та інших населених

жителів бере участь у *маятникових міграціях*, користуючись при цьому соціальними послугами у містах. У таких регіонах значно вищий рівень благоустрою у сільській місцевості, забудова сіл має деякі риси міської, тобто міський спосіб життя поширюється і на сільських жителів.

У регіонах з густою мережею міських поселень ймовірність виникнення великих і середніх міст значно більша, тому саме у цих районах формуються агломерації.

Запам'ятайте.

Міська агломерація — група населених пунктів, між якими існують тісні взаємозв'язки, що приводять до об'єднання їх у єдине поселення.

В Україні є агломерації:

моноцентричні (навколо міст-мільйонерів та найбільших міст);

біцентричні (Донецько-Макіївська, Горлівсько-Єнакіївська, Дніпропет-

ровсько-Дніпродзержинська);

поліцентрична (формується у Донбасі).

Деурбанізація. Процес урбанізації в Україні значно сповільнив темпи у другій половині ХХ ст., а в кінці століття й зовсім призупинився. На початку ХХІ ст. під впливом соціально-економічних умов (зниження життєвого рівня населення, безробіття, міграції, погіршення демографічних показників) в регіонах України почався процес *деурбанізації*. Вона ще не відбилася на деяких показниках урбанізованості (частка міських жителів залишається стабільною у країні, а в окремих регіонах вона навіть збільшується), проте вже помітні її прояви. Головною рисою деурбанізації є зменшення чисельності міських жителів. Це відбувається як за рахунок зменшення природного приросту міського населення, так і внаслідок посилення його міграційної активності. Багато міських жителів (колишніх вихідців із сіл) повертаються у села, що певним чином впливає на перерозподіл населення між містом і селом.

Висновки

1. Урбанізація – це процес зосередження населення, економічного та культурного життя в містах, а також поширення міського способу життя.
2. Україна має значну частку міського населення – 67,2%.
3. Є три різновиди агломерацій: моноцентрична, біцентрична та поліцентрична.

Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте процес урбанізації в Україні.
2. Що таке деурбанізація?
3. Дайте визначення поняття «агломерація».
4. Нанесіть на контурну карту найбільші агломерації України. Зробіть припущення щодо їхнього подальшого розвитку.

Для допитливих

• Київ не завжди був найбільшим містом України. У 1897 році населення Одеси становило 403,8 тис. чоловік, Києва – 247,7 тис., Харкова – 173,9 тис., Катеринослава (нині Дніпропетровськ) – 112,8 тис. чоловік.

Вирішуємо проблеми

Чи вистачає Україні робочих рук?

Що відображає сучасна структура трудових ресурсів?

Безробіття – це довготривале чи тимчасове явище для України?

§10. Забезпеченість трудовими ресурсами

Як ви гадаєте, проблема безробіття має загальнодержавне чи регіональне значення?

Структура трудових ресурсів. Трудові ресурси – це працездатне населення: чоловіки віком від 16 до 60 років, жінки – від 16 до 55 років.

Структура трудових ресурсів дуже чутлива до змін в економіці, завдяки їй можна спостерігати основні етапи розвитку економіки. Наприклад, у 1991 році розподіл трудових ресурсів за галузями був таким:

промисловість і будівництво – 40%;

сільське господарство – 19,6%;

торгівля, громадське харчування, збут, заготівля – 7,4%;

охорона здоров'я, фізична культура та соціальне забезпечення – 6,1%;

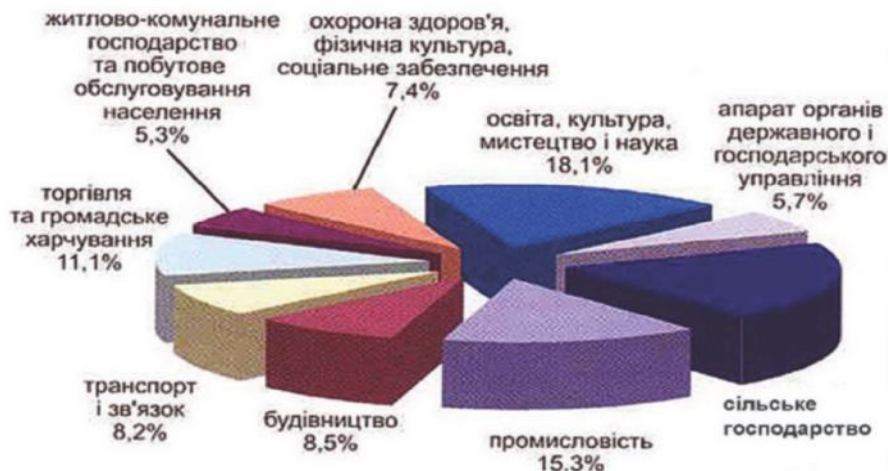
освіта, наука, культура, мистецтво – 12%;

транспорт і зв'язок – 7,2%;

апарат управління – 2,4%;

інші галузі – 5,3 %.

Вже в 1999 році робітники становили 58,7% трудових ресурсів, службовці – 26,1%, а число зайнятих у сільському господарстві було 15,2%. Але протягом останніх дев'яти років ця структура змінилася докорінним чином. По-перше, збільшилася частка нових структурних компонентів господарства, якими є селянські фермерські господарства, особисті підсобні господарства, приватні

Мал. 41. Структура трудових ресурсів України у 2008 р.

Як змінилася структура трудових ресурсів у період з 1991 по 2008 роки?

фірми та кооперативи з виробництва товарів і послуг. Усі вони утворюють два сектори: приватний і кооперативний. Відбувся відтік трудових ресурсів саме до них, а кількість працівників, зайнятих у промисловості та сільському господарстві, помітно скоротилася. *На вашу думку, така реструктуризація трудових ресурсів є позитивним чи негативним явищем для економіки? Чому?*

На розподіл трудових ресурсів значною мірою впливає так зване «старіння нації». Це явище є результатом низької народжуваності населення. У кризові періоди не відчувається браку робочої сили, проте під час економічного підйому виникає потреба в окремих категоріях трудових ресурсів. Так, нестача спеціалістів окремих галузей вже поставала у 2003 р. (економічний ріст — 9%). Це, в свою чергу, викликає проблему реорганізації виробництва. Нині, порівняно з минулими роками, стабільною є частка працівників наукової, освітньої та культурної сфери, охорони здоров'я. Зросла частка працівників, зайнятих у торгівлі та сфері обслуговування, а також в апараті управління (див. мал. 41).

Трудові ресурси — важливий фактор розвитку економіки країни. Населення є, з одного боку, активною продуктивною силою, що своєю трудовою діяльністю забезпечує виробництво матеріальних засобів існування та надання необхідних йому послуг, а з іншого — споживачем продуктів праці, які забезпечують його життєдіяльність. Як бачимо, населення і економіка становлять певну єдність: людські потреби зумовлюють появу нових виробництв і послуг, а останні, в свою чергу, впливають відповідним чином на людей. Виходячи з того, що людина є основним творцем суспільного багатства, можна стверджувати, що чисельність населення та кваліфікація його працездатної частини є фактором, який обумовлює можливості економічного розвитку. Кількість працездатного населення в Україні становить близько 25 млн чоловік. Зайнята в суспільному виробництві частина населення є найбільш активною продуктивною силою суспільства, бо саме вона бере активну участь у створенні матеріальних цінностей. Частина створених матеріальних цінностей іде на споживання, а частина — на розвиток виробництва. А розвиток виробництва полягає у тому, щоб забезпечити потреби суспільства, підняти життєвий рівень населення. Таким чином, зміни в чисельності населення позначаються як на споживчому попиті в цілому, так і на його структурі. Населення є одночасно і споживачем і виробником матеріальних благ і послуг. Населення не існує поза економікою, так само як і економіка не функціонує без населення.

У плануванні розвитку і розміщення виробництва більшості галузей народного господарства практичне значення мають чисельність наявних трудових ресурсів та джерела їх поповнення. Проте для ефективного функціонування народного господарства з постійним зростанням продуктивності праці недостатньо кількісного виміру трудових ресурсів. Не менш важливою є їхня якісна характеристика: рівень освіти, професійно-кваліфікаційна підготовка, фізичний стан. Для функціонування різних галузей народного господарства потрібні трудові ресурси певної якості і певної статі. Існує цілий ряд галузей, в яких доцільнішим

є використання праці чоловіків, а в інших — жінок. Тісний зв'язок населення з економікою має місце не лише на стадії виробництва. Не менш тісним є їхній зв'язок і на стадії споживання. Тут насамперед слід звернути увагу на те, що демографічна структура населення впливає на масштаби виробництва, структуру і якість товарів, призначених для споживання. Основні характеристики відтворення населення впливають, в першу чергу, на розміщення і рівень розвитку тих галузей, які виробляють продукцію щоденного попиту і, насамперед, продукти харчування. Потреби людей обумовлюють і розвиток галузей соціальної інфраструктури та сфери послуг.

Висновки

1. Структура трудових ресурсів з часом змінюється.
2. До трудових ресурсів належить працездатне населення віком від 16 до 55–60 років.
3. Трудові ресурси є важливим фактором розвитку господарства країни.

Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте зміну структури трудових ресурсів за останні два десятиліття в Україні.
2. Як трудові ресурси впливають на розвиток господарства країни.

Для допитливих

- У зв'язку із зростанням безробіття окремі населені пункти перейшли до категорії неперспективних. Зокрема, це стосується містечка Ватутіне (Черкаська обл.), де відбулося закриття вугільних шахт.
- Окремі регіони у зв'язку з безробіттям стали відносити до так званих депресивних регіонів (наприклад, Чернігівську область).

Узагальнення

Населення України невпинно скорочується в результаті від'ємного природного приросту та негативного сальдо міграцій. Для нашої країни характерними є процеси депопуляції та старіння нації. У національному складі українці значно переважають, їх частка становить близько 79% (2009 р.).

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Як називається різниця показників народжуваності та смертності:
а) сальдо міграції; б) урбанізація; в) природний приріст; г) депопуляція?
2. Визначте, які риси є характерними для демографічної ситуації в Україні:
а) депопуляція; б) додатне сальдо міграції; в) старіння нації; г) високий рівень народжуваності.
3. Вкажіть, які в наш час головні причини відтоку населення з України:
а) економічні; б) політичні; в) національні; г) релігійні; д) екологічні.

4. Виберіть з названих націй ті, що є корінними на території України:
а) росіяни; б) українці; в) білоруси; г) євреї; д) кримські татари; е) греки.
5. Виберіть назви міст-мільйонерів:
а) Запоріжжя; б) Маріуполь; в) Одеса; г) Кривий Ріг; д) Харків; е) Львів.
6. Скажіть, як називають людей, зайнятих у господарській діяльності:
а) трудові ресурси; б) економічно активне населення; в) працездатне населення; г) доросле населення.
7. Виберіть з названих функцій міст ті, що є характерними для Києва:
а) адміністративно-політичні; б) культурні; в) промислові; г) постачальні; д) наукові; е) транспортні; є) оздоровчі; ж) торговельно-розподільчі.
8. Виберіть з названих міських агломерацій ті, що є біцентричними:
а) Дніпропетровсько-Дніпродзержинська; б) Одеська; в) Харківська; г) Донецько-Макіївська; д) Львівська; е) Горлівсько-Єнакіївська.
9. До якої групи міст за функціями належить Харків:
а) багатогалузеві промислові, адміністративні й культурно-наукові центри;
б) багатогалузеві промислові центри;
в) спеціалізовані промислові центри;
г) транспортні й транспортно-промислові центри;
д) курортно-оздоровчі центри?
10. До якої групи міст за функціями належить Ялта:
а) багатогалузеві промислові, адміністративні й курортно-наукові центри;
б) багатогалузеві промислові центри;
в) спеціалізовані промислові центри;
г) транспортні й транспортно-промислові центри;
д) курортно-оздоровчі центри?
11. Дайте визначення понять:
а) природний приріст; б) внутрішні міграції; в) трудові ресурси.
12. Розподіліть названі національні меншини за місцем їх компактного проживання в Україні: *болгари, греки, росіяни, молдавани, поляки, євреї, білоруси, кримські татари, угорці, гагаузи, романи*, вказавши ареал їхнього проживання, та позначивши його на контурній карті.
13. Охарактеризуйте сучасний стан урбанізації в Україні. Спрогнозуйте перебіг її у найближчому майбутньому. У зошиті або практикумі заповніть таблицю. На основі її аналізу зробіть висновок.

Сучасний стан і перспективи урбанізації в Україні

Характеристика	Сучасний стан	Прогноз
Рівень урбанізації та її розвиток		
Темпи урбанізації		

14. Зробіть припущення стосовно можливої зміни структури трудових ресурсів у найближчі 5 років. Кількість яких категорій працівників буде збільшуватися, а яких зменшуватися?

Словник термінів

Агломерація – злиття населених пунктів в єдине міське поселення в результаті урбанізації.

Ареал – компактна територія проживання певної нації.

Депонуляція – стійка тенденція зменшення кількості населення, що є наслідком зменшення народжуваності.

Діаспора – сукупність населення, що проживає поза межами території країни основного проживання.

Довідкові матеріали

- Видобуток найважливіших корисних копалин в Україні (40 найменувань) – 5% загальносвітового видобутку.
- Найпотужніша промислова галузь України – чорна металургія (24% загальної вартості промислової продукції).
- Агропромисловий комплекс – 18% загальної вартості матеріального виробництва країни.

ТЕМА 1. Загальна характеристика господарства України

Господарство країни – це взаємообумовлена система виробництва, обміну, розподілу та споживання продуктів матеріального і нематеріального виробництва, що історично склалася та розвивається на даній території.

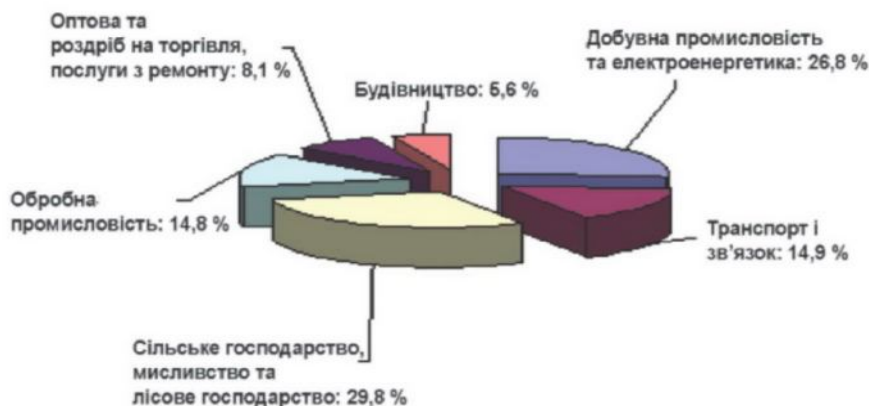

Вирішуємо проблеми

Чи функціонує господарський комплекс України як єдиний злагоджений організм?

Які чинники визначають злагоджену роботу господарського комплексу?

У чому проявляється взаємовплив галузевої і територіальної структури господарства?

Мал. 42. Структура господарства України.

Уважно вивчіть основні елементи структури господарства України та характер співвідношення між ними. Про що свідчить мала частка обробної промисловості у структурі господарства країни?

Спробуйте дати визначення поняття «комплекс».

Галузева структура господарства країни. Усі підприємства України об'єднані між собою різноманітними зв'язками і утворюють складну структуру – національний господарський комплекс. Заводи, фабрики, шахти, рудники, електростанції, сільськогосподарські і транспортні підприємства створюють матеріальні продукти виробництва, а сфера їхньої діяльності називається *виробничою сферою*. Наукові, навчальні та культурні установи, заклади охорони здоров'я, громадського харчування, туризму створюють переважно нематеріальні продукти у вигляді різноманітних послуг та віртуальних, інтелектуальних продуктів і таким чином формують *невиробничу сферу*.

Галузева структура господарства формується під впливом природно-географічних, соціально-економічних та історичних умов. Найменшою структурною одиницею господарства є *підприємство*. Основною структурною ланкою є *галузь*.

Галузі розрізняють за спільністю: *технологічних процесів; продукції; професійного складу кадрів; умов праці*.

Галузь поєднує підприємства, установи, організації, які виконують схожі функції незалежно від географічного положення та відомчого підпорядкування. Кожна галузь поділяється на *підгалузі*, що спеціалізуються на виробництві конкретної продукції або наданні певних послуг.

Міжгалузевий комплекс – це група тісно пов'язаних між собою галузей господарства. У складі галузевої структури господарства України розрізняють такі основні міжгалузеві комплекси: *паливно-енергетичний (ПЕК); металургійний; машинобудівний; хімічний; лісопромисловий; будівельний; соціальний; агропромисловий; транспортний*.

Господарство охоплює галузі як *матеріального* (виробнича сфера), так і *нематеріального* (невиробнича сфера) виробництва, (див. табл. 4).

Таблиця 4. Сфери господарського комплексу України

Виробнича сфера	Невиробнича сфера (сфера послуг)
<p><i>промисловість (важка, легка і харчова) сільське господарство будівництво транспорт і зв'язок</i></p>	<p><i>культура наука і освіта охорона здоров'я торгівля фізкультура і спорт курортне господарство житлово-комунальне господарство апарат управління</i></p>

Галузева структура господарства – це сукупність галузей, співвідношення та зв'язки між ними. Економіка України поєднує галузі виробничої та невиробничої сфери. Перша насичує ринок продуктами матеріального виробництва,

а друга надає комплекс послуг та створює продукти інтелектуальної діяльності. Саме рівень розвитку невиробничої сфери є найважливішим показником соціально-економічного прогресу. У країнах з прогресивною економікою переважає комплекс галузей невиробничої сфери. Розробка нових технологій виробництва та створення інтелектуальних продуктів є нині найприбутковішими видами діяльності. Ілюстрацією цього є хоча б мережа Інтернет, через яку проходить один з найбільших у світі фінансових потоків, або напрямок наукової діяльності із створення програмного забезпечення, який є не лише одним з найприбутковіших видів діяльності, а й джерелом розвитку галузей виробничої та невиробничої сфери.

Сукупну ринкову вартість усього обсягу кінцевого виробництва, яка утворюється сукупністю всіх товарів і послуг, вироблених і реалізованих країною протягом певного часу називають *валовим внутрішнім продуктом (ВВП)*. Існує ще одна категорія, дещо подібна до попередньої. Це *валовий національний продукт (ВНП)*. На відміну від попереднього показника, ВНП не включає показників, що стосуються іноземних виробників, які працюють у даній країні. ВВП використовують для характеристики або порівняння розвитку країн. Ще частіше для цього використовують похідну величину від цього показника – *ВНП на душу населення*, число, яке виражається часткою ВНП, поділеного на кількість населення країни. Цей показник досить точно ілюструє рівень розвитку країни. За даним показником Україна належить до групи середньорозвинутих постсоціалістичних країн (див. табл. 5).

Таблиця 5. Показники ВНП на душу населення окремих країн світу

Назва країни	ВНП на душу населення (у доларах США)
Бразилія	7400
Грузія	2300
Індія	2500
Китай	4300
Нігерія	640
Німеччина	26200
Польща	8800
Росія	8300
США	36300
Україна	4200

Системи господарювання. Функціональність економіки, її здатність до поступального розвитку значною мірою залежить від системи господарювання. На сучасному етапі розвитку економіки України завершується формування ринкової системи господарювання. Про інтенсивність цих процесів свідчить вступ України до Світової організації торгівлі (СОТ). Цей факт, а також розвиток в Україні ринкової інфраструктури зумовили зміну економічного статусу України. За класифікацією ООН, вона тепер вважається розвинутою країною, а не країною з перехідною економікою, як було раніше.

До 90-х років ХХ ст. в Україні діяла *адміністративно-командна* система господарювання, або як її ще називали – *планова*. Вона відзначалася жорстким адмініструванням, високим ступенем централізації, коли важелі управління господарством знаходилися у тодішній столиці СРСР – Москві. Економіка розви-

валася за довгостроковими планами. Результатом такої системи стала криза споживання, коли громадяни країни не могли задовольнити своїх потреб у товарах і послугах. Така система не стимулювала людину до високопродуктивної праці, до запровадження нововведень у процес виробництва.

На зміну колишній системі господарювання прийшла більш ефективна – *ринкова* система господарювання, яка почала широко впроваджуватися з часу здобуття Україною незалежності. Ринкова система розвивається на основі свободи підприємництва, товарно-грошових відносин та приватної власності. Ринок, через механізми попиту і пропозиції, виступає в ролі саморегулюючої системи. Таким чином він може ефективно задовольняти потреби людей у товарах і послугах. На протигагу плановій системі, ринкова система заохочує людину до продуктивної, ефективної праці та накопичення капіталу.

Форми власності господарських об'єктів. Підприємства та інші господарські об'єкти перебувають в Україні у трьох формах власності: державній, колективній, приватній. Оскільки за часів адміністративно-командної системи господарювання усі господарські об'єкти перебували у державній власності, нині запроваджено комплекс заходів щодо їх роздержавлювання – *приватизацію*. Таким чином значна частина підприємств перейшла у колективну та приватну форму власності.

Нині в Україні функціонують найрізноманітніші за своїм статусом і формою управління господарські структури: приватні підприємства, кооперативи, товариства з обмеженою відповідальністю, акціонерні товариства, компанії, корпорації, холдингові компанії.

В окремих випадках держава стимулює розвиток підприємництва на певній території або в певній сфері діяльності. Це здійснюється шляхом введення податкових, фінансових, кредитних та інших пільг, запровадження вільних економічних зон.

Висновки

1. Господарський комплекс України включає галузі як виробничої, так і невиробничої сфери.
2. Рівень розвитку невиробничої сфери показує, на якому шаблі розвитку перебуває економіка даної країни.
3. В Україні функціонує ринкова система господарювання.

Запитання і завдання

1. Під дією яких чинників формується галузева структура господарства?
2. У чому полягає відмінність виробничої сфери від невиробничої?
3. Яка відмінність між валовим внутрішнім продуктом та валовим національним продуктом?
4. Використовуючи таблицю, порівняйте рівень валового національного продукту на душу населення різних країн. Поясніть причину розбіжностей.

Для допитливих

- За показниками валового внутрішнього продукту Україна посідає 48-ме місце серед країн світу. Із сусідніх країн за цим показником її значно випереджають Росія і Польща, а Білорусь і Молдова стоять далеко позаду.

§12. Територіальна структура господарства

Яке практичне значення має вивчення структури господарства?

Формування територіальної структури господарства. Під час розміщення будь-якого виробництва необхідно враховувати цілий комплекс чинників. Найважливішими з них є:

- 1) наявність сировини;
- 2) наявність кваліфікованих трудових ресурсів;
- 3) близькість до споживача;
- 4) транспортне розташування.

З урахуванням цих чинників розміщення підприємств формується певна територіальна структура.

Територіальна структура господарства ґрунтується на *територіальному поділі праці*, який по суті є просторовим виявом суспільного поділу праці. Існують різноманітні форми суспільної організації виробництва:

Спеціалізація – орієнтування виробництва на виготовлення певного виду продукції.

Кооперування – встановлення тривалих виробничих зв'язків між підприємствами.

Комбінування – об'єднання в рамках підприємства кількох технологічно різних, але взаємопов'язаних виробництв.

Концентрація – процес збільшення розмірів виробництва.

Функціонування виробництва потребує його раціонального розвитку для забезпечення найвищої продуктивності праці. Саме завдяки продуктивності праці прибуткова сторона економічної діяльності перевищуватиме витратну. Тому для ведення господарства характерною є тенденція дальшого поглиблення й розширення масштабів його розвитку. Це сприяє зростанню прибутку при найменших витратах. Усе це спонукає підприємства до об'єднання виробничих зусиль як усередині галузі, так і на міжгалузевому рівні.

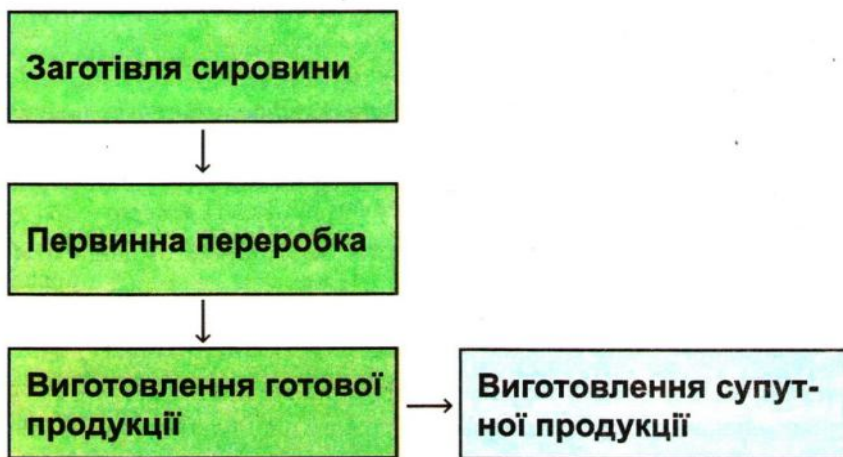
Географічна задача

Враховуючи чинники розміщення підприємств, спробуйте встановити, розміщення якого господарського об'єкту у вашому населеному пункті буде найбільш ефективним з погляду економічної доцільності.

Традиційними міжгалузевими об'єднаннями є концерни та холдингові компанії. Найпрогресивнішими формуваннями нині вважаються фінансово-промислові групи, які можуть об'єднувати підприємства різних, але переважно взаємопов'язаних між собою галузей, а також банки та інші фінансові структури. Це дає змогу фінансовим організаціям бути більш зацікавленими у вкладенні коштів для розвитку виробництва.

Крім таких міжгалузевих об'єднань, формуються також *територіально-промислові об'єднання*. Основа їхня особливість — спільність території, на якій вони розміщені. Територіальна організація промисловості зумовлена формуванням *виробничо-територіальних об'єднань* двох типів: промислових угруповань та промислових комплексів.

Промислові угруповання — це сукупність кількох підприємств, які об'єднані на основі їх транспортного-географічного положення, спільності використання об'єктів інфраструктури та всієї системи обслуговування. Крім зазначених ознак, для *промислового комплексу* характерні тісні виробничо-технологічні зв'язки на основі послідовної і комплексної переробки сировини, відходів виробництва та спільного випуску готової продукції. Розглянемо для прикладу типову структуру роботи підприємства (див. мал. 43).

Мал. 43. Структура роботи підприємства.

Проаналізуйте дану структуру.

Виробничо-територіальні угруповання різних типів формують різні територіальні одиниці. Якщо, наприклад, у населеному пункті розміщене одне підприємство, то його називають *промисловим пунктом*, а якщо група підприємств, слабо пов'язаних між собою виробничими зв'язками, — то *промисловим центром*.

Більш складними територіально-господарськими утвореннями є промислові вузли, промислові райони та промислові зони. Наприклад, Запоріжжя є центром енергетики, чорної і кольорової металургії та машинобудування. Таке поєднання галузей дає змогу вважати це місто промисловим вузлом. У Донбасі сформувалася

ціла низка промислових вузлів, які включають два або більше населених пунктів. Так, наприклад, Лисичансько-Рубіжанський вузол сформувався на основі хімічної та нафтохімічної промисловості, а Стахановсько-Алчевський – на основі вугільної, металургійної та машинної. Промислові райони та зони охоплюють великі території, що мають спільні риси економічного розвитку.

Комплексне розміщення підприємств має велике економічне значення, оскільки створює додатковий економічний ефект. Навіть при розміщенні кількох підприємств на порівняно обмеженій території вони можуть спільно використовувати загальну транспортну мережу, сировину, паливно-енергетичну і будівельну бази, обслуговуючі виробництва тощо, а це сприяє економії матеріальних, грошових і трудових ресурсів. За даними наукових досліджень, капітальні вкладення у групове розміщення підприємств зменшуються у будівельній індустрії на 15%, у машинобудуванні на 10–12%, в інших галузях на 5–7%. Такі підходи у розміщенні виробництва створюють передумови до об'єднання підприємств у промислові вузли, зони та райони.

Інфраструктура та її значення у розміщенні виробництва. Навіть за найсприятливіших ресурсних умов і безпосередньої близькості до споживача виробництво не існуватиме без відповідної інфраструктури. Саме інфраструктура утворює своєрідну соціально-економічну оболонку будь-якого виробництва.

Інфраструктура – це комплекс об'єктів і закладів, що не беруть безпосередньої участі у виробничому процесі, але сприяють його здійсненню. Інфраструктура поділяється на виробничу (будівлі заводів і фабрик, транспортні шляхи, лінії електропередач) та соціальну (надання освітньо-культурних, побутових, соціальних послуг і послуг у сфері відпочинку та охорони здоров'я). Чим розгалуженішою буде інфраструктура певної території, тим легше розвиватиметься на ній будь-яке виробництво. Доволі небезпечними для економіки країни стають саме депресивні регіони, тому що в них поступово руйнується саме інфраструктура (погіршується стан автошляхів, зменшується довжина залізничних гілок та ін.) Отже, незалежно від економічних підйомів і спадів, постає необхідність збереження інфраструктури виробництва.

Висновки

1. Територіальна структура господарства ґрунтується на територіальному поділі праці.
2. Спеціалізація, концентрація, комбінування, кооперування є формами суспільної організації виробництва.
3. Якщо у населеному пункті функціонує одне підприємство, його називають промисловим пунктом, а якщо декілька – промисловим центром.

Запитання і завдання

1. Які чинники впливають на розміщення виробництва?
2. Яке значення має комплексне розміщення виробництва?
3. Яка роль інфраструктури у процесі розміщення виробництва?

Для допитливих

- Структура промислового виробництва в Україні є надто застарілою. Переважання металургії над іншими галузями промисловості свідчить про те, що економіка значною мірою орієнтована на експорт.

ТЕМА 2. Економічний потенціал України

Економічний потенціал – це сукупність матеріальних і нематеріальних чинників, які забезпечують економічний розвиток країни. Україна належить до країн значного економічного потенціалу.

Вирішуємо проблеми

Як можна використати ресурсний і науковий потенціал для розвитку країни?

Чи можна прискорити розвиток економічного потенціалу країни?

§13. Складові економічного потенціалу

На всіх етапах розвитку виробництво матеріальних благ є процесом взаємодії людей і природи. В умовах науково-технічного прогресу очевидним є посилення цієї взаємодії. Подальший розвиток економіки тісно пов'язаний із включенням у господарський обіг дедалі більшої кількості природних ресурсів та збільшенням навантаження на довкілля. Використання природних багатств залежить від рівня розвитку економіки і, водночас, природні ресурси істотно впливають на економічний розвиток країни, прискорюючи або сповільнюючи його.

Природно-ресурсний потенціал. Обґрунтування розміщення продуктивних сил за кількісними і якісними параметрами природних умов і природних ресурсів називають природно-ресурсним потенціалом даної території. Зростання економічного значення природних умов і природних ресурсів полягає в тому, що вони розглядаються не тільки як предмети праці, а й як засоби виробництва.

Природно-ресурсний потенціал – це сукупність усіх природних засобів, запасів, джерел, які можуть бути мобілізовані, використані для досягнення певної мети. Тому поняття «природно-ресурсний потенціал» найчастіше вживається в економічній і соціальній географії і є одним із найважливіших чинників розміщення господарства. Він включає лише вивчені елементи природного середовища: природні ресурси, які використовуються безпосередньо у матеріальному виробництві та невиробничій діяльності, природні умови, які впливають опосередковано на суспільне виробництво.

Виробничий потенціал. Сукупність засобів виробництва, здатних виробляти матеріальні блага, необхідні для населення і держави, називають *виробничим потенціалом*. Він характеризується передусім величиною або вартістю основних виробничих фондів, парком машин, механізмів та устаткування (див. мал. 45).

Мал. 44. Установи Національної академії наук сприяють розвитку виробництва та соціальної сфери.

Підготуйте виступ про історію створення та сучасну структуру Національної академії наук України.

їх активної частини — машин і обладнання — характеризує виробничий потенціал господарства. Виробничі фонди складають близько 2/3 вартості всіх основних фондів і майже половину національного багатства. Одним з головних показників, що характеризують основні виробничі фонди, є *виробнича потужність* — здатність знарядь праці виробляти максимальну кількість продукції.

Правильний територіальний розподіл виробничого потенціалу (заводів, фабрик, сільськогосподарських підприємств, транспортних засобів) — найважливіша умова розвитку і розміщення господарства країни.

Науково-технічний потенціал. Сукупність інтелектуальних ресурсів країни та засобів, що забезпечують наукову і технічну діяльність, називається *науково-технічним потенціалом*. На сучасному етапі розвитку економіки особлива увага приділяється вдосконаленню існуючих і впровадженню принципово нових технологій. До їх числа належать електронно-променеві, плазмові, імпульсні технології у промисловості та індустріальні інтенсивні технології і методи біотехнології та генної інженерії у сільському господарстві.

Україна має потужний науково-технічний потенціал. Фундаментальні дослідження українських учених у різних галузях знань здобули світове визнання. На їх основі створено і впроваджено принципово нові технологічні процеси та устаткування: роторно-конвеєрні лінії, малогабаритні преси надвисокого тиску, сучасні машини безперервного розливу металу, обладнання для безверетенного прядіння та безчовникового ткацтва, верстати для електрофізичної та електрохімічної обробки металів.

Науково-технічний потенціал значною мірою зумовлює галузеву і територіальну структуру господарства, особливо розвиток прогресивних галузей. Впровадження новітніх досягнень науки і техніки у виробництво впливає на

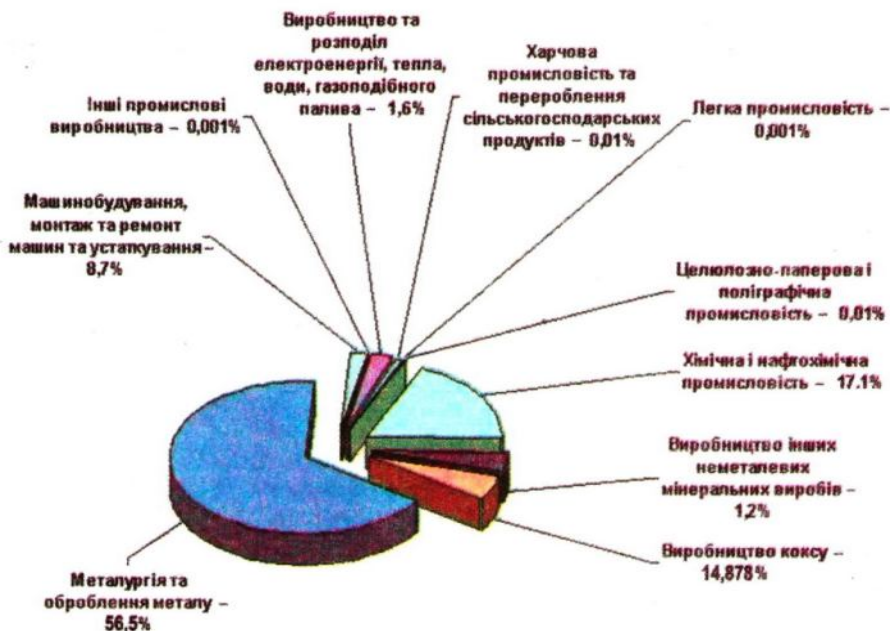
До основних виробничих фондів належать знаряддя праці, що функціонують у сфері матеріального виробництва і багаторазово використовуються у виробництві матеріальних благ. Зберігаючи при цьому свій загальний вигляд, вони поступово зношуються і переносять свою вартість на створений продуктом частини у вигляді амортизаційних відрахувань. Кількісний і якісний рівень основних виробничих фондів і передусім

розміщення господарства. Розширюються територіальні межі застосування нової техніки, використання якої є вигідним, коли витрати на неї менші за вартість продукту, створеного робітником, якого замінила машина.

Потенціал соціальної сфери. Сукупність компонентів, що забезпечують функціонування сфери нематеріального виробництва, називають *потенціалом соціальної сфери*. Найбільш загальним показником розвитку соціальної сфери є обсяг перевезень вантажів транспортом загального користування. Потенціал соціальної сфери характеризується також виробництвом окремих видів продукції з розрахунку на одного жителя. На жаль, для більшості вироблюваних видів продукції цей показник не відповідає нормам.

Соціальна інфраструктура складається з галузей, що забезпечують нормальні умови життєдіяльності людей. Вона тісно пов'язана з господарським плануванням та містобудуванням, тобто залежить від розвитку виробництва та розміщення галузей господарства і разом з тим впливає на його розвиток і темпи урбанізації.

Важливою галуззю соціальної інфраструктури є роздрібна торгівля, яка забезпечує населення товарами народного споживання. Нині спостерігається тенденція збільшення кількості підприємств роздрібною торгівлі та громадського харчування. Значна частка підприємств торгівлі на міських ринках належить приватному сектору як в організованих, так і в стихійних формах продажу товарів. У середньостатистичному обласному центрі налічується від двох до чотирьох десятків таких закладів торгівлі.

Мал. 45. Структура промислового виробництва України.

Поміркуйте, розвиток яких компонентів даної структури є більш перспективним для економіки України.

Висновки

1. Україна має значний ресурсний та науково-технічний потенціал.
2. Використання природних багатств залежить від рівня розвитку економіки.
3. Виробничий потенціал країни характеризується насамперед вартістю основних виробничих фондів.

Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте значення ресурсного потенціалу для поступального розвитку країни.
2. Що для України має більше значення — ресурсний чи науковий потенціал?
3. Яке значення має потенціал соціальної сфери для розвитку економіки України?

ТЕМА 3. Промисловість. Загальна характеристика

Вирішуємо проблеми

Які галузі промисловості є найбільш перспективними для розвитку економіки України?

Чи буде подолано найближчим часом дисбаланс між групами галузей, що виробляють засоби виробництва та продукти споживання?

§ 14. Структурно-виробничі особливості промисловості України

Які товари українського виробництва користуються попитом на європейському та світовому ринках?

Промисловість – найбільша галузь господарства. Структурний компонент господарства країни, що забезпечує заготівлю сировини, створення засобів виробництва та випуск продуктів споживання, називається *промисловістю*. На сучасному етапі розвитку економіки дедалі більше зростає роль промисловості як провідної галузі матеріального виробництва. Саме промисловість є основним компонентом виробничої сфери. Вона тісно пов'язана з транспортом, сільським господарством та іншими галузями економіки. Промисловість визначає загальні обсяги, спеціалізацію, інтенсивність зв'язків та ефективність економіки в цілому (див. мал. 45).

Останнім часом роль промисловості у господарському комплексі України дещо знизилася. На це є цілий ряд причин, які мають як загальносвітове, так і національне підґрунтя. По-перше, роль промисловості у світовому масштабі дещо знижується у зв'язку з поступальним розвитком соціальної сфери і подальшими процесами інтелектуалізації виробництва. По-друге, у зв'язку з економічним спадом в Україні значно скоротилося промислове виробництво, а його частка серед галузей економіки зменшилася майже на чверть. Значну роль у цих процесах відіграла не зовсім вдала версія підприємств військово-промислового комплексу. Проте, незважаючи на це, промисловість залишається головною галуззю економіки України і значною мірою визначає господарське обличчя країни.

Мал. 46. Промисловість України.

Структурні особливості промисловості України. У загальному плані всі галузі промисловості поділяються на дві великі групи. Перша з них забезпечує виробництво засобів виробництва. Основним завданням другої є виробництво споживчих товарів.

Головним досягненням останніх років стало зрушення у співвідношенні між цими групами галузей. У минулому переважання першої групи галузей було надто значним. Нині спостерігається тенденція до поступового зростання частки галузей, які забезпечують випуск продукції споживання.

Структурно промисловість поділяється на *добувні* та *обробні галузі*. Обробні галузі, у свою чергу, поділяються на *важку промисловість* – група галузей, що виробляє засоби виробництва – та *комплекс галузей легкої і харчової промисловості* – група галузей, що виробляють предмети споживання. Слід зазначити, що деякі підгалузі машинобудування та хімічної промисловості також належать до групи галузей, що забезпечують населення споживчими товарами. Адже легкові автомобілі, велосипеди, електроніка, побутова техніка, ліки використовуються людиною у повсякденному житті та активно споживаються.

Враховуючи розвиток світової економіки та зважаючи на науково-технічний прогрес, наразі формується нова структура промислового виробництва (мал. 46). У перспективі вона буде своєрідним сплавом науки та промислового виробництва. Її провідною ланкою є комплекс, який забезпечує утворення нових технологій. Цей напрямок розвитку промислового виробництва є найефективнішим. Україна також долучилася до розробки окремих технологій, зокрема це стосується технології зварювання, що є технологічним продуктом Інституту електрозварювання ім. Патона (Київ). У країні розробляються окремі космічні

технології (Дніпропетровськ, Харків). Завдяки цьому українськими космічними ракетами користуються не лише в Україні, а й за її межами.

Промисловість України добре структурована і включає цілий ряд міжгалузевих комплексів:

паливно-енергетичний,
металургійний,
машинобудівний,
хімічний
лісовий,
будівельної індустрії.
виробництва непродовольчих товарів широкого вжитку,
виробництва продовольчих товарів (харчовий комплекс).

Основні завдання та перспективи розвитку промисловості України. Промисловість великої європейської країни має відповідати вимогам часу. У ХХІ ст. почалася нова доба світового економічного розвитку. Нині вирішальним у промисловому виробництві є розробка нових технологій і технологічних процесів, а також впровадження їх у промислове виробництво. На основі цього процесу енергоємні та матеріалоємні галузі поступаються місцем наукоємним: електроніці, виробництву надміцних та надстійких матеріалів, біотехнології. Українська промисловість перебуває на початковій стадії переорієнтації відповідно до вимог науково-технічного прогресу.

Основним завданням промисловості України є розробка і впровадження нових виробничих технологій світового рівня та збереження позицій у таких перспективних наукоємних галузях, як виробництво космічної техніки та авіабудування. Крім цього, є ряд нагальних завдань щодо розвитку всіх міжгалузевих комплексів:

У паливно-енергетичному комплексі — пошук нових, у тому числі альтернативних джерел енергоресурсів, впровадження енергозберігаючих технологій, яке дасть змогу позбутися залежності від ввозу енергоресурсів з-за кордону.

У металургійному комплексі стратегічним завданням є збереження рівня ресурсного забезпечення галузі, поліпшення власної сировинної бази титанової, мідної, хромо-нікелевої, ртутної, золотоплавильної, алюмінієвої промисловості.

Оновлення технологій виробництва чорних і кольорових металів з метою поліпшення якості й асортименту продукції (обсяги виробництва залишаться приблизно на сучасному рівні).

Продукція чорної металургії і надалі буде перспективною щодо експорту галузю, особливо це стосується труб великого діаметра.

Розвиток кольорової металургії визначений програмами технологічного удосконалення виплавки міді й титану та розвитком золотовидобувної промисловості, а також поступовим збільшенням частки експорту продукції кольорової металургії.

У машинобудуванні необхідно започаткувати значні структурні зміни, впровадження найновіших технологій, які дадуть змогу збільшити його експортні можливості, а також підвищити рівень забезпеченості України власною продукцією, на яку існує внутрішній попит. Перспективним вважається розвиток галузей, в яких Україна має значні науково-технічні досягнення: авіа-, ракето- і космічний комплекси, окремі галузі військово-промислового комплексу. Є необхідність підтримувати розвиток галузей, які виробляють різні транспортні засоби – судна, потяги, літаки, автомобілі.

Мал. 47. У найближчій перспективі будівельна індустрія України повинна забезпечити зведення будівель нового типу.

Актуальним є вдосконалення виробництва сільськогосподарських машин для потреб власного агропромислового комплексу. З новою гостротою постала проблема забезпечення випуску нових видів техніки, передусім зернових комбайнів.

Пріоритетними галузями машинобудування вважаються окремі види приладо- й верстатобудування, енергетичного та електротехнічного машинобудування, електронної промисловості та засобів зв'язку. Завдяки роботі цих галузей слід створити передумови для переоснащення більшості машинобудівних підприємств.

У *хімічній промисловості* головним завданням є реконструкція старих підприємств з урахуванням екологічних норм.

Особлива увага приділяється дальшому формуванню фармацевтичної та мікробіологічної промисловості, галузей побутової хімії.

У *будівельній промисловості* – випуск нових видів будівельних матеріалів, зокрема керамічної плитки, спеціальних видів цегли, покрівельних матеріалів тощо. Експортне значення зберігає цементна промисловість за умови впровадження менш енергоємних технологій. Необхідно удосконалювати й розширювати експортні можливості виробництва цінних природних будівельних матеріалів (граніту, лабрадориту, кварциту, мармуру).

Окремі галузі промисловості за останні два десятиріччя втратили свої позиції на внутрішньому та зовнішньому ринках, тепер вони потребують переоснащення виробництва.

У *легкій промисловості* – практично повне переозброєння найновішим обладнанням для випуску нових товарів народного вжитку, які були б конкурентоспроможними за ціною і мали б високу якість. Впровадження більш гнучкого механізму швидкої зміни асортименту відповідно до вимог моди, забезпечення переходу на нові джерела сировинних ресурсів.

Висновки

1. Промисловість включає сукупність галузей, що забезпечують як виробництво засобів виробництва, так і виробництво продукції споживання.
2. Промисловість України є добре структурованою і включає ряд міжгалузевих комплексів.
3. На часі постає питання технічного переозброєння промисловості та розвитку наукоємних галузей.

Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте структуру промисловості України.
2. Для чого необхідно технічно переоснащувати більшість галузей промисловості?
3. Які галузі промисловості необхідно розвивати в першу чергу?
4. В якому стані перебувають промислові підприємства у вашій місцевості?

Для допитливих

• Більшість прогресивних технологій, що використовуються в Україні, беруть свій початок з військово-промислового комплексу, який добре розвивався у радянські часи. У результаті *конверсії* виробництво зброї значно скоротилося, хоча до цього часу наша країна входить до числа світових лідерів з її продажу (9-те – 10-те місце у світі). Проте в Україні розвиваються 21 військово-промислова технологія, зокрема електроніка і кібернетика, радіолокаційні станції, лазерна техніка.

Мал. 48. Військова техніка українського виробництва користується попитом на світовому ринку.

Складання схеми галузевої структури промисловості України

Мета:

Навчитися групувати галузі промисловості за їхньою спеціалізацією; з'ясувати склад добувної, важкої та легкої промисловості України.

Використання картографічного матеріалу:

Карта «Промисловість України».

Завдання:

1. Дайте визначення понять:

а) добувна промисловість; б) важка промисловість; в) легка промисловість.

2. Користуючись текстом підручника, складіть структурну схему «Галузева структура промисловості».

У схемі необхідно відобразити розподіл галузей на групи:

а) добувна промисловість;

б) обробна промисловість;

в) легка та харчова промисловості.

3. Користуючись текстом підручника, спрогнозуйте, які галузі промисловості будуть розвиватися більше, а які менше у найближчому майбутньому. Поясніть чому.

ТЕМА 4. Паливна промисловість

Паливна промисловість є складовою частиною паливно-енергетичного комплексу (ПЕК). Це одна зі старих промислових галузей. Паливна галузь України характеризується значним рівнем вичерпаності ресурсів, високою собівартістю виробництва та застарілою технологічною базою.

Вирішуємо проблеми

Що є важливішим для України сьогодні – пошук нових джерел енергетичної сировини чи запровадження енергозберігаючих програм?

Чи стане в перспективі акваторія Чорного моря «новим Кувейтом»?

Видобуток донецького вугілля – це шлях в нікуди чи вирішення паливної проблеми?

§15. Галузева структура паливної промисловості

Назвіть основні види паливної сировини, що видобуваються в Україні.

Ресурсна база паливної промисловості. Надра України багаті на окремі види паливних ресурсів. Їхнє розміщення пов'язане насамперед з геологічною будовою. Паливні ресурси мають осадове походження, тому вони прив'язані до чохла давніх і молодих платформ, а також до крайових гірських прогинів.

Поміркуйте, чи має Україна достатній рівень забезпечення паливними ресурсами?

Мал. 49. Нафтова свердловина в Полтавській області.

карпатський басейн, він поступово втрачає своє значення. Найбільш перспективним вважають Причорноморсько-Кримський басейн, з його родовищ видобувається природний газ. На території басейну тривають пошуки нафти, особливо на шельфі Чорного моря.

Торф в Україні здавна видобувають на Поліссі. З середини 90-х років його перестали використовувати як паливо. Нині торф вважають цінним органічним добривом.

Поклади горючих сланців в Україні дуже незначні. Найбільшим сланцевим родовищем є Бовтиське (Кіровоградська обл.).

Розміщення родовищ паливних корисних копалин пов'язане з історією геологічного розвитку і тектонічною будовою території. З паливних ресурсів Україна найкраще забезпечена кам'яним та бурим вугіллям. Водночас країна відчуває гострий дефіцит нафти та природного газу, тому значну їх частину імпортує.

Структура галузі. Паливна промисловість України включає: *вугільну, нафтову, газову, сланцеву і торф'яну галузі.*

Вугільна промисловість належить до паливно-енергетичного комплексу (ПЕК) України. Основою галузі є видобуток кам'яного і бурого вугілля. Кам'яне вугілля використовується як сировина для чорної металургії, енергетики та хімічної промисловості. Буре вугілля — цінна енергетична і хімічна сировина.

В Україні зосереджено значні поклади кам'яного вугілля. Найбільшими його басейнами є: Донбас (дає 98% видобутку країни) та Львівсько-Волинський басейн. Українське кам'яне вугілля є високоякісним: 1/3 вугілля є коксівним. У Донбасі є значні поклади антрациту.

Україна має великі поклади бурого вугілля. Основні його запаси зосереджені у Дніпровсько-му басейні. Тут розвідано 80 родовищ, 9 з яких розробляються. Буре вугілля має нижчу теплотворну здатність, ніж кам'яне, проте воно використовується як паливо для окремих теплоелектростанцій, для опалення житлових та нежитлових приміщень.

Поклади нафти і природного газу в Україні обмежені. Нафтою країна забезпечує себе лише на 8%, природним газом — на 20–25%. 80% усього видобутку нафти і газу дає Дніпровсько-Донецький басейн. Дуже виснаженим є При-

Вугільна промисловість.

Основний вугільний басейн – *Донецький* (Донбас). Він займає площу більше 40 тис. км². У ньому діє близько 300 шахт. Видобуток вугілля ведеться шахтним способом. Глибина шахт іноді сягає 1 км. Потужність пластів мала. Усе це робить донецьке вугілля дуже дорогим. Проте за своєю якістю воно не має аналогів ні в Україні, ні в Європі. Основні родовища: *Донецьке, Єнакіївське, Червоноармійське, Стахановське, Краснодонське, Павлоградське*.

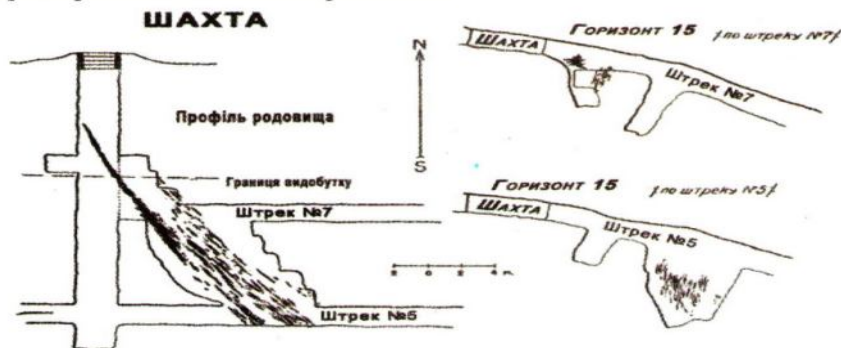

Мал. 50. На одному із вугільних підприємств Донбасу. Шахта ім. Засядько.

Вугільні шахти зосереджені у центральній і північній частині Донецької та у південній частині Луганської області (див. мал. 51). Коксівне вугілля видобувають переважно в центральній частині Донецької області (в районі *Єнакієвого, Горлівки, Макіївки, Донецька, Красноармійська, Костянтинівки* та інших міст), а також у Краснодонському та Кадіївському районах Луганської області. В Антрацитівському, Лутугинському та Алчевському районах Луганської області видобувають переважно енергетичне вугілля.

Нове шахтне будівництво налагоджено у Західному Донбасі. Собівартість вугілля Донбасу висока, проте на великих сучасних шахтах вона лише трохи вища за середню собівартість видобутку вугілля в Кузнецькому басейні (найпотужнішому басейні Росії).

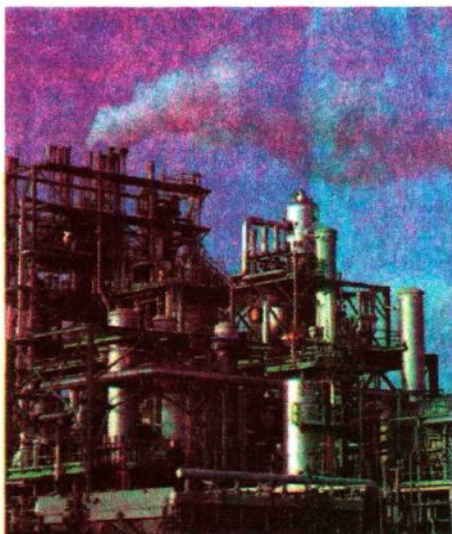
На заході України розташований *Львівсько-Волинський* кам'яновугільний басейн. Видобуток вугілля тут здійснюється шахтним способом. Глибина залягання вугілля менша, ніж у Донбасі, потужність пластів також мала. Головні родовища: *Нововолинське* та *Червоноградське*. До 7 млн т кам'яного вугілля видобувають у Львівсько-Волинському кам'яновугільному басейні. Запаси вугілля тут невеликі, тому в перспективі в басейні працюватимуть лише дві шахти з 15 діючих. Значну частину вугілля цього басейну використовують Бурштинська та Добротвірська теплові електростанції.

Мал. 51. Схема розташування шахти.

Дніпровський буровугільний басейн розташований переважно на Правобережжі України. Він об'єднує родовища *Житомирської, Вінницької, Київської, Кіровоградської, Черкаської, Запорізької* та *Дніпропетровської* областей. Басейн поділяється на 12 буровугільних районів, в яких налічується понад 100 родовищ. Без брикетування вугілля басейну непридатне для транспортування на далекі відстані, воно характеризується високою вологістю і використовується в основному для місцевих потреб. Запаси вугілля, яке можна видобувати відкритим способом, розподіляються на 58 родовищ. Найбільше таких родовищ у Кіровоградській (29), Дніпропетровській (19) та Черкаській (5) областях. За останні роки видобуток вугілля становить близько 1,5 млн т. Буровугільна промисловість України об'єднує великі механізовані вуглерозрізи, шахти, вуглебрикетні фабрики, а також допоміжні підприємства. В останні роки буровугільна підгалузь переживає не кращі часи. Повністю припинило роботу Ватутінське шахтоуправління (Черкаська обл.) та ряд інших підприємств.

Нафтова промисловість. Нафтова промисловість представлена нафтодобувною та нафтопереробною підгалуззями, які виникли в *Передкарпатті* ще на початку XIX ст. Наприкінці XIX – на початку XX ст. цей район був відомим у світі центром нафтової промисловості. Сьогодні його значення зменшується при зростанні ролі *Дніпровсько-Донецької* нафтодобувної провінції. *Причорноморсько-Кримська* провінція є найбільш перспективною для видобутку нафти й газу в Україні. Запаси нафти старих промислових районів Західної України майже вичерпалися, нафтові родовища Донецько-Придніпровського району вже не можуть забезпечити потреб країни, тому розгортається геологічна розвідка шельфової зони Чорного і Азовського морів, а також Причорноморської низовини, де останніми роками видобувають промислову нафту.

Мал. 52. Лисичанський нафтопереробний завод.

Нині перше місце за видобутком нафти посідає лівобережна частина України, де працюють нафтогазові управління: у Чернігівській області на базі *Гнідинцівського* і *Прилуцького* родовищ, у Сумській – на базі *Охтирського* і *Качанівського* родовищ, у Полтавській – на базі *Сагайдацького, Зачепилівського* і *Радченківського* родовищ. Тут видобувають більшу частку українського «чорного золота».

Нині, при потребі країни в 40 млн т сирої нафти, власний видобуток щороку становить близько 4–5 млн т. Тому Україна є значним імпортером нафти і нафтопродуктів (переважно з Росії). В Україні свого часу була створена потужна нафтоперероб-

Чому, на вашу думку, завод розташований саме у цій частині України?

на промисловість. Потужність нафтопереробних заводів становить 80–90 млн т сирової нафти щороку. Недоліком галузі є використання застарілих технологій та зношування обладнання заводів, що призводить до неповної переробки нафти. Найбільшими нафтопереробними заводами є: *Лисичанський, Кременчуцький, Херсонський, Бердянський, Львівський, Надвірнянський, Дрогобицький та Одеський нафтовий термінал* (перспективний у майбутньому шлях надходження нафти морем). Особливістю нафтової промисловості є те, що сира нафта містить 20% нафтових супутніх газів та деякі інші елементи. Для отримання нафтопродуктів (мастил, бензину, мазуту, гасу тощо) необхідно впроваджувати складні технологічні процеси – стабілізацію та крекінг нафти.

Газова промисловість. Це досить молода і перспективна галузь, яка почала розвиватися в Україні з 50-х років ХХ ст. і нині при щорічному видобутку до 20 млрд м³ газу задовольняє потреби країни в ньому на 20–25 %.

Дніпровсько-Донецьку газонасну область виявлено поряд з покладами нафти у Дніпровсько-Донецькій западині. Це найбільша в Україні газонасна область, вона дає 93,8% загального видобутку газу в країні. Основні родовища природного газу – у Харківській (*Шебелинське, Хрестищенське, Кегичівське, Дружелюбівське та Західнохрестищенське*), у Сумській (*Рибальське і Качанівське*), у Полтавській (*Солохо-Диканьське*), у Дніпропетровській (*Перещепинське*) та в Чернігівській (*Гнідинцівське*) областях. Усього тут виявлено 111 газових родовищ, запаси газу яких становлять 785,4 млрд м³. Найбільше із зазначених родовищ – *Шебелинське* (80% усього запасу газу в Україні), на другому місці за запасом газу – *Західнохрестищенське* газоконденсатне родовище, яке експлуатується з 1970 року, далі йде *Гнідинцівське* нафтогазоконденсатне родовище – одне з найпродуктивніших в Україні (діє з 1960 року).

У Причорноморсько-Кримській нафтогазонасній області відкрито й експлуатуються 17 газових родовищ із загальними запасами газу до 14,3 млрд м³. Найбільші з них: *Голіцинське, Джанкойське, Глібівське, Оленівське*.

На заході України запаси газу майже вичерпані, проте функціонують родовища в Івано-Франківській та Львівській областях. Зокрема, *Долинське, Косівське та Кадобнянське* родовища дають газ для місцевих потреб, а резервуари *Дашавського* родовища використовуються для зберігання газу.

Сланцева і торфова промисловість. Ці підгалузі промисловості виконують другорядну роль у комплексі паливних галузей. Видобування горючих сланців представлено *Бовтиським* родовищем (Кіровоградська обл.), а торф добувають у всіх областях Полісся (найбільше на Волині). Торф є місцевим видом палива.

Уранова промисловість. У час розвитку ядерної енергетики великого значення набуває видобуток уранової сировини. Уранова руда є основою для створення ядерного палива, на якому працюють атомні електростанції. Родовища уранових руд зосереджені переважно на території Кіровоградської області (Інгульське родовище), а їх збагачення – у Дніпропетровській області (Жовті Води).

Висновки

1. Найвні природні ресурси України не задовольняють внутрішніх потреб країни у нафті та природному газі, тому Україна імпортує значні об'єми цієї сировини з Росії, Туркменії, Казахстану та інших країн.
2. В Україні видобуваються значні об'єми кам'яного та бурого вугілля, проте собівартість їх досить висока.
3. Україна має ряд нафтоперегонних заводів та Одеський нафтовий термінал.

Запитання і завдання

1. Нанесіть на контурну карту найбільші родовища паливної сировини України.
2. Охарактеризуйте історію розвитку паливної промисловості в Україні.
3. Які перспективи вугільної галузі в наш час?
4. Яка з підгалузей паливної галузі є для України найбільш перспективною?

Для допитливих

- Для нормального функціонування паливної промисловості необхідна розвинута транспортна мережа. Крім розгалуженої внутрішньої мережі трубопроводів та газо- і нафтосховищ, через територію України проходить основний транзит нафти і газу з Росії до Центральної та Західної Європи (нафтопровід «Дружба», газопроводи «Союз» і «Прогрес»).

§16.

Проблеми реструктуризації та перспективи розвитку паливної промисловості

Проаналізувавши цифровий матеріал попереднього параграфу, порівняйте кількість діючих паливних родовищ з розвіданими.

Мал. 53. Терикони і забруднення довкілля є проблемами паливної галузі.

За вказівкою і під контролем учителя підготуйте проект відновлення земель після їх використання вугільною промисловістю.

Проблеми паливної галузі. Однією з головних проблем галузі є значно вичерпана ресурсна база галузі. Запаси нафти є незначними, тому ведеться активна геологічна розвідка. Видобуток природного газу в країні був найвищим у 1975 році (*Про що це свідчить?*), видобуток вугілля стає дедалі дорожчим. Крім цього, паливна промисловість належить до розряду «брудних галузей», вона породжує багато екологічних проблем.

Вугільна промисловість, як і інші добувні галузі, залишає великі «шрами» на земній поверхні. Із сільськогосподарського виробництва вилучаються значні площі ґрунтів. Так, Дніпровський басейн розташований у зоні найбільш цінних чорноземів, і, щоб повернути землі у сільськогосподарське користування, необхідно здійснювати рекультивацию. А це вимагає великих коштів. При шахтному видобутку вугілля нагромаджуються значні площі відвалів, відбувається просідання поверхні, забруднення території вугільним пилом. Нафтовидобуток призводить до забруднення підземних і поверхневих вод, погіршення стану ґрунтів. Усе це негативно впливає на екологічну ситуацію у районах нафто- і вуглевидобутку. А найгірше те, що в деяких з цих районів після видобутку сировини утворюються «погані землі» (англ.: bad land) – території, непридатні для користування, які мають неприродний вигляд.

Перспективи розвитку паливної промисловості. Надра України містять значні запаси вугілля, сланців, нафти та газу. Нині геологи виявляють нові родовища газу, у тому числі в Луганській і Полтавській областях, що свідчить про багатство надр Дніпровсько-Донецької западини. Зона шельфу Азовського і Чорного морів є перспективною щодо нафто- і газорозвідки. Є припущення, що цей район має запаси енергоресурсів, які можна порівняти з районом Перської затоки. Нещодавно у цьому регіоні виявлено значні запаси нафти і газу, проте видобуток їх поки що неможливий через відсутність в Україні відповідних технологій.

Досить важливою проблемою для України є використання метану вугільних шахт. В деяких країнах ця технологія успішно діє.

Розв'язання проблем паливної галузі необхідно здійснювати паралельно з вирішенням енергетичних проблем. Це вимагає створення більш надійних атомних електростанцій, ефективнішого використання положення України на перехресті торговельних потоків нафти з Азії в Європу. Важливим для України є розвиток власних потужностей для створення ядерного палива.

Для вирішення цих актуальних завдань в Україні розроблено Національну енергетичну програму, згідно з якою передбачено: збільшення обсягів видобутку всіх власних видів палива приблизно удвічі; подовження терміну експлуатації електростанцій на 20 років за допомогою їх реконструкції, впровадження технології спалювання вугілля у киплячому кисневому шарі, а також забезпечення зростання потужностей атомних станцій та створення власної бази виробництва палива і захоронення відходів, використання нетрадиційних джерел електроенергії (насамперед енергії вітру, біогазу), економне споживання електроенергії і палива на всіх стадіях шляхом впровадження енергозберігаючих технологій.

Висновки

1. За час розвитку паливної галузі в ній накопичився комплекс проблем: економічних, фінансових, екологічних. Шлях до їх розв'язання – технологічне переозброєння галузі.
2. Азово-Чорноморський шельф є перспективним у плані нафтогазовидобутку.
3. Впровадження енергозберігаючих технологій – один із шляхів реформування паливної галузі.

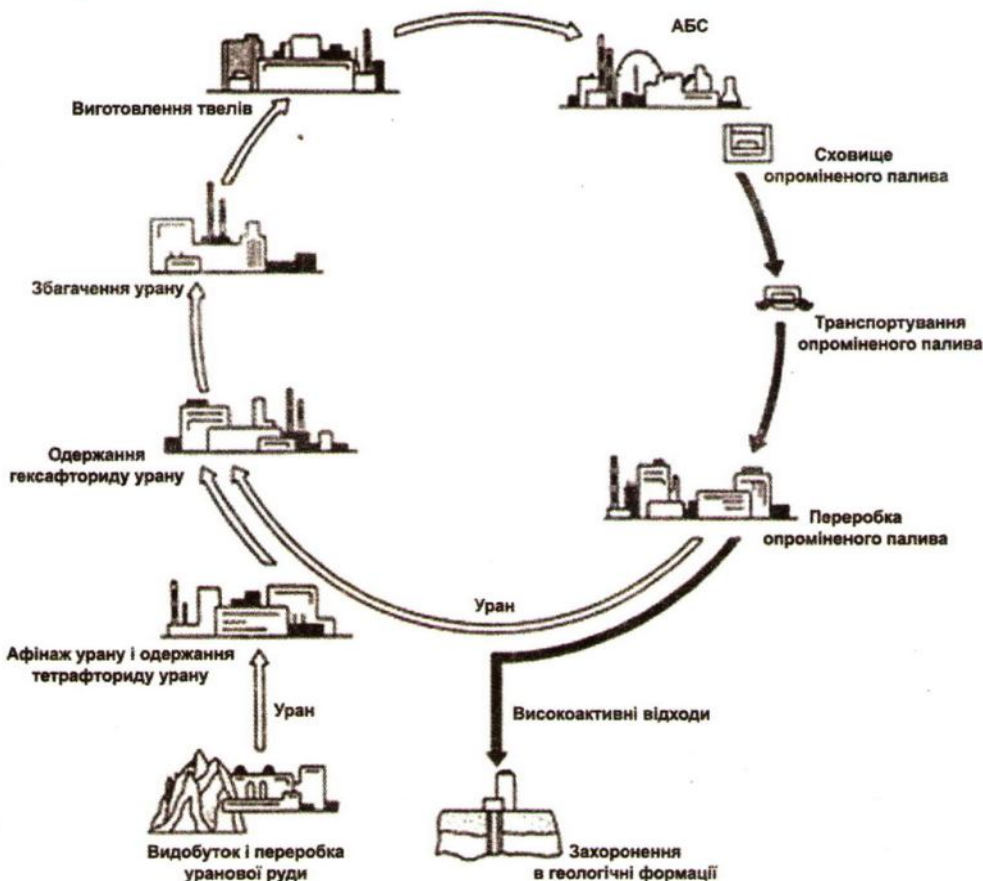
Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте основні проблеми, від яких потерпає паливна галузь. Які шляхи їх вирішення?
2. Які перспективи Азово-Чорноморського шельфу у майбутньому?
3. Чому розв'язання проблем паливної промисловості та електроенергетики необхідно здійснювати комплексно?

Для допитливих

- Нині річний видобуток урану в Україні становить близько 400 т на рік. За виробництвом уранової руди наша країна є одним із світових лідерів.
- Підготовлено до експлуатації Новокосятинівське родовище урану, яке входить у десятку найбільших у світі. Це дасть змогу щороку видобувати 1000 т урану для всіх 15 реакторів країни. Потужності України з переробки уранової руди удвічі більші, ніж ті, що використовуються тепер. В Україні немає технології виробництва власного атомного палива з уранового концентрату. Створення власного виробництва палива із залученням іноземних та внутрішніх інвестицій дасть змогу скоротити валютні витрати на атомну енергетику.

Мал. 54. Процеси виробництва та використання ядерного палива на основі уранової руди.

Позначення на контурній карті основних районів вугле-, газо- і нафтовидобутку, нафто- і газопроводів

Мета:

Закріпити на практиці знання про найважливіші райони видобутку паливних ресурсів в Україні, а також позначити на карті найбільші трубопроводи і лінії електропередач (ЛЕП), що проходять через територію нашої країни.

Використання картографічного матеріалу:

Карта «Паливна промисловість України».

Завдання:

1. Пригадайте і позначте на контурній карті райони видобутку в Україні кам'яного та бурого вугілля, нафти, природного газу, торфу і горючих сланців.

2. Нанесіть на контурну карту найбільші транзитні та місцеві трубопроводи:

1) нафтопроводи: «Дружба», Придніпровський, Мічурінськ (Росія) – Кременчук – Кривий Ріг – Одеса, Одеса – Броди – Адамова Застава (Польща);

2) газопроводи: «Прогрес», «Союз», «Північне саяво» (з Росії через територію Білорусі – Ковель – Рівне), Дашава – Київ, Шебелинка – Полтава – Київ, Глібівське – Сімферополь – Севастополь, Джанкой – Сімферополь – Ялта.

ТЕМА 5. Електроенергетика

Енергетика України – це складова частина паливно-енергетичного комплексу (ПЕК). Енергетика включає теплові, гідро- та атомні електростанції, господарства тепло- та електромереж.

Вирішуємо проблеми

Для забезпечення країни електроенергією достатньо власної сировини. Чи варто використовувати також імпортовану сировину?

Атомна енергетика – це вихід зі складної ситуації чи породження нових проблем?

Яка галузь «брудніша» – атомна чи теплова енергетика?

§17. Електроенергетика – провідна галузь економіки України

Які галузі, крім енергетики, входять до ПЕК?

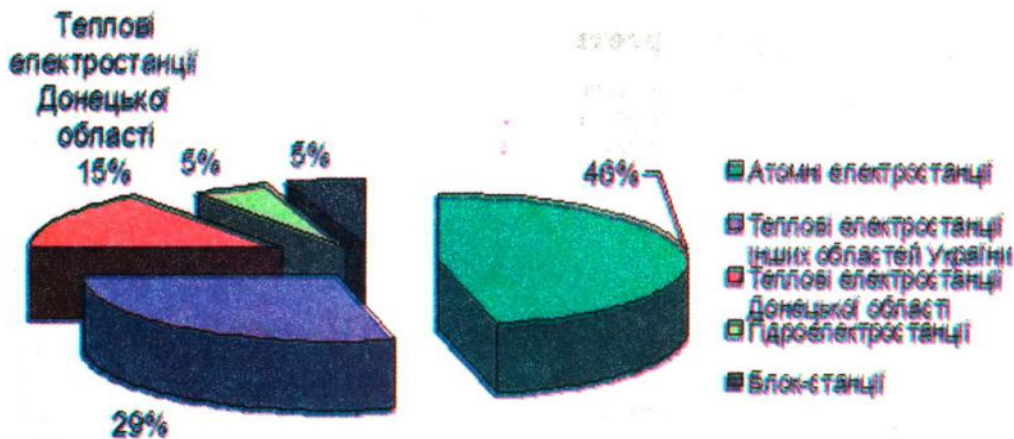
Основні чинники розміщення та значення електроенергетики.

Дана галузь впливає не лише на розвиток господарства, а й на його територіальне розміщення. Будівництво потужних ліній електропередач дає змогу освоювати паливні ресурси незалежно від розміщення районів споживання. Розвиток електронного транспорту розширює територіальні межі цієї галузі промисловості. Достатня кількість електроенергії робить можливим виробництво електросталі, алюмінію, титану, магнію та інших кольорових металів, в яких частка паливно-енергетичних витрат у собівартості готової продукції значно більша

порівняно з традиційними галузями промисловості. Великої кількості електроенергії потребують і ряд галузей хімічного комплексу. У ряді районів України (Донбас, Придніпров'я) електроенергетика визначає їхню виробничу спеціалізацію. Зі схеми на мал. 55 видно, що на теплових електростанціях Донецької області виробляється 15% загальної кількості електроенергії, виробленої в країні.

У розвитку й розміщенні електроенергетики в Україні визначальними є принципи: концентрації виробництва електроенергії шляхом будівництва великих районних електростанцій, які використовують дешеве паливо й гідроенерго-ресурси; комбінування виробництва електроенергії і тепла з метою теплопостачання міст та індустриальних центрів; широкого освоєння гідроенергоресурсів з урахуванням комплексного розв'язання завдань електроенергетики, транспорту, водопостачання, зрошування та рибництва; випереджального розвитку атомної енергетики, особливо в районах з напруженим паливно-енергетичним балансом. Типовим прикладом концентрації виробництва електроенергії є Запорізький промисловий вузол, де на відносно обмеженій території розташовані кілька потужних теплоелектростанцій, гідро- та атомна електростанції.

Структура електроенергетики України. Територіальна структура електроенергетики залежить переважно від наявності паливно-енергетичних ресурсів і споживачів електроенергії. Нині майже третина електроенергії виробляється у районах споживання і понад 2/3 – у районах її виробництва.

Мал. 55. Структура виробництва електроенергії в Україні.

Детально проаналізуйте схему.

В Україні діють чотири види електростанцій:

теплові, які працюють на твердому, рідкому й газоподібному паливі; серед них вирізняють конденсаційні й теплоелектроцентралі;

атомні, які використовують як паливо збагачений уран або інші радіоактивні елементи;

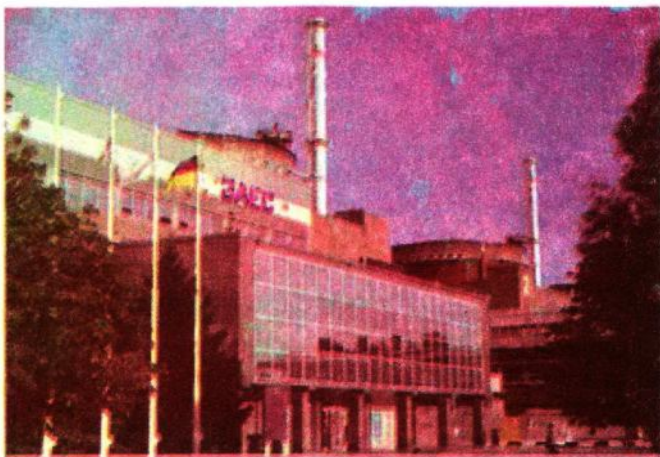
гідралічні, які використовують відповідні гідроресурси й поділяються на гідроелектростанції, гідроакумулятивні та припливні електростанції;

до четвертої групи належать електростанції, які використовують альтернативні джерела енергії. Серед них найперспективнішими є *вітрові* та *сонячні*. Вітрові станції діють на узбережжі Азовського моря, а сонячну енергію використовує станція, розташована в Криму.

Найпоширеніші в Україні *теплові електростанції*, які за характером обслуговування споживачів є районними – державні районні електростанції (ДРЕС) та місцевими (електростанції, або ТЕС, і теплоелектроцентралі – ТЕЦ). ДРЕС становлять майже 2/3 усіх теплових електростанцій країни. Частка вугілля у структурі палива, яке використовують ТЕС, велика. Перевагою ТЕС є відносно вільне їх розміщення та вдвічі менший обсяг капіталовкладень у них порівняно з ДРЕС. Найбільшими ДРЕС в Україні є *Вуглегірська, Старобешівська, Курахівська, Слов'янська* (Донецька обл.), *Криворізька–2, Придніпровська* (Дніпропетровська обл.), *Буриштинська* (Івано-Франківська обл.), *Ладизжинська* (Вінницька обл.), *Трипільська* (Київська обл.), *Запорізька*. В окрему групу виділяються *блок-станції* – електростанції які безпосередньо належать споживачеві, але працюють в об'єднаній енергосистемі України.

Дедалі більшого значення набувають теплоелектроцентралі – ТЕЦ, споруджені поблизу споживача, оскільки радіус транспортування від них тепла невеликий (10–12 км), а коефіцієнт корисного використання тепла становить майже 70%, тоді як на ТЕС цей показник дорівнює 30–35%. Теплоелектроцентралі обігривають понад 25 міст України. Найбільші з них: *Київська ТЕЦ–5, Дарницька* (Київ), *Київська ТЕЦ–6, Харківська ТЕЦ–5, Одеська, Калуська* (Івано-Франківська обл.), *Краматорська* (Донецька обл.) та інші,

Атомні електростанції не зв'язані з родовищами видобутку необхідного для них палива, що забезпечує широкий спектр їх розміщення. АЕС зорієнтовані виключно на споживачів, особливо на райони з обмеженими ресурсами палива та гідроенергії. Україна має достатні умови для розвитку атомної енергетики. Запасів урану вистачить в Україні більш як на 100 років. За масштабами виробництва уранового концентрату країна посідає одне з

Мал. 56. Запорізька АЕС є найпотужнішою у світі.

Які переваги і недоліки атомних станцій порівняно з іншими видами електростанцій?

провідних місць у світі. Проте Україна потерпає від того, що необхідно ввозити ядерне паливо, яке не виробляється в країні. Таким чином, попри значні запаси уранової руди і розгалужену мережу споживачів, виникає проблема налагодження виробництва ядерного палива в межах країни. Необхідно також налагодити виробництво матеріалів, які виводять тепло з реакторів. Створення повного ядерного циклу в Україні розраховане на тривалий період часу і вимагає значних коштів. Атомні електростанції є найважливішою ланкою електроенергетики. Вони виробляють 46% усієї електроенергії країни.

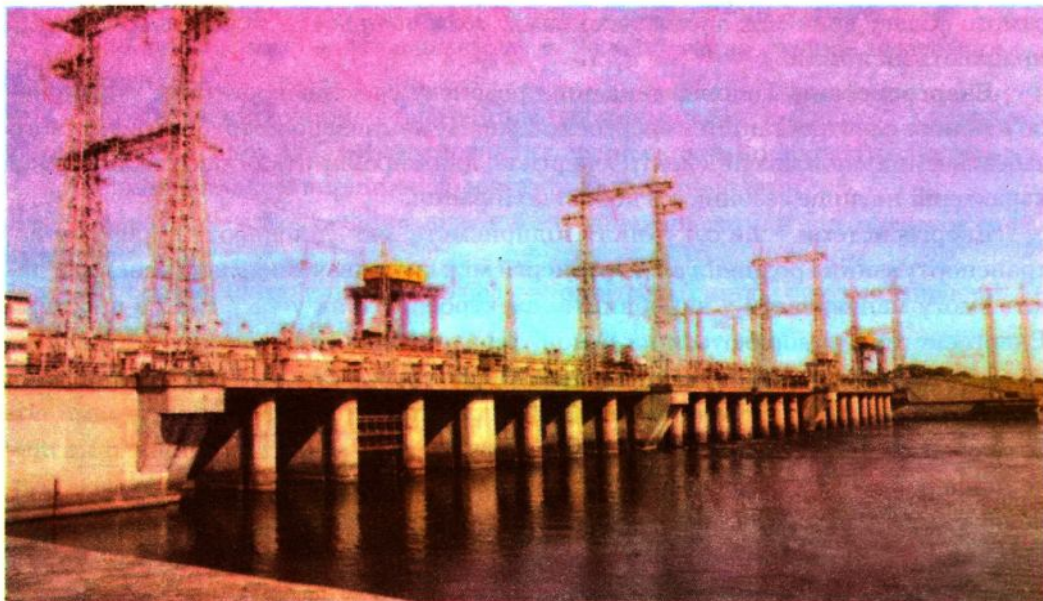

Географічна задача

Під тиском громадськості призупинено будівництво Кримської, Чигиринської, Харківської та Одеської атомних станцій. Спробуйте співставити економічний та екологічний ефект від сповільнення темпів розвитку атомної енергетики, використовуючи теоретичні припущення та статистичні дані таблиць додатків і атласи.

В Україні працюють такі потужні атомні електростанції: *Запорізька, Південноукраїнська, Рівненська, Хмельницька.*

Гідроелектростанції (ГЕС) є одним з найефективніших джерел електроенергії. Переваги їх полягають у тому, що вони виробляють електроенергію у 5–6 разів дешевшу, ніж вироблену на ТЕС, а персоналу для їх обслуговування потрібно майже у 20 разів менше, ніж на АЕС. Коефіцієнт корисної дії ГЕС становить понад 80%. Проте розміщення їх повністю залежить від природних умов, а виробництво ними електроенергії має сезонний характер.

Мал. 57. Кременчуцька ГЕС.

Використовуючи шкільний атлас, порівняйте розміри Київського та Кременчуцького водосховищ. Зробіть висновок.

Будівництво гідроелектростанцій на рівнинних ріках України завдає значних матеріальних збитків, оскільки потребує затоплення великих площ території сільськогосподарського призначення під водосховища. Гідроенергетика посідає незначне місце в енергетиці України — близько 5% загального виробництва електроенергії. Основні гідроелектростанції розташовані на Дніпрі: *Дніпрогес, Кременчуцька, Каховська, Дніпродзержинська, Канівська і Київська*; на Дністрі — *Дністровська*; на річці Ріка у Закарпатській області — *Теребле-Ріцька*. Найпотужнішими гідроелектростанціями України є Дніпрогес та Кременчуцька ГЕС. Найбільш оригінальною за інженерним вирішенням є Теребле-Ріцька ГЕС, вона використовує енергію двох гірських річок з різним рівнем води. Окремі ГЕС вже вичерпали свій ресурс і функціонують з низьким коефіцієнтом віддачі, це насамперед стосується Київської ГЕС. Перспективи розвитку гідроенергетики в Україні доволі обмежені, це пов'язано з переважанням рівнинного рельєфу місцевості.

Тому надалі ця галузь буде розвиватися за рахунок локальних проектів на місцевому рівні. Близько сотні гідроелектростанцій невеликої потужності діють на малих річках, більші з них належать до державної енергосистеми. Їхні каскади збудовано на річках Рось (*Корсунь-Шевченківська, Стеблівська* та ін.), Південний Буг, Синюха.

Специфічну роль відіграють *гідроаккумулятивні електростанції* (ГАЕС) — Київська та Дністровська. Електроенергією, яку вони виробляють, можна забезпечувати споживачів у години пік. Діючи за принципом переміщення того самого обсягу води між двома басейнами, розміщеними на різній висоті, ГАЕС працюють як помпи.

Енергосистеми. Головна тенденція розвитку електроенергетики України — об'єднання електростанцій в енергосистеми. Це зумовлено потребою ритмічного забезпечення споживачів електроенергією, для виробництва і споживання якої характерні не лише сезонні, а й добові коливання.

Енергосистеми — це сукупність підприємств, які здійснюють виробництво, транспортування і розподіл електроенергії між споживачами. Енергосистеми дають змогу маневрувати у виробництві електроенергії як у часі, так і в просторі. Енергосистеми утворюються на основі територіального принципу: «Київенерго», «Кривенерго», «Дніпроенерго» та ін. Невідповідність пікових навантажень в окремих ланках енергосистем дозволяє в разі потреби змінювати напрями потоків електроенергії у зустрічних напрямках із заходу на схід та з півночі на південь і навпаки. У процесі транспортування електроенергії на значну відстань певні втрати її неминучі, вони збільшуються із зростанням відстані. Об'єднання підприємств галузі у єдину енергосистему дає змогу знизити ці втрати.

В Україні створено Єдину енергетичну систему (ЄЕС), вона об'єднує в єдине ціле всі регіональні енергосистеми, до її складу входять найбільші теплові та всі атомні електростанції. ЄЕС України має зв'язки з енергосистемами сусідніх країн.

Висновки

1. Найбільша частина (49%) електроенергії України виробляється на теплових електростанціях (ТЕС, ТЕЦ та ДРЕС). Найбільшими з них є: Вуглегірська, Луганська, Зміївська, Криворізька-1, Криворізька-2, Придніпровська, Запорізька, Добротворська, Бурштинська, Калуська, Ладизинська і Трипільська. Теплові електростанції працюють на природному газі, мазуті та вугіллі.
2. Атомна енергетика виробляє четверту частину електричної енергії в Україні – 46%. Вона представлена потужними АЕС: Хмельницькою, Рівненською, Південноукраїнською та найбільшою у світі – Запорізькою АЕС. У зв'язку з аварією на Чорнобильській АЕС, її зупинено на невизначений час, а будівництво Кримської, Чигиринської, Харківської та Одеської АЕС призупинено і законсервовано.
3. Гідроенергетика становить найменшу частку в енергетичному балансі країни. Найбільші ГЕС споруджено на Дніпрі: Київська, Канівська, Кременчуцька, Дніпродзержинська, Дніпрогес, Каховська. Є ряд малих ГЕС, усього їх налічується 55. Вони розташовані на річках Рось, Південний Буг, Синюха та ін.

Запитання і завдання

1. Назвіть основні чинники розміщення електроенергетичної галузі ПЕК.
2. Нанесіть на контурну карту найбільші електростанції України.
3. Порівняйте перспективи розвитку в Україні тепло-, гідро- та атомної енергетики.
4. Чому було призупинене будівництво Кримської, Чигиринської, Харківської та Одеської АЕС? Як це позначилося на економіці України? Чи вдалося таким шляхом вирішити головні екологічні проблеми?
5. Охарактеризуйте основні відмінності гідроенергетики від теплової та атомної енергетики.
6. На основі матеріалів параграфу заповніть таблицю, використовуючи шкільний або робочий зошит:

Галузь електроенергетики	Сировинна база	Принципи розміщення
Теплова енергетика		
Гідроенергетика		
Атомна енергетика		

Для допитливих

- Важливе значення для економіки країни має використання альтернативних джерел енергії. В Україні діє три досить потужних вітрових електростанцій (ВЕС). Так, потужність Новоазовської ВЕС становить 500 МВт. Потужність вітрових електростанцій постійно зростає і у 2009 році вона має наблизитися до позначки 2000 МВт.

- У стратегії розвитку енергетики України необхідно враховувати нові наукові розробки. Потрібно визначитися з використанням енергоустановок з неізотермічними процесами випаровування та конденсації (ДКПГУ), які досліджуються й розробляються в Україні. Вони працюють за принципово новою технологією перетворення тепла в роботу, яка не має аналогів у світі. Коефіцієнт корисної дії ДКПГУ становить 59–60%. Можливо, на основі таких установок буде розроблено принципово нову модель електростанцій.

Мал. 58. Вітрова електростанція.

Практична робота №7

Побудова секторної діаграми виробництва електроенергії різними видами електростанцій

Мета:

Закріпити навички побудови секторних діаграм за статистичними даними. Нанести на контурну карту райони виробництва електроенергії традиційними видами електростанцій. Проаналізувати структуру електроенергетики та перспективи її розвитку.

Використання картографічного матеріалу:

Карта «Електроенергетика України».

Завдання:

1. Пригадайте, які види енергії використовують різні види електростанцій. На основі накопичених даних у зошиті або практикумі заповніть таблицю.

Теплові	Гідравлічні	Атомні	Альтернативні

2. За даними довідкової таблиці побудуйте секторну діаграму частки різних видів електростанцій у виробництві електроенергії в Україні та у світі.

Частка різних видів електростанцій у виробництві електроенергії в Україні та у світі

Вид електростанцій	Частка електроенергії, що виробляється (у %)	
	в Україні	у світі
ТЕС	49	63
ГЕС та альтернативні	5	20
АЕС	46	17

Проаналізуйте побудовану діаграму та зробіть висновок.

3. Позначте умовними знаками на контурній карті найбільші електростанції та поясніть принципи їх розміщення:

1) **теплові**: Вуглегірська, Луганська, Слов'янська, Зміївська, Запорізька, Криворізька, Придніпровська, Трипільська, Ладижинська, Бурштинська, Добротвірська;

2) **гідравлічні**: Київська, Канівська, Кременчуцька, Дніпродзержинська, Дніпрогес, Каховська, Дністровська, Тербле-Ріцька;

3) **атомні**: Запорізька, Південноукраїнська, Рівненська, Хмельницька;

4) **альтернативні**: Новоазовська ВЕС.

4. Позначте найбільші лінії електропередач:

Донбас — Вінниця — Альбертїрша (Угорщина);

Хмельницька АЕС — Жешув (Польща);

Південноукраїнська АЕС — Ісакча (Румунія).

5. Визначте райони максимальної концентрації електростанцій в Україні.

Поясніть принципи їх розміщення в цих районах.

Мал. 58. Лінії електропередач в Україні розраховані на максимальну напругу 750 кВ.

Вирішуємо проблеми

Збільшення частки металургії у загальній вартості промислової продукції – це позитивне чи негативне явище для економіки України?

Чого більше від металургії – користі для економіки чи шкоди для довкілля?

Неспіввідносний розвиток чорної і кольорової металургії – це нормальне, економічно доцільне явище чи ознака гіпертрофованого розвитку галузі?

Мал. 59. Чорна і кольорова металургія України.

Проаналізувавши карту, доведіть, що в Україні є унікальні можливості для розвитку чорної металургії.

§18. Чорна металургія

У сучасній світовій економіці переважання металургії серед галузей промисловості є ознакою низького, середнього чи високого рівня розвитку країни?

Ресурсна база. Територія України багата на окремі руди металів. Їх розміщення пов'язана насамперед з геологічною будовою. В Україні зосереджено значні поклади залізних руд. Найбільші родовища: Криворізьке, Білозерське, Кременчуцьке. Розробляється також Керченське родовище, але руди тут бідні за вмістом заліза.

В Україні є дуже великі запаси марганцевої руди. Вони розміщені в Нікопольському басейні, до якого входять Нікопольське, Інгулецьке та Великотокмацьке родовища.

Чорна металургія України спирається на такі власні ресурси:

а) родовища залізної руди (Криворізького басейну);

б) коксівне вугілля Донбасу;

в) родовища марганцевих руд (Запорізька та Дніпропетровська обл.);

г) родовища вогнетривких глин (Часів Яр та Докучаєвськ, Донецька обл.),

у Дніпропетровській та Донецькій областях є родовища флюсових вапняків;

д) рудні запаси легуючих металів: хрому, нікелю, ванадію, титану;

е) водні, енергетичні, транспортні та кваліфіковані трудові ресурси.

В Україні діють близько 120 підприємств чорної металургії. За принципом розміщення їх можна поділити на такі групи:

1) поблизу джерел рудної сировини (Кривий Ріг);

2) поблизу джерел коксівного палива (Донецьк, Макіївка);

3) поблизу родовищ транспортних шляхів між родовищами руди та вугілля (Дніпропетровськ, Маріуполь) (див. мал. 59).

Структура галузі. Чорна металургія – це галузь, яка поєднує підприємства, що забезпечують видобуток та збагачення рудної і нерудної сировини, виплавлення чавуну, сталі, прокату, електросплавів та виробництво вогнетривів, а також первинну обробку металу. Чорна металургія – складова частина металургійного комплексу України. Це одна з провідних галузей української економіки.

Для підприємств чорної металургії України характерний високий рівень концентрації, спеціалізації та комбінування виробництва. Основним різновидом підприємств даної галузі є комбінати. Металургійні підприємства України ви-

Мал. 60 (а). Металургійний комбінат «Криворіжсталь».

робляють чавун, різноманітні марки сталі, готовий прокат, рейки, труби та іншу продукцію. Історично склалося так, що металургійні заводи України розміщені поблизу джерел палива – у Донбасі, Приазов'ї, а також у Придніпров'ї – біля родовищ залізних руд і марганцю та джерела водопостачання – Дніпра. Ці чинники враховуються і тепер при розміщенні підприємств галузі. У Придніпров'ї спостерігається висока концентрація металургійного виробництва, що зумовлено наявністю сировинних ресурсів. Розміщення більшості металургійних заводів безпосередньо біля Дніпра, між джерелами сировини й палива, сприяє кращій територіальній організації виробництва чорних металів.

Багато металургійних підприємств України мають повний цикл виробництва і щороку можуть виплавляти від 1 до 10 млн т сталі. Усього в країні функціонує 32 підприємства чорної металургії повного циклу. Найбільші з них: «Криворіжсталь», «Азовсталь», «Запоріжсталь» і «Дніпроспецсталь» (див. мал. 60).

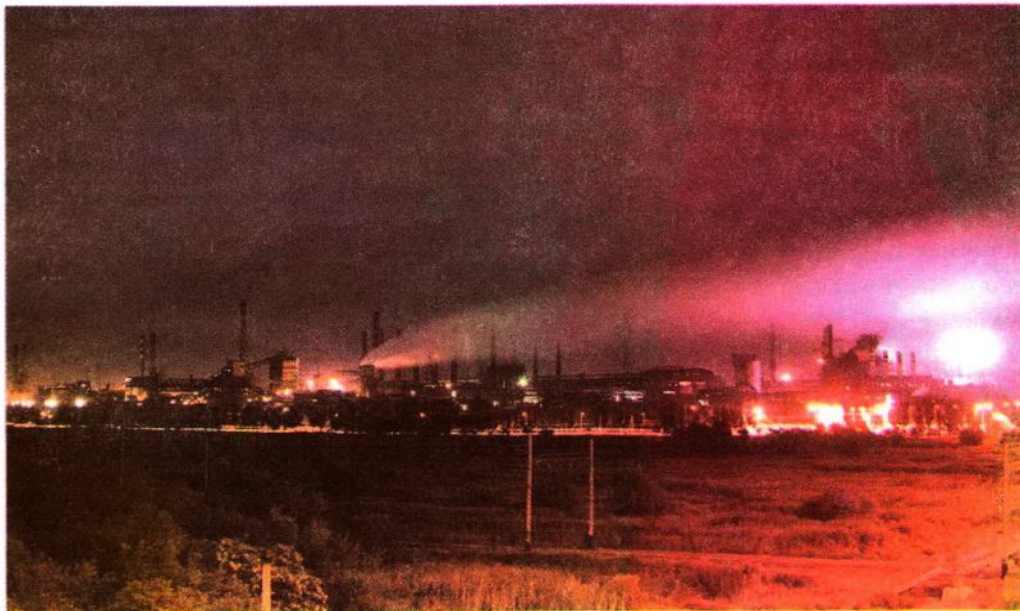
В Україні сформувалися три галузеві райони чорної металургії: *Придніпровський, Донецький і Приазовський*.

Найпотужнішим є Придніпровський район. Тут зосереджено 14 підприємств галузі, більшість з них розподілено між чотирма металургійними вузлами: *Дніпропетровським, Запорізьким, Криворізьким, Кременчуцьким*.

Донецький район охоплює 13 підприємств, вони об'єднуються у *Донецько-Майківський, Єнакіївський та Алчевсько-Алмазнянський* вузли.

До складу Приазовського району входять підприємства Маріуполя та Керчі.

Оскільки Україна є одним із світових лідерів з виробництва продукції чорної металургії, підприємства її поступово переоснащуються у технологічному

Мал. 60 (б). Металургійний комбінат «Азовсталь».

плані. Найякісніші марки сталі виплавляються на заводі «Дніпропецсталь». У Броварах (Київська обл.) діє завод порошкової металургії. Це одне з високотехнологічних підприємств. У Білій Церкві (Київська обл.) планується побудувати технологічно нове металургійне підприємство – Білоцерківський сталепрокатний завод. Вже почалися підготовчі роботи для створення даного підприємства.

Проблеми галузі. Одна з найбільших проблем, з якою стикається ця галузь – це забруднення довкілля. Чорна металургія є одним з найбільших забруднювачів навколишнього середовища сірчанам ангідридом, вуглекислим газом, пилом, сажею та іншими викидами. Не випадково найбільш забруднене в екологічному відношенні місто України – Маріуполь – є великим металургійним центром. До числа дуже забруднених міст належить і Кривий Ріг. Вихід із цієї ситуації один – використання нових очисних споруд та перехід на найбільш ефективні, екологічно чисті технології, але для цього треба вкласти значні кошти у виробництво.

Сучасний рівень розвитку чорної металургії забезпечує власні потреби України, а також може задовольняти потреби ряду економічних районів європейської частини Росії, Молдови, Білорусі, Угорщини, Болгарії, Італії та інших зарубіжних країн. Експортні можливості чорної металургії України дуже великі, тому можна говорити не лише про її європейське, а й світове значення. Діапазон виробництва готової продукції досить широкий і задовольняє переважно потреби машинобудування і металообробної промисловості. Розвиток чорної металургії значною мірою залежить від експорту продукції. Тому, з одного боку, ця галузь є джерелом валютних надходжень у бюджет країни, а з іншого – на ній відбиваються будь-які коливання у світовій економічній системі.

Ще однією проблемою чорної металургії є певна зношеність виробничих ресурсів і необхідність їх найскорішої реконструкції. Так, метод безперервного розливу сталі використовується в Україні лише на кожному десятому підприємстві, хоча у країнах Європейського Союзу він використовується на 95% підприємств галузі. Досить актуальним для вітчизняної металургії є удосконалення киснево-конверторного процесу та використання нових металургійних технологій, зокрема випуску електросталі та цінних сплавів.

Висновки

1. Чорна металургія – одна з провідних галузей промисловості України, що має найбільшу частку у вартості промислової продукції країни.
2. Чорна металургія України повністю спирається на власну сировинну базу.
3. Галузь має високі експортні можливості, поставляючи продукцію у ряд країн (Росію, Молдову, Білорусь, Болгарію, Угорщину, Італію та Іспанію).

Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте чинники розміщення підприємств чорної металургії.
2. Яке значення для розвитку галузі має близькість Донбасу та Кривбасу?
3. Нанесіть на контурну карту головні родовища кам'яного вугілля, залізних і марганцевих руд, вогнетривких глин та найбільші центри чорної металургії.
4. Підготуйте виступи про роботу металургійних гігантів «Азовсталь», «Криворіжсталь», «Запоріжсталь».
5. Охарактеризуйте територіальну структуру чорної металургії.

Для допитливих

- Слово «сталь» є для нас досить буденним, проте різні марки сталі значною мірою відрізняються одна від одної. Візитною карткою української металургії є зносостійкі комплекснолеговані сталі. Це дуже цінні та дорогі матеріали. В Україні їх використовують лише шість машинобудівних підприємств.
- Металургійне підприємство Харцизький трубний завод відоме далеко за межами України. Це високотехнологічне підприємство, продукція якого використовується в енергетиці, на транспорті, у машинобудуванні, у хімічній та харчовій промисловості. Особливо цінними є матеріали високої питомої міцності та жаростійкості, що використовуються в аерокосмічній промисловості.

Мал. 61. Харцизький трубний завод.

9.

Кольорова металургія

Пригадайте з курсу фізичної географії, родовища яких руд кольорових металів є на території України.

Ресурсна база. Надра України досить бідні на руди кольорових металів, тому чверть товарної продукції галузі дає вторинна переробка кольорових металів. Потреби народного господарства в кольорових металах та в рудній сировині задовольняються не тільки за рахунок імпорту, а й за рахунок власного вироб-

ництва. Через нестачу покладів різних руд кольорових металів кольорова металургія України розвинена слабше, ніж чорна, і представлена окремими галузями.

Серед руд *кольорових металів* в Україні видобувають:

ртутні руди: Микитівка (Донецька обл.), Вишково (Запорізька обл.);

нікелеві руди: Побузьке родовище (Кіровоградська обл.);

титанові руди: Іршанське родовище (Житомирська обл.), Самотканське родовище (Дніпропетровська обл.).

Крім того, є невеликі родовища поліметалевих, хромових, алюмінієвих, мідних і олов'яних руд. Є перспектива налагодження промислової розробки *золота* (Кіровоградська, Дніпропетровська та Закарпатська області).

Провідними галузями кольорової металургії в Україні є алюмінієва, цинкова, магнієва, титанова, ртутна, феронікелева.

Характерними для кольорової металургії є комплексне використання рудної сировини та її висока здатність комбінуватися з іншими галузями промисловості. Для зниження собівартості виробництва алюмінію, наприклад, доцільно поєднувати його з випуском соди, поташу, цементу, а титаномагнієве виробництво — з випуском титанових білил, смол, соляної кислоти, хлору.

Розміщення підприємств кольорової металургії залежить від сировинного та енергетичного чинників. До джерел сировини тяжіють підприємства з виплавлення ртуті, нікелю, рідкісних металів. Алюмінієве, титаномагнієве і цинкове виробництво розміщують у місцях отримання дешевої електроенергії.

Структура галузі. *Кольорова металургія* — це галузь, що об'єднує підприємства, які забезпечують видобуток і збагачення сировини, виплавлення кольорових металів і випуск побічних продуктів даного технологічного циклу. Кольорова металургія України включає алюмінієву, титаномагнієву, мідну, ртутну, нікелеву промисловість, а також забезпечує виплавлення рідкісних та рідкоземельних металів: гафнію, ніобію, цирконію та ін. У структурі виробництва кольорових металів України провідне місце посідає алюмінієва промисловість, яка охоплює виробництво глинозему та алюмінію. Випуск цієї продукції становить майже 20% усього виробництва кольорової металургії у країні.

Алюмінієва промисловість включає три технологічні етапи:

а) видобуток руди;

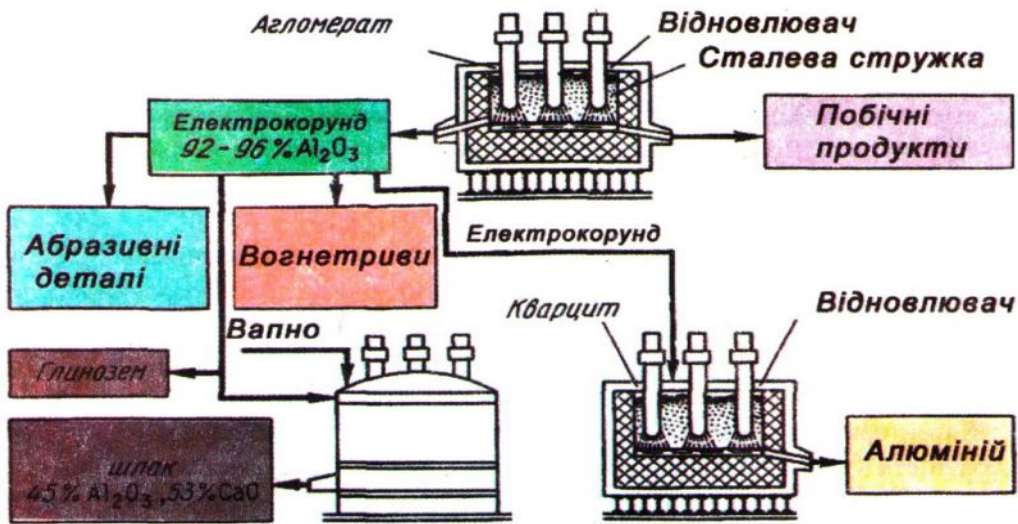
б) збагачення алюмінієвої сировини — виробництво глинозему;

в) виплавлення алюмінію та його сплавів.

Поряд з основною продукцією, алюмінієва промисловість випускає кристалічний кремній, алюмінієво-кремнієві сплави (силуміни), соду, мінеральні добрива, цемент (див. мал. 62).

В Україні діє новий великий глиноземний завод у *Миколаєві*, який працює на бокситах Гвінеї. *Запорізький* завод та завод алюмінієвих сплавів у *Свердловську* (Луганська обл.) також є важливими підприємствами галузі. Потужності з виробництва алюмінію в Україні розраховані на 300 тис. т на рік.

Підприємства *титаномагнієвої металургії* (див. мал. 63) видобувають і збагачують титаномагнієву сировину та виплавають титан і магній. Сировиною для

Мал. 62. Схема технологічних етапів виробництва алюмінію.

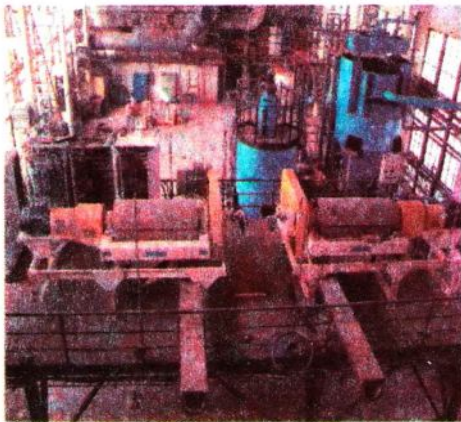
виробництва магнію в Україні є потужні родовища калійно-магнієвих солей Прикарпаття (у *Стебнику*, *Калуші*), мілководні водойми Приазов'я та Причорномор'я (*Сиваш*), що містять у розчиненому вигляді багато сполук магнію та інших солей. У *Калуші* побудовано магнієвий завод, що входить до складу виробничого об'єднання «Оріана», у *Запоріжжі* — титаномагнієвий комбінат. Магнієва сировина до Запоріжжя надходить із *Стебника* (Львівська обл.), *Калуша* (Івано-Франківська обл.) і *Сиваша* (АР Крим), а титанова — з Іршанського гірничо-збагачувального комбінату (Житомирська обл.). Основними титановими мінералами Іршанського родовища є ільменіт і рутил. З них на гірничо-збагачувальному комбінаті виробляють титановий концентрат. Руди Самотканського родовища (Дніпропетровська обл.) характеризуються високим вмістом титану й цирконію. На *Верхньодніпровському* гірничо-металургійному комбінаті у м. *Вільногірськ* (Дніпропетровська обл.) виробляють цирконієві концентрати.

У Донбасі з імпоротної сировини виплавляють *цинк* (м. *Костянтинівка*, Донецька обл.), а також *свинець*, *мідний* і *латунний прокат*, використовуючи вторинну сировину (м. *Артемівськ*, Донецька обл.).

Виробництво ртуті з кіноварі — давня спеціалізація Донецької області (м. *Микитівка*).

Нікелева промисловість (виробництво феронікелю) отримала розвиток на Кіровоградщині (с.м.т. *Побузьке*), вона зорієнтована на місцеві родовища багатих руд.

Маючи значний науковий потенціал, Україна спеціалізується на виробництві штучних, рідкісних та рідкоземельних металів. У Києві, Одесі, Донецьку, Харкові, Вільногірську виробляють *концентрати кобальту, рутенію, ніобію, гафнію* тощо. Завод чистих металів функціонує у м. *Світловодськ* (Кіровоградська обл.).

Мал. 63. Запорізький титаномагнієвий комбінат.

Поміркуйте, чому дане підприємство побудоване саме в Запоріжжі.

Для родовищ кольорової металургії досить важливим є їх комплексне використання. Наприклад, з одного й того ж самого родовища отримують титан, магній, цирконій та комплекс рідкісних металів. Комплексне використання дає змогу раціонально витратити як кошти, так і ресурси.

В Україні виділяють два найбільші райони кольорової металургії: *Донецький* і *Придніпровський*.

Великі перспективи для розвитку кольорової металургії має Карпатський район, який ще не сформований. У районі зосереджена потужна сировинна база. Ядром району може стати Калуське акціонерне товариство «Оріана».

Імпорт руд і металів (олово, цинк, мідь, свинець, сурма, золото) здійснюється з Росії, Казахстану, Киргизстану, Узбекистану, Вірменії, Угорщини та з деяких інших країн.

Перспективними для України є алюмінієва, мідна, титаномагнієва галузі та виплавка рідкісних і чистих металів (див. мал. 65).

Висновки

1. Україна недостатньо забезпечена рудами кольорових металів, тому значну їх кількість вона імпортує.
2. Власної алюмінієвої сировини в Україні дуже мало, тому Миколаївський глиноземний завод працює на імпортних бокситах (більшість їх – з Гвінеї). Великий центр з виплавки металевого алюмінію – Запоріжжя. У Свердловську (Луганська обл.) виробляють алюмінієві сплави.
3. В Україні виплавляється значна кількість титану, магнію, цирконію.
4. Кольорова металургія в Україні менше розвинута, ніж чорна, проте вона забезпечує деякою мірою потреби країни у багатьох кольорових металах.

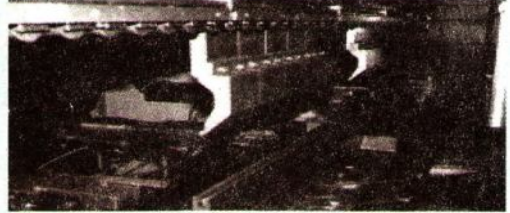
Запитання і завдання

1. Порівняйте ресурсну базу чорної та кольорової промисловості.
2. Чому руди кольорових металів необхідно розробляти комплексно?
3. Які етапи включає процес виплавки алюмінію?
4. Яка роль вторинної сировини для виплавки основних кольорових металів в Україні?
5. Підготуйте розповідь про виплавку рідкісних металів в Україні та про їхнє значення для промисловості.

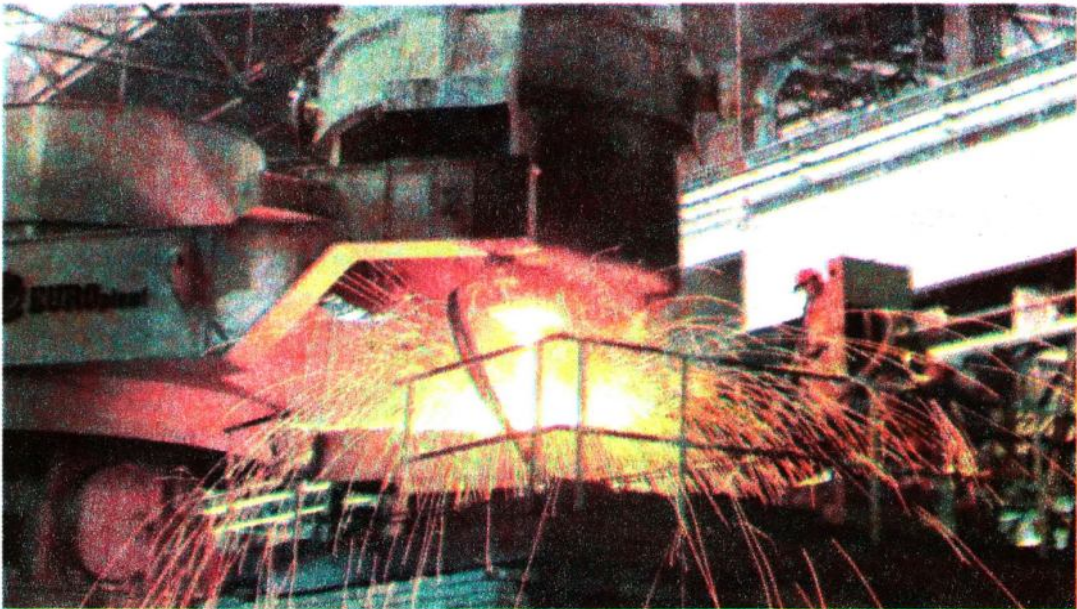

Для допитливих

- Титан і цирконій називають крилатими металами. Титан і його сплави удвічі легші за леговану сталь, вони стійкі проти корозії, придатні для виробництва хімічного устаткування, літаків, космічних кораблів. Оксиди титану використовують для виробництва білил, емалей, вогнетривких глин; цирконій та його сполуки жаростійких мінералів необхідні для сучасного літакобудування, ракетної, атомної техніки, виготовлення жаростійких фарб тощо (див. мал. 64).
- На думку фахівців, Україна є перспективною країною щодо видобутку золота. Річ у тому, що і скіфи, і давні слов'яни використовували місцеву сировину для виплавки золота. У радянський час геологам на території України було не до золота. процеси індустріалізації вимагали нових родовищ вугілля, природного газу, залізної та марганцевої руд. Після здобуття Україною незалежності збільшилася потреба у золоті, і за короткий час було відкрито три родовища, що мають промислове значення: у Закарпатській, Кіровоградській та Дніпропетровській областях.

Мал. 64. Вироби з титану та цирконію.

Мал. 65. Виробничий процес на Придніпровському заводі чистих металів.

Нанесення на контурну карту сировинної бази, основних районів і підприємств чорної та кольорової металургії

Мета:

Закріпити на практиці знання про основні райони і центри чорної та кольорової металургії України; набути компетенцій щодо визначення принципів розміщення підприємств окремих галузей металургійного комплексу.

Використання картографічного матеріалу:

Карти: «Чорна та кольорова металургія», «Господарство України».

Завдання:

1. Пригадайте, на що зорієнтовані у своєму розміщенні підприємства чорної та кольорової металургії. Які основні відмінності у принципах їх розміщення?

2. Які відмінності у принципах розміщення підприємств з металургії легких кольорових металів, важких кольорових металів, алюмінію?

3. Використовуючи матеріал підручника та шкільного атласу, на основі контурної карти складіть карту чорної металургії України. Для цього:

а) умовними знаками позначте родовища мінеральної сировини, яка необхідна для розвитку галузі;

б) пунсонами коричневого кольору позначте найбільші центри чорної металургії України та підпишіть їхні назви;

в) пунктиром обведіть основні металургійні райони України: *Придніпровський, Донецький, Приазовський*;

г) стрілками покажіть основні вантажопотоки сировини між металургійними районами;

У зошиті або практикумі заповніть таблицю:

Райони чорної металургії в Україні

Промисловий металургійний район	Місцева сировина	Привізана сировина	Основні центри металургії	Принципи розміщення підприємств	Найбільші підприємства
Придніпровський					
Донецький					
Приазовський					

4. Складіть карту кольорової металургії України. Для цього:

а) умовними знаками позначте родовища руд кольорових металів;

б) пунсонами різного кольору позначте центри виробництва кольорових металів: білим — *алюмінію*; синім — *нікелю*; чорним — *ртуті*; сірим — *титану*; червоним — *магнію*; зеленим — *свинцю* та *цинку*; помаранчевим — *міді*.

5. Порівняйте масштаби розвитку чорної та кольорової металургії в Україні та зробіть висновок.

Вирішуємо проблеми

Втрата машинобудуванням лідируючої позиції серед галузей промисловості України — це тимчасове чи довготривале явище?

Якою має бути структура машинобудування, щоб витримати конкуренцію на світовому ринку?

Конверсія дала змогу машинобудуванню розвиватися по-новому. Чи загнала вона його у глухий кут?

§ 20. Загальна характеристика машинобудування

Доведіть, що найскладнішим з усіх міжгалузевих комплексів за їхньою організаційною структурою та кількістю зв'язків є машинобудівний комплекс.

Машинобудівний комплекс — найважливіша ланка промисловості. Науково-технічний прогрес значною мірою залежить від машинобудівної галузі. Реалізація будь-якої нової технології неможлива без нових машин. Про важливість для України машинобудування свідчить, наприклад, такий факт: комплекс охоплює понад 21 спеціалізовану галузь, тобто практично всі галузі машинобудування. Сьогодні у світі не набагато більше десяти країн мають такий набір машинобудівних галузей. Ці галузі є основою важкої промисловості і відіграють вирішальну роль у створенні матеріально-технічної бази господарства країни. У сучасних умовах машинобудування відіграє надзвичайно важливу роль у прискоренні економічного розвитку. Випускаючи знаряддя праці для різних галузей господарства, машинобудування забезпечує комплексну механізацію і автоматизацію виробництва. Незважаючи на деяке скорочення обсягів виробництва, машинобудівний комплекс дедалі розвивається. За роки незалежності в Україні було сформовано нову його галузь — єдину, якої не вистачало до повного набору машинобудівних галузей — виробництво годинників. У структурі комплексу відбулися важливі зміни, спрямовані на збільшення частки галузей, які випускають предмети споживання: побутову техніку, комп'ютери, транспортні засоби особистого користування.

На машинобудівний комплекс припадає значна частка промислово-виробничого потенціалу України. Роботу машинобудівних підприємств забезпечують близько 1,5 млн. працівників.

Пріоритетними у цьому комплексі є авіаційна, аерокосмічна, суднобудівна, електронна галузі, виробництво міських транспортних засобів, оборонні галузі експортного напрямку, виробництво зернових комбайнів, енергозберігаючого обладнання.

Частка машинобудування у загальному обсязі промислової продукції помітно скоротилася за останнє десятиліття і нині не перевищує 15%.

Одна з причин цього криється в тому, що вітчизняне машинобудування значною мірою залежить від постачання комплектуючих з країн СНД. Така ситуація

сформувалися ще за часів існування СРСР. Частка імпортованих комплектуючих у продукції машинобудування України становить 40% (у Франції – 20%, у США – 10%, в Японії – 4%). Таким чином, одне з головних завдань комплексу – зменшення залежності від інших країн шляхом розвитку власного виробництва необхідних компонентів для всіх видів продукції.

В економіці України провідне місце посідають такі галузі машинобудування, як важке і транспортне машинобудування, сільськогосподарське машинобудування, автомобільна промисловість, електротехнічна промисловість. Саме їм належить більша частка вартості виробленого продукту.

Принципи розміщення галузей машинобудівного комплексу. Машинобудування є однією з галузей, що визначають науково-технічний потенціал країни. *Машинобудування* – це комплексна галузь обробної промисловості, яка поєднує підприємства, що здійснюють металообробку, виготовлення деталей, вузлів, агрегатів і забезпечують складальні операції з метою виготовлення машин і механізмів. Вирішальне значення для розміщення підприємств машинобудування мають такі чинники: близькість до споживача, сировинний, трудовий, науковий та зручне транспортно-географічне положення.

Металомісткі підприємства тяжіють до металургійних баз (виробництво шахтної та гірничодобувної техніки, устаткування для металургійної промисловості, локомотивобудування, вагонобудування), таким чином виявляється сировинний фактор. *Складальні підприємства* (виробництво автомобілів, літаків) розташовуються на перетині важливих транспортних шляхів, оскільки вони потребують кооперування великої кількості підприємств, які постачають різноманітні деталі. *Наукоємні підприємства* розташовуються у великих містах, де є багато висококваліфікованих кадрів – це прояв трудового чинника. Цілий ряд підприємств машинобудівної галузі зменшують транспортні витрати (суднобудування, виробництво сільськогосподарської техніки). Вони розташовуються поблизу споживача.

Важке машинобудування тяжіє до металургійних баз і споживача. Підприємства важкого машинобудування виробляють енергетичне, металургійне, гір-

Мал. 66. Луганський тепловозобудівний завод.

Мал. 67. Виробництво автобусів на заводі ЛАЗ.

Які основні відмінності у принципах розміщення цих підприємств?

ничошахтне, хімічне устаткування і обладнання. Найбільші центри: *Харків, Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Маріуполь, Горлівка* (Донецька обл.), *Краматорськ* (Донецька обл.), *Донецьк, Луганськ*. Виняткове значення цього комплексу серед інших полягає в тому, що саме його галузі дають знаряддя праці для матеріального виробництва та оснащення для нематеріального виробництва.

Тракторне і сільськогосподарське машинобудування орієнтується на споживача. Найбільші центри розміщені у степовій та лісостеповій зонах: *Харків і Харківська область (Дергачі, Лозова), Київ, Кіровоград, Вінниця, Мелітополь, Одеса, Львів, Дніпропетровськ, Херсон, Тернопіль, Бердянськ* (Запорізька обл.) та ін.

Електротехнічне машинобудування орієнтується на трудові ресурси та споживача. Працює більше ста підприємств цієї галузі. Найбільші з них – у Харкові, Запоріжжі, Донецьку, Тернополі, Одесі, Бердянську (Запорізька обл.).

Виробництво транспортних засобів є важливою і складною галуззю цього комплексу. Тому доцільно виділити в ньому ряд підгалузей. *Залізничне машинобудування* виробляє локомотиви (*Луганськ, Харків*), вагони (*Дніпродзержинськ, Стаханов, Кременчук*), цистерни (*Маріуполь*). *Автомобільна промисловість* дає народному господарству легкові (*Запоріжжя, Луцьк, Сімферополь*) та вантажні (*Кременчук*) автомобілі, автобуси та автотранспортувачі (*Львів*), тролейбуси (*Дніпропетровськ*), мотоцикли (*Київ*), мопеди, велосипеди та іншу продукцію (запчастини, окремі вузли та блоки). Центрами *авіаційної та аерокосмічної промисловості* є Київ, Харків, Дніпропетровськ. *Центри суднобудування та судноремонту* розміщені в найбільших морських та річкових портах (*Миколаїв, Херсон, Одеса, Іллічівськ* (Одеська обл.), *Керч* (АР Крим), *Київ, Кілія* (Одеська обл.).

Висновки

1. Частка машинобудування у загальному об'ємі промислової продукції останнім часом помітно скоротилася.
2. Українське машинобудування значною мірою залежить від постачання комплектуючих з-за кордону.
3. Металомістки підприємства тяжіють до металургійних баз, складальні підприємства – до транспортних вузлів, а наукоємні – до великих міст.

Запитання і завдання

1. Порівняйте принципи розміщення металургійних та машинобудівних підприємств.
2. Доведіть, що машинобудування є найважливішою галуззю промисловості.
3. Які перспективи розвитку машинобудування в Україні?
4. Які машинобудівні підприємства розміщені у вашій області? Як ви поясните причини такого розміщення?

Для допитливих

- У рамках Національної енергетичної програми передбачено дальший розвиток енергетичного машинобудування в Україні. Ключовим підприємством галузі є харківський «Турбоатом». Підприємство утворене у 1934 році згідно плану «ГОЕЛРО» і належить до відомих фірм світу. Його продукція експортується у 40 країн. Завод випускає всі види енергетичного обладнання для ТЕС, АЕС і ГЕС. За час його існування тут було виготовлено 164 турбіни різної потужності для 24 АЕС, що розташовані у різних країнах світу. Виготовлено 18 турбін для чотирьох АЕС України. Для ТЕС випущено понад 400 турбін. Нині завод освоює виробництво нових турбін та обладнання для АЕС.

- Прикладом взаємодії науки і виробництва є підприємство «Київприлад». Воно забезпечує виробництво високоточних приладів, у тому числі й для космічної техніки. Багато космічних апаратів Росії, Індії та Китаю оснащені приладами цього підприємства.

§ 21. Галузева і територіальна структура машинобудування

Які чинники впливають на формування територіальної структури машинобудування?

Галузева структура машинобудування. Немає жодної галузі господарства, яка мала б таку розгалужену структуру. Машинобудування охоплює 58 підгалузей, тому у схемі (див. мал. 68) подано лише основні групи, в які об'єднуються ці підгалузі. Така розгалужена структура свідчить про те, що українське машинобудування має значний потенціал для розвитку. У разі відповідного фінансування та залучення інвестицій машинобудівний комплекс зможе працювати ефективно і навіть бути конкурентноспроможним на європейському ринку.

Важке машинобудування охоплює виробництво гірничо-шахтного, підійомно-транспортного металургійного та енергетичного устаткування. Для нього характерні низька трудомісткість, висока металомісткість та низька транспортабельність продукції. Більшість підприємств цієї галузі мають повний виробничий цикл, який включає такі етапи: заготівля, обробка, складання. Вони випускають продукцію невеликими серіями і навіть продукцію індивідуального користування. Основні центри важкого машинобудування розташовані в Донбасі та Придніпров'ї (*Донецьк, Краматорськ, Кривий Ріг* та ін.).

Гірничо-шахтне машинобудування. Провідною галуззю важкого машинобудування є його гірничо-шахтна галузь, що об'єднує 5 науково-дослідних установ та 7 заводів. Україна здатна розробляти нові моделі гірничої та шахтної техніки і продукувати верстати для підземного видобутку, перфоратори,

Мал. 68. Галузева структура машинобудування.

бурильне устаткування. Однією з умов успішного розвитку підприємств даної галузі є гнучка орієнтація на потреби ринку та розширення асортименту продукції, що виробляється.

Найголовніші підприємства галузі: *ВО «Донецькгірмаш», Луганський завод гірничого машинобудування, Криворізький та Дніпропетровський заводи гірничо-шахтного обладнання, Барвінківський та Ясинуватський машинобудівні заводи.*

Завод «КриворіжНДІрудмаш» є провідним підприємством гірничо-рудної галузі. На ньому працює кілька тисяч робітників та інженерів. За останні роки завод впровадив у серійне виробництво 12 нових виробів.

Енергетичне машинобудування. На підприємствах цієї галузі виготовляють різноманітні електродвигуни, турбіни, енергетичні котли та електротехнічне устаткування. Найпотужнішим підприємством галузі є *«Турбоатом» (Харків).*

Важливими центрами галузі є також *Краматорськ, Дніпропетровськ, Монастирище (Черкаська обл.).*

Оборонна промисловість. З 21 різновиду оборонної технології, які використовуються у світі, в Україні розробляється 17. Головним підприємством галузі є *завод ім. Малишева (м. Харків),* який спеціалізується на важкому озброєнні.

П'ятнадцять років тому в країні виготовлялося тільки 3% необхідних для озброєння кінцевих зразків продукції. До того ж, на 80% обсяг виробництва залежав від постачання комплектуючих (за світовими стандартами допускається тільки 40%). Проте останнім часом вдалося перепрофілювати цілий ряд підприємств. У результаті Україна вже випускає стрілецьку зброю власного виробництва (*Вінницьке НВО «Форт»*).

Транспортне машинобудування. В Україні розвиваються всі галузі транспортного машинобудування: *тепловозобудування, вагонобудування, суднобудування, авіабудування, автомобілебудування.* Ця група галузей є дещо неоднорідною як за принципом розміщення, так і за рівнем розвитку галузей.

Тепловози виготовляють у *Луганську* і *Харкові*, вагони – у *Кременчуку*, *Дніпродзержинську* і *Стаханові*, а залізничні цистерни – у *Маріуполі*. Тепловозобудівна та вагонобудівна галузі потребують значної кількості металу і розміщуютьсЯ в районах металургійних баз (див. мал. 69).

Суднобудування. Україна вважається країною з високим рівнем розвитку суднобудування, проте ця галузь переживає зараз не найкращі часи. Галузь включає більше 50 виробничих та науково-виробничих підприємств. Серед них вісім суднобудівних заводів, найбільші з яких розміщені у *Миколаєві* – це головний суднобудівний центр країни. Важливими центрами суднобудування є також *Херсон*, *Керч*, *Феодосія* та *Київ*.

Автомобілебудування. Це дуже перспективна галузь промисловості України. Вірогідно, саме вона однією з перших вийде на вищий рівень функціонування. Підприємства цієї галузі плідно співпрацюють із зарубіжними партнерами з Італії, Німеччини, Кореї, Росії.

Центрами виробництва легкових автомобілів є *Запоріжжя* та *Луцьк*. Проте складальні підприємства цієї галузі функціонують і в інших містах: *Сімферополі*, *Ізмаїлі* (*Одеська обл.*), *Одесі*. Запорізький завод, реагуючи на потреби ринку, забезпечує складання різних моделей автомобілів: «Таврія», «Славути», «Сенс»,

Мал. 69. Територіальна структура машинобудування.

На основі аналізу карти визначте основні центри провідних галузей машинобудування України.

Мал. 70. Миколаїв – головний суднобудівний центр України.

«Ланос», «Леганза», «Мерседес», «ВАЗ», «Шевроле», «Опель», «Дачія». Центром виробництва вантажних автомобілів є *Кременчук (Полтавська обл.)*, а автобусів – *Львів*. Виробництво автотранспорту потребує значної кількості агрегатів, вузлів, деталей. Підприємства, на яких виготовляють компоненти автомобілів та запчастини, працюють у *Києві, Одесі, Чернігові, Краснодарі (Луганська обл.)*.

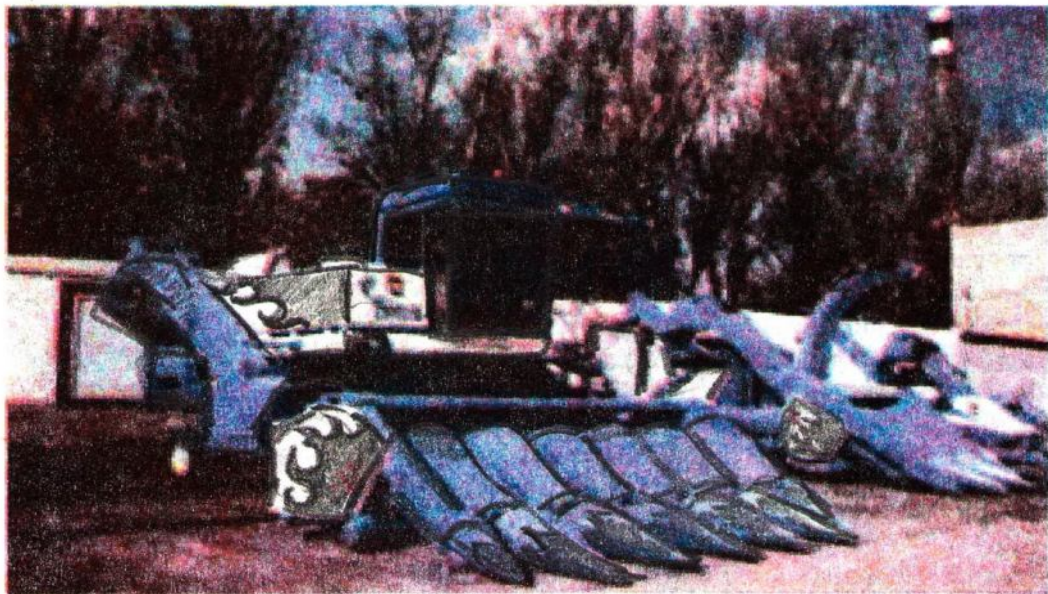
Авіаційна та аерокосмічна промисловість. Дані галузі є наукоємними за своєю суттю і потребують значних капіталовкладень. В авіапромисловості України функціонують 39 підприємств. Ще 28 виготовляють агрегати, вузли, бортове електро- та радіообладнання. Абсолютна більшість (78%) робітників аерокосмічної галузі працюють на 10 великих підприємствах, 5 з яких – авіабудівні (це київський завод «Авіант», *Харківський авіаційний завод*, запорізький «Мотор–Січ», київський завод ім. Артема, харківський «Фед»).

Загальні потужності виробництва космічної техніки дали змогу Україні увійти в ряд великих аерокосмічних держав. Найбільшим центром аерокосмічної промисловості є *Дніпропетровськ*.

Сільськогосподарське машинобудування та виробництво тракторів. Підприємства сільськогосподарського машинобудування виготовляють комбайни, сівалки, жниварки, устаткування для тваринництва та кормовиробництва.

Зернозбиральні комбайни випускають у *Херсоні, Олександрії (Кіровоградська обл.)*, бурякозбиральні – у *Дніпропетровську, Тернополі*.

Значними центрами сільськогосподарського машинобудування є *Кіровоград, Одеса, Херсон, Львів, Біла Церква (Київська обл.)*, *Ніжин (Чернігівська обл.)*, *Бердянськ (Запорізька обл.)*, *Умань (Черкаська обл.)*, *Вінниця, Тернопіль, Коломия (Івано-Франківська обл.)*.

Мал. 71. Виробництво сільськогосподарської техніки є однією з пріоритетних галузей машинобудування України.

Найбільшим центром тракторобудування в Україні є *Харків*. Підприємства даної галузі розташовані як у самому обласному центрі, так і в інших містах області. Тракторні деталі та агрегати виготовляють у *Києві, Кіровограді, Вінниці, Мелітополі (Запорізька обл.)*.

Приладобудування. В Україні є багато діючих підприємств, які спеціалізуються на виробництві точних приладів, засобів зв'язку, медичної та побутової техніки. Дана галузь потребує висококваліфікованих трудових ресурсів, для неї є важливим зв'язок з науковою базою. Рівень розвитку цієї галузі невисокий. Це стосується передусім якості та асортименту продукції. Нині галузь переживає занепад.

Радіоелектронна промисловість. До 1991 року в Україні практично не вироблялися технічні засоби зв'язку. Нині у результаті конверсії налагоджено

Мал. 72. У цехах заводу «Електронмаш» (м. Київ).

виробництво багатьох видів продукції. Зокрема, на *Дніпропетровському машинобудівному заводі* почали випускати цифрові електронні автоматичні телефонні станції (АТС), які за якістю та економічністю не поступаються світовим аналогам. На *Роменському заводі АТС, виробничому об'єднанні «Моноліт» (Харків), Львівському заводі телеграфної апаратури* налагоджено випуск кому-

таційного обладнання для сільської місцевості та невеликих міст. Підприємства радіоелектронної промисловості, що розташовані у *Хмельницькому, Черкасах та Малині (Житомирська обл.)* забезпечують потреби України у цифрових системах зв'язку. На виробничому об'єднанні «*Оріон*» (*Тернопіль*) виробляють засоби мобільного зв'язку для залізничного транспорту. У *Севастополі* діють конструкторське бюро радіозв'язку і підприємство «*Мусон*», які випускають засоби радіозв'язку для морського транспорту і глобальної морської системи безпеки.

Київське науково-виробниче об'єднання «Електронмаш» на базі процесорів Pentium почало випускати нові комп'ютери, а разом з підприємством «*Магніт*» (*Канів, Черкаська обл.*) воно випускає комп'ютерну техніку на базі процесорів Intel (див. мал. 72). Налагоджено також випуск вітчизняних електронних контрольно-касових апаратів. Також налагоджено випуск автоматизованих робочих місць з оформлення паспортів. Проте можливості цієї галузі використовуються поки що недостатньо. Україна має значний науковий потенціал, завдяки якому є всі умови для дальшого розвитку галузі.

Висновки

1. Переважна більшість підприємств важкої промисловості включає всі основні фази машинобудівного циклу: заготівля, обробка, складання.
2. Транспортне, енергетичне та сільськогосподарське машинобудування можуть стати перспективними галузями машинобудування за умови сприятливої економічної ситуації та державної підтримки.
3. Найбільші центри важкого машинобудування: Харків, Донецьк, Краматорськ.
4. Найбільші центри автомобілебудування: Запоріжжя, Київ, Львів.
5. Найбільші центри сільськогосподарського машинобудування: Дніпропетровськ, Херсон, Біла Церква, Тернопіль.
6. Найбільші суднобудівні центри: Миколаїв, Херсон.
7. Найбільші центри приладобудування: Київ, Львів, Сімферополь.

Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте галузеву структуру машинобудування України.
2. Центром яких машинобудівних галузей є Харків? Підготуйте розповідь про машинобудівні підприємства Харкова та Дніпропетровська.
3. Яка роль транспортного та сільськогосподарського машинобудування в економіці країни?
4. Нанесіть на контурну карту основні машинобудівні центри. Поясніть принципи їх розміщення.

Для допитливих

• У часи найвищого розвитку галузі зі стапелів українських авіаційних заводів щороку сходило 350 літаків. Харківський авіазавод щомісяця випускав по 13–18 машин Ту–134, Київський – по 15 Ан–24 і Ан–26. Нині об'єми виробництва значно менші, більшість виготовлених літаків експортується. Розробка деяких моделей літаків здійснюється в кооперації з підприємствами Росії та Узбекистану.

• Наразі здійснюється випуск військово-транспортних літаків Ан–70, Ан–72, Ан–74 та транспортно-пасажирських літаків (Ан–140, Ан–38, Ту–344) (серійне виробництво здійснюється на Київському авіазаводі «АВІАНТ»). Найбільшими центрами цієї галузі є Київ і Харків. Програма розвитку літакобудування України може стати вирішальною для розвитку не лише цієї галузі, а й машинобудування і транспорту в цілому. У найближчі роки потреба в літаках Ан–140 країн СНД може становити 600–800 літаків, у тому числі для України – 200. Ан–140 замінить Як–40 і Ан–24 (літаки середнього класу). Вартість їхніх західних аналогів сягає \$30 млн. Світова потреба в Ан–70Т оцінюється в 2 тис. машин.

• Завдяки розвитку машинобудування Україна стала космічною державою, що проводить дослідження космічного простору і має розвинену аерокосмічну промисловість (сьоме місце у світі).

• Україна разом зі США, Росією, Францією є учасником спільної програми, якою передбачено запуск 48 робочих та 8 запасних супутників, з них 36 запусків припадає на Україну (за допомогою ракетноносіїв «Зеніт»).

Мал. 73. «Мрія» – зроблено в Україні.

Україна здійснює запуски ракет з території Росії, Кайманових островів та з морських платформ в океані (програма «Морський старт»). У міжнародну компанію «Морський старт» увійшли «Боїнг» (США), «Кварнер» (Норвегія), науково-виробниче об'єднання «Енергія» (Росія), конструкторське бюро «Південне» та «Південмаш» (Україна). Україна стала також членом Комітету ООН з мирних досліджень космосу (до нього входить 61 країна світу).

• Україна бере участь у міжнародній космічній програмі «Інтербол» (усього 20 країн-учасниць). Поблизу Євпаторії працює центр космічного зв'язку для керування супутниковими польотами.

§ 22. Галузева і територіальна структура хімічної промисловості

З якими галузями промисловості найбільш тісно пов'язана хімічна промисловість?

Ресурсна база та чинники розміщення підприємств галузі. Хімічна промисловість України майже повністю працює на власній сировині: кам'яному і бурому вугіллі, кам'яній та калійній солі, фосфоритах, природному газі та відходах доменного виробництва. Тільки нафтохімія працює в основному на імпортній сировині (переважно російській).

Наявність сировинних ресурсів, їхня потужність, умови залягання істотно впливають на розміщення підприємств гірничо-хімічної промисловості. Зростання потреб у нафті й газі, що стали основною сировиною для органічного синтезу та нафтохімічної промисловості, посилює вплив чинника сировинних ресурсів на розміщення підприємств. Щоправда, наявність розгалуженої мережі трубопроводів сприяє наближенню виробництва до районів споживання.

Основні чинники розміщення підприємств галузей хімічної промисловості: сировинний, водний, енергетичний, трудовий.

Структура хімічної промисловості. *Хімічна промисловість* – це галузь, підприємства якої на основі переробки мінеральної вторинної сировини забезпечують випуск хімічної продукції та конструкційних матеріалів. Хімічна промисловість належить до галузей, що стрімко розвиваються, тому її структура з часом змінюється. Так, колись єдина хімічна промисловість тепер поділяється на нафтохімічну, хімічну, мікробіологічну та фармацевтичну галузі. У структурі хімічної галузі виділяють такі під-

галузі: гірничо-хімічну; основну хімію; хімію органічного синтезу; галузі з виробництва полімерних матеріалів; хімію тонкого органічного синтезу (лаки, фарби, фотохімічні товари); побутову хімію. Основу хімічної промисловості становлять видобуток сировини, виробництво мінеральних добрив і полімерних матеріалів.

Численні міжгалузеві, внутрішньогалузеві й технологічні зв'язки, широкий асортимент продукції, використання великої кількості палива, електроенергії та води

Мал. 74. Концерн «Оріана» – потужне хімічне підприємство (м. Калуш).

зумовлюють своєрідність територіального розміщення хімічної промисловості. Сучасне розміщення галузі зумовлене також географічними, економічними і технічними чинниками.

Гірничо-хімічна промисловість виконує функцію забезпечення сировиною підприємств хімічної промисловості. Вона включає підприємства з видобутку сірки (*Роздольське і Новояворівське, Львівська обл.*), калійних солей (*Калуш, Івано-Франківська обл.; Стебник, Львівська обл.*), кам'яної солі: *Артемівське (Донецька обл.); Сакське (АР Крим); Солотвинське (Закарпатська обл.)*, фосфоритів: *Ізюмське, Харківська обл.); Кролевецьке (Сумська обл.)*.

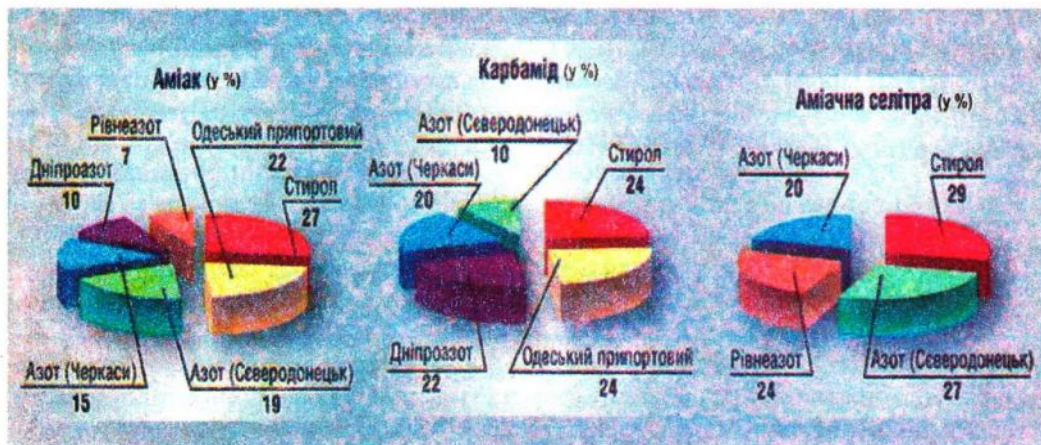
Основна хімія забезпечує виробництво мінеральних добрив, кислот, соди. При виробництві мінеральних добрив враховуються два основних фактори: близькість до споживача та наявність сировини.

Азотні добрива виробляються з відходів коксохімічного виробництва: *Горлівка (Донецька обл.); Северодонецьк (Луганська обл.)*.

Калійні добрива виробляються в районах видобутку сировини. Даний напрямок основної хімії переживає період реорганізації. Для відродження виробництва калійних добрив розроблено спеціальну програму, за якою рівень виробництва калійних добрив необхідно довести до 1,5 млн т на рік. Виробництво зосереджується на *стебниківському «Полімінералі», калузькому концерні «Оріана», підприємстві «Сірка» (Новий Розділ, Львівська обл.), вінницькому «Хімпромі», а також костянтинівському хімічному заводі* (див. мал. 74 та 75).

Фосфорні добрива виробляють у безпосередній близькості від споживача — у *Вінниці, Сумах, Одесі* або в районах металургійного виробництва (*Маріуполь*).

Найбільші центри виробництва соди в Україні розташовані у *Донбасі: Лисичанськ (Луганська обл.) та Слов'янськ (Донецька обл.)*. Кислоти виробляються в *Рівному, Новому Розділі, Дніпродзержинську*. Продукція основної хімії має велике значення для агропромислового комплексу країни. Сода і кислоти використовуються підприємствами хімічного, машинобудівного, лісового та інших комплексів.

Мал. 75. Виробництво основних видів азотних добрив.

Проаналізуйте діаграму. Назвіть найбільші підприємства галузі.

Хімія органічного синтезу включає виробництво синтетичних матеріалів. В Україні найбільш розвинені такі різновиди оргсинтезу, як шинна: *Біла Церква* (Київська обл.), *Дніпропетровськ* та гумоазбестова промисловість: *Лисичанськ* (Луганська обл.) *Суми*, *Одеса*, *Біла Церква* (Київська обл.).

Гумова промисловість виробляє тисячі найменувань продукції. Вона представлена Білоцерківським заводом гумотехнічних виробів, київським підприємством «*Київгума*», Київським і Сумським регенераторними заводами, підприємствами у *Бердянську* (Запорізька обл.), *Запоріжжі*, *Харкові* та *Одесі*.

Розміщення полімерної промисловості залежить від наявності у достатній кількості вуглеводневої сировини, палива, електроенергії, води, а для деяких підгалузей – від трудових ресурсів. Пластмаси виробляють на нафтохімічних комбінатах, азотно-тукових і хлорних заводах, а також у спеціалізованих цехах підприємств. Найбільшими виробниками синтетичних смол і пластмас є *Донецьк*, *Северодонецьк* (Луганська обл.), *Дніпродзержинськ* (Дніпропетровська обл.), *Первомайськ* (Миколаївська обл.). У Донецьку виробляють поліхлорвінілові смоли й пластмаси, у Северодонецьку склопластики і пластмасові вироби, у *Запоріжжі* – синтетичні смоли, у *Дніпродзержинську* і *Первомайську* – полівініл і полістирол. Центрами галузі є також *Калуш*, *Одеса*, *Київ*, *Фастів* (Київська обл.), у них здійснюють переробку синтетичних смол на пластмасові, плівкові та інші вироби. Дана галузь нині стрімко розвивається, це пов'язано зі значними темпами розвитку будівництва, яке потребує нових полімерних матеріалів, а також з потребами внутрішнього ринку у плівковій продукції та полімерній тарі.

Лакофарбова промисловість поставляє споживачам оліфу, лаки, фарби, розчинники, шпаклювальні суміші. Основні центри: *Одеса*, *Львів*, *Борислав* (Львівська обл.), *Чернівці*, *Кривий Ріг*, *Дніпродзержинськ*.

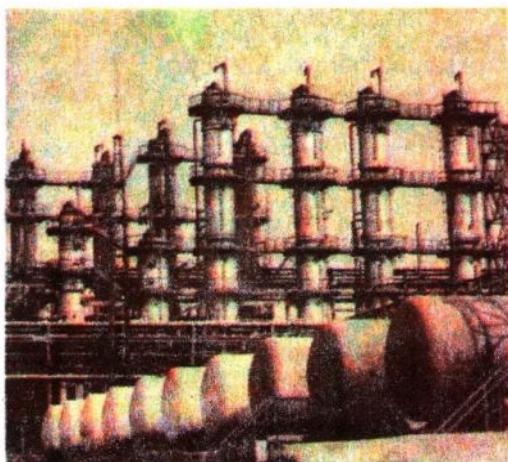
Хімія тонкого органічного синтезу та полімерів включає виробництво хімічних волокон і ниток, синтетичних смол, пластмас і каучуку. Промисловість хімічних волокон характеризується високою матеріало-, енерго- і водомісткістю. Розрізняють хімічні волокна штучні, які виробляють з целюлози, та синтетичні, сировиною для яких є синтетичні смоли. Найбільші підприємства розміщені в *Чернігові* (синтетичні волокна), *Києві* (Дарницький шовковий комбінат), *Черкасах* (штучний шовк), *Сокалі* (Львівська обл.) (штучне волокно).

Географічна задача

У радянський період розвитку економіки України розглядалося проблемне питання, яке велике підприємство будувати у Білій Церкві: шинний завод чи автомобільний завод (пізніше збудований у Тольятті (Росія)). Чи справді так схожі принципи розміщення цих підприємств? Відповідь аргументуйте.

Нафтохімічна, мікробіологічна та фармацевтична промисловість. Нафтохімічна промисловість розвинулась на базі нафтопереробних підприємств. Україна своїми власними ресурсами забезпечує лише близько 8% своїх потреб у сирій нафті. Нафтохімічна промисловість зосереджена в районах видобутку нафти, у портових містах, у *Донбасі*, *Придніпров'ї*, *Прикарпатті* та в центральній частині України. Це нафтопереробні підприємства *Одеси*, *Херсона*, *Бердянська*,

Мал. 76. Концерн «Стирол» (м. Горлівка, Донецька обл.) знаходиться в стані технічного переоснащення, з метою зменшення шкідливих викидів у атмосферу.

випуск кінцевої продукції обсягом близько 600 найменувань. Обсяг виробництва підприємств цієї галузі не забезпечує потреб населення, тому значну частину ліків доводиться завозити з-за кордону. Найбільші центри цієї галузі: *Харків, Київ, Горлівка (Донецька обл.)*. Певним досягненням галузі є започаткування випуску важливого медичного препарату – інсуліну.

Проблеми та перспективи розвитку хімічної галузі. Хімічна промисловість є одним з найбільших забруднювачів довкілля, але водночас це єдина галузь, яка займається утилізацією виробничих відходів. Впровадження прогресивних хімічних технологій, які дозволяють звести до мінімуму промислові відходи, максимальне очищення стічних вод і викидів в атмосферу сприятимуть оздоровленню місць надмірної концентрації хімічних підприємств, забезпечать можливість розміщення об'єктів хімічної промисловості в регіонах з порівняно високою густиною населення.

Значення хімічної промисловості і надалі буде зростати, особливо це стосується хімії полімерів і тонкого органічного синтезу. Розвиток цих галузей у майбутньому є нагальною потребою для української економіки. Донбас, Придніпров'я та Прикарпаття і надалі будуть найбільшими районами концентрації хімічної промисловості.

Висновки

1. У процесі розвитку від хімічної промисловості відокремилися нафтохімічна, мікробіологічна та фармацевтична, які є тепер спорідненими з нею галузями.
2. У структурі хімічної галузі розрізняють такі підгалузі: гірничо-хімічну; основну хімію; хімію органічного синтезу; галузі з виробництва полімерних матеріалів; хімію тонкого органічного синтезу (лаки, фарби, фотохімічні товари); побутову хімію.
3. Найважливішими чинниками розміщення підприємств хімічної промисловості є сировинний, енергетичний, водний, трудовий.

Запитання і завдання

1. Опрацювавши відповідні карти шкільного атласу, визначте найбільші центри хімічної, нафтохімічної та фармацевтичної промисловості, нанесіть їх на контурну карту та зробіть висновок про основні тенденції розміщення цих галузей.
2. Чому хімічну промисловість вважають брудною в екологічному відношенні галуззю?
3. Назвіть найбільші центри виробництва добрив в Україні, випишіть їхні назви у таблицю в шкільному або робочому зошиті.

Центри виробництва добрив в Україні

Азотні добрива	Калійні добрива	Фосфорні добрива

Сформулюйте основні принципи розміщення підприємств хімічної промисловості.

Дайте розгорнуту характеристику територіальної та галузевої структури хімічної промисловості.

Для допитливих

- Мікробіологічна промисловість забезпечує господарство країни дуже важливими препаратами. Так, на підприємствах Одеси та Львова виготовляють переважну більшість вакцин, які потрібні для імунізації населення. У межах України поки що не виготовляється тільки вакцина від поліомієліту, яку доводиться імпортувати. Всі інші необхідні вакцини виготовляють підприємства країни.

ТЕМА 9. Лісова і деревообробна промисловість

Вирішуємо проблеми

Як розвивати лісопромисловий комплекс за умов обмеженої ресурсної бази?

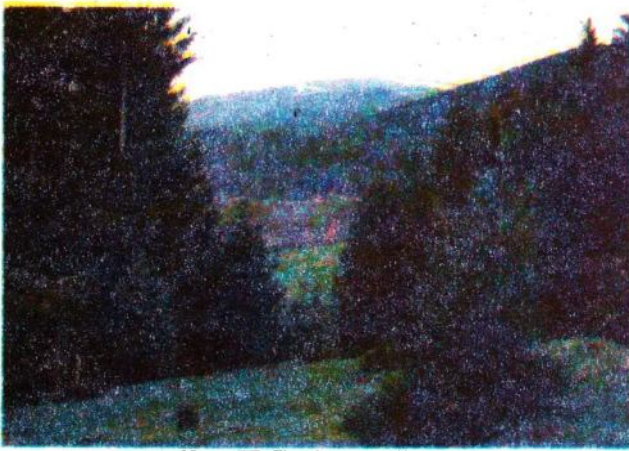
Чи варто обмежувати експорт продукції лісопромислового комплексу з України?

Як уникнути територіальних диспропорцій у розміщенні галузей лісопромислового комплексу?

§ 23. Структура і перспективи розвитку лісової промисловості

Де на території України розташовуються найбільші лісові масиви?

Загальна характеристика лісової промисловості. Велике господарське значення деревини зумовлене її цінними фізичними властивостями, а саме простою обробки, міцністю та малою питомою вагою. Деревина широко використовується в будівництві та в інших галузях господарства. Вона є сировиною для

Мал. 77. Лісові ресурси Карпат.

паперового і лісохімічного виробництва та інших виробництв.

Лісова промисловість об'єднує підприємства лісозаготівельної, деревообробної, целюлозно-паперової та лісохімічної галузей. У результаті тісної взаємодії цих галузей сформувався лісопромисловий комплекс.

Лісопромисловий комплекс – це сукупність галузей і виробництв, підприємства яких здійснюють заготівлю деревини, її комплексну обробку і переробку.

Поміркуйте, як можна розширити площі лісових масивів в Україні.

Лісопромисловий комплекс України інтенсивно розвивається в умовах малого заліснення та недостатніх запасів лісової сировини. Найвні площі й запаси лісу не відповідають природним потенційним можливостям території та різноманітним потребам господарства й населення в деревині та іншій лісовій продукції.

Ресурсна база лісової промисловості. Для розміщення підприємств галузі важливе значення мають такі чинники: *сировинний, транспортний, енергетичний, водний, трудовий*, близькості до споживача. Особливе значення має сировинний чинник.

Заліснення території країни незначне, воно не перевищує 10%, а окремі експерти вважають, що в результаті незаконних вирубок цей показник становить 8%.

Ліси України поділяють на дві групи. До першої групи, яка займає 48% загальної площі лісів, належать водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні та оздоровчі ліси, а також заповідники, національні парки й інші спеціальні ліси. Деревину тут заготовляють тільки під час догляду, санітарних і лісовідновних робіт. Другу групу (52% площі лісів) становлять ліси, що мають захисне й обмежене експлуатаційне значення. Лісова галузь забезпечує також заготівлю грибів, дикорослих плодів і ягід, лікарських рослин, березового соку, меду тощо.

Повільні темпи розширення покритих лісом площ пояснюються недостатніми капіталовкладеннями в лісове господарство, радіоактивним забрудненням значної площі лісів. Внаслідок орієнтації в минулому на імпорт дешевої деревини різко знизився обсяг використання відходів деревообробної промисловості. Лісовідтворення та щорічне розширення покритої лісом площі мають здійснюватись упродовж 10–15 років на площі у 250–280 тис. га.

Лісовим господарством займаються переважно лісництва, а лісозаготівлею – лісові заготівельні господарства. Останні заготовляють ліс для лісопильної промисловості. Ліс є також сировиною для фанерної, целюлозно-паперової, будівельної та гірничо-добувної промисловості. Обсяги лісозаготівлі в Україні невисокі, через брак ресурсів Україна забезпечує свої потреби в лісовій сировині лише на 25%. Близько 75% лісової сировини, що споживається в Україні, ввозиться з-за кордону.

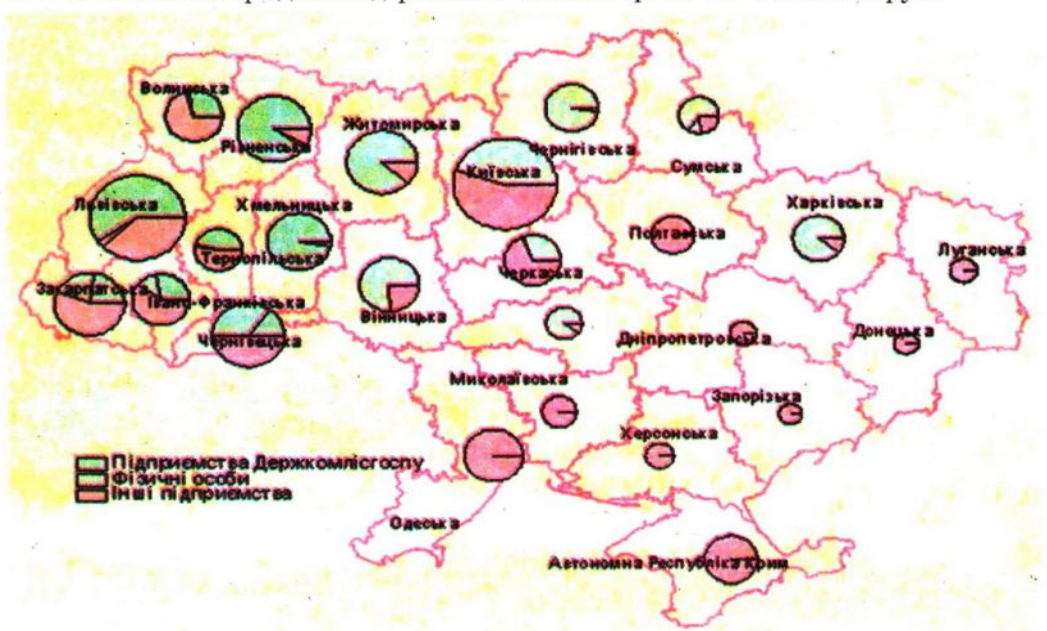
Ліси України виконують багато природоохоронних і захисних функцій. Тому в районах лісозаготівлі необхідно паралельно впроваджувати роботи з лісонасадження для відтворення лісового фонду. Проблемами галузі також є: комплексне використання сировини, скорочення втрат деревини під час лісозаготівлі і переробки, більш ефективного застосування вторинної сировини.

Структура лісового комплексу. Хоча лісові ресурси України досить обмежені, у країні представлені всі основні галузі лісового комплексу.

Складовими частинами лісової промисловості України є лісгосподарська, деревообробна, целюлозно-паперова та лісохімічна галузі.

Лісгосподарська промисловість представлена двома підгалуззями: лісовим господарством та лісозаготівлею. Лісове господарство займається передусім лісовідтворенням. Темпи відновлення лісу доволі повільні. Це ускладнює роботу лісозаготівлі.

Лісозаготівля представлена двома районами: *Карпатським* та *Поліським*. Оскільки лісові ресурси України не забезпечують внутрішніх потреб, в Україну здійснюється значний імпорт ділової деревини й пиломатеріалів з Росії та Білорусі.

Мал. 78. Виробництво пиломатеріалів за регіонами України.

Деревообробна промисловість дає більшу частину товарної продукції лісової галузі і переважно сконцентрована в районах заготівлі лісу та споживання готової продукції.

**Таблиця 6. Розміщення підприємств
деревообробної промисловості**

Основні види продукції	Найбільші центри
Меблева продукція	Київ, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Львів, Чернівці
Дикт	Київ, Чернівці, Львів
Сірники	Бережне (Рівненська обл.)

Підприємства *деревообробної промисловості* розміщені у районах як лісозаготівлі, так і споживання деревини. Однією з найважливіших є *лісопильна підгалузь*, 80% підприємств якої зосереджені в Карпатському та Столичному економічних районах. Найбільшими центрами лісопилення в Україні є: *Вигода, Брошнів, Рожнятів, Надвірна* в Івано-Франківській, *Чернівці й Берегомет* у Чернівецькій, *Сколе, Стрий і Турка* у Львівській, *Рахів і Свалява* у Закарпатській, *Костопіль і Сарни* у Рівненській, *Ковель і Камінь-Каширський* у Волинській, *Малін, Овруч і Коростень* у Житомирській, *Іванків* у Київській областях (див. мал. 78).

**Таблиця 7. Розміщення підприємств
целюлозно-паперової промисловості**

Основні види продукції	Найбільші центри
Технічний, побутовий папір, паперова та картонна тара	Жидачів (Львівська обл.), Ізмаїл (Одеська обл.)
Папір (зошити)	Малін (Житомирська обл.), Понінка (Хмельницька обл.)
Картон, технічний папір, шпалери	Корюківка (Житомирська обл.), Обухів (Київська обл.), Львів, Рахів (Закарпатська обл.)
Целюлоза	Цюрупинськ (Херсонська обл.)

Розміщення таких центрів орієнтується переважно на електроенергію і воду.

Україна спеціалізувалася переважно на виробництві малотонажних спеціальних видів паперу та картону. За рахунок власного виробництва Україна

задовольняє близько 50% своїх потреб у картонно-паперовій продукції, а решту імпортує з Росії та Фінляндії, часом з Румунії та Польщі. Крім того, в Україні зовсім не виробляються або виробляються у недостатній кількості окремі види паперу. Папір, попит на який у світі зростає (газетний, етикетковий, мішковий, крейдяний, офсетний, пергаментний), виробляється в Україні у невеликій кількості. Найперспективніший центр паперового виробництва нашої країни – Дніпропетровськ. У м. *Олександрія (Кіровоградська обл.)* працює фабрика діаграмно-гелпаперу, в *Обухові (Київська обл.)* – Київський картонно-паперовий комбінат, а у м. *Жидачів (Львівська обл.)* – потужний целюлозно-паперовий комбінат.

Підприємства лісохімічної промисловості (виробництво скипидару, фарбників, оліфи, каніфолі, оцтової кислоти тощо) орієнтуються на відходи лісової промисловості, тому вони наближені до районів лісозаготівлі. Центрами цієї галузі є *Свалява, Перечин, Славута, Коростень* та ін.

У лісохімічній промисловості відбувається переорієнтація виробництва на виготовлення більш сучасних матеріалів: на *Макіївському заводі (Донецька обл.)* – деревно-волокнистих плит для меблевої промисловості, у м. *Надвірна (Івано-Франківська обл.)* – декоративного пластику (для меблевої й автомобільної промисловості). Будується солом'яно-картонажний завод у с.м.т. *Смоліно Кіровоградської області*, а також створюються нові підприємства на території *Сумської та Миколаївської областей*.

Перспективи розвитку лісової промисловості. Перспективи розвитку лісового комплексу пов'язані передусім із скороченням використання ділової деревини в окремих галузях господарства, поглибленням комплексної переробки деревини, розширенням використання її заміників. Зростання виробництва паперу, картону, деревностружкових плит, меблів матиме велике господарське і соціальне значення. Одним із найважливіших джерел сировини для виробництва паперу є макулатура, організація збору якої потребує істотного поліпшення. Слід зазначити, що лісозаготівля у санітарних зонах, лісосмугах та місцях зсування ґрунту може негативно впливати на екологічну ситуацію в регіонах. Прикладом цього є повені у районі Карпат.

Нині підприємства України виробляють понад 150 видів картонно-паперової продукції, застосовуючи технології вторинної переробки сировини (папір для друку, для письма, електротехнічний, фільтрувальний, меблевий, антикорозійний, різні марки картону тощо).

Висновки

1. Україна забезпечує свої потреби у лісовій сировині лише на 25%.
2. Більша частка лісопильної промисловості (80%) зосереджена у Карпатському регіоні.
3. Ресурсний чинник є найважливішим у розміщенні підприємств лісового комплексу.
4. Перспективи розвитку лісової промисловості значною мірою залежать від використання вторинних ресурсів.

Запитання і завдання

1. Порівняйте принципи розміщення підприємств хімічної та лісової промисловості.
2. Назвіть основні центри лісопилної промисловості.
3. Як вирішується проблема забезпечення України папером?
4. Які перспективи розвитку лісової промисловості в Україні?
5. Підготуйте виступи про розвиток лісової промисловості у Карпатському регіоні.

Для допитливих

- Херсонська область, як це не дивно, є постачальником ділової деревини на український ринок. Річ у тому, що свого часу в заплаві Дніпра було насаджено 73 тис. га лісу для захисту сільськогосподарських угідь від суховіїв. Нині виникає потреба проводити значні санітарні вирубки лісу. Тому об'єднання «Херсонліс» є постачальником цієї продукції на внутрішній ринок.

ТЕМА 10. Промисловість будівельних матеріалів

Будівельний комплекс — це самостійна галузь промисловості, яка є базою для економічного і науково-технічного розвитку всіх складових господарства країни. Ця галузь визначає економічний розвиток країни та рівень життя її населення. Комплекс охоплює *промисловість будівельних матеріалів* і власне *будівництво*.

В Україні виробництво будівельних матеріалів набуло порівняно високого розвитку завдяки значній сировинній базі та господарському освоєнню території.

Вирішуємо проблеми

У чому причини непропорційного розвитку житлового та капітального будівництва?

Які наслідки позитивного впливу розвитку промисловості будівельних матеріалів на інші галузі?

Як уникнути територіальних диспропорцій у розміщенні галузей будівельного комплексу?

§ 24. Промисловість будівельних матеріалів – перспективна галузь

Які підприємства будівельної галузі є у вашій місцевості?

Загальна характеристика і принципи розміщення підприємств галузі.

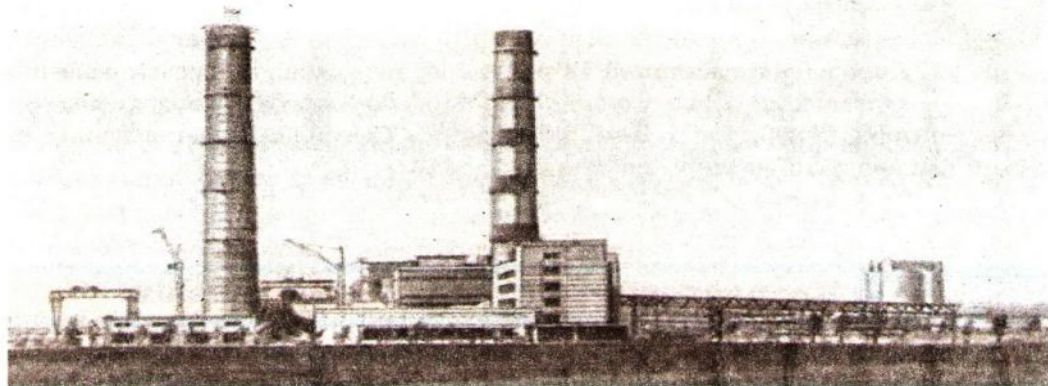
Промисловість будівельних матеріалів – це група галузей важкої промисловості, які виготовляють деталі та конструкційні матеріали для всіх видів будівництва.

Промисловість будівельних матеріалів використовує для свого виробництва як *природні матеріали* (камінь, деревина), так і *штучні* (керамічні, мінеральні в'язучі, бетонні, азбестоцементні, скло тощо).

В Україні для розвитку будівельного комплексу є всі необхідні умови. Тому промисловість будівельних матеріалів добре представлена майже в усіх регіонах України.

На території України підприємства промисловості будівельних матеріалів розміщені майже рівномірно, з найбільшою концентрацією у великих містах та промислових зонах. До головних районів промисловості будівельних матеріалів можна віднести *Донбас* і *Придніпров'я*.

Через застарілі технології та недосконалі очисні споруди окремі галузі промисловості будівельних матеріалів завдають шкоди довкіллю. Особливо небезпечними у цьому відношенні є цементні заводи.

Мал. 79. Кам'янець-Подільський цементний завод.

Які принципи розміщення цього підприємства?

Основними принципами розміщення галузей промисловості будівельних матеріалів є *орієнтація на сировину та на споживача*.

Таблиця 8. Принципи розміщення галузей промисловості будівельних матеріалів

ПРИНЦИПИ РОЗМІЩЕННЯ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ			
Орієнтовані на сировину		Орієнтовані на споживача	
<i>Крейда</i>	Полісся, Донецько-Дніпровська западина	<i>Цегла</i>	найбільші міста, обласні центри
<i>Вапно</i>	Хмельницька, Вінницька, Львівська обл.	<i>Азбесто-цементні вироби</i>	Київ, Краматорськ, (Донецька обл.), Балаклія
<i>Цемент</i>	Амвросіївка (Донецька обл.), Балаклія (Харківська обл.), Харків, Кривий Ріг	<i>Бетон і залізобетонні конструкції</i>	найбільші міста
<i>Будівельна кераміка (плитка, труби)</i>	Харків, Київ, Слов'янськ (Донецька обл.), Славута (Хмельницька обл)	<i>Скло</i>	Костянтинівка (Донецька обл.), Лисичанськ, Київ, Львів

Найбільші центри промисловості будівельних матеріалів: *Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Запоріжжя, Донецьк, Маріуполь.*

Промисловість будівельних матеріалів тісно пов'язана лише із суміжними галузями – гірничо-добувною та лісовою. Її зв'язок з іншими галузями (машинобудуванням, хімічною промисловістю, металургією) незначний. Це негативно впливає на її комплексоутворювальні функції. У господарському комплексі економічних районів промисловість будівельних матеріалів виконує роль обслуговуючої галузі, тому вона концентрується здебільшого у великих містах. Так, у Києві є 40 заводів будівельної галузі.

Галузева і територіальна структура галузі. Промисловість будівельних матеріалів відзначається складною галузевою структурою. Найважливішими підгалузями є виробництво стінових, рулонних, покрівельних і гідроізоляційних матеріалів, азбесто-цементних труб і шиферу, видобуток і переробка нерудних будівельних матеріалів, цементна промисловість, виробництво будівельної кераміки. На них припадає переважна частина виробленої продукції.

Цементна промисловість. Впровадження будівельних технологій на основі використання цементу можна порівняти із використанням електроенергії для модернізації промисловості й транспорту. Цемент досі використовують як основний в'язучий матеріал у виробництві бетону, залізобетону та шлакоблоків. Перший цементний завод споруджено у 1896 році у *Донбасі (м. Амвросіївка)*. У 1913 році на території України вже працювало 12 цементних заводів.

У 2007 році виробництво цементу перевищило 15 млн т. Цементні заводи розміщені у районах видобутку сировини або ж зорієнтовані на споживача (див. табл. 8). У *Донбасі* залягають високоякісні карбонатні породи, тому тут споруджено найбільші цементні підприємства України: *Амвросіївський цементний комбінат*, підпорядковані йому п'ять заводів і чотири кар'єри, *Краматорський* та *Єнакіївський заводи*. Великі цементні заводи є в *Кривому Розі, Дніпродзержинську й Дніпропетровську, Балаклії (Харківська обл.)*. Вони виробляють портланд-цемент і шлакопортланд-цемент, для виробництва останнього використовують шлаки металургійних заводів. За виробництвом цементу перше місце в Україні посідає *Донецька область*, далі йдуть *Дніпропетровська та Харківська області*.

Цементні заводи в західних областях виробляють третину цементу України. Найбільші з них – у *Львівській (Миколаїв), Рівненській (Здолбунів), Івано-Франківській (Ямниця) та Хмельницькій (Кам'янець-Подільський) областях*. Порівняно менше цементу виробляється на півдні країни, хоча тут є високоякісна сировина. На території південних областей працюють *Бахчисарайський (АР Крим), Ольшанський (Миколаївська обл.), Одеський заводи*.

Виробництво залізобетонних і бетонних конструкцій. Виробництво цієї підгалузі зосереджене в районах інтенсивного будівництва. У країні функціонує 25 виробничих об'єднань, які забезпечують виготовлення збірних залізобетонних конструкцій. Найбільші з них – у *Харкові, Києві, Кривому Розі, Луганську, Сумах*.

Збірні залізобетонні конструкції різних напрямків використання виготовляють у Тернополі, Білій Церкві, Арцизі (Одеська обл.), Світловодську (Кіровоградська обл.), Каховці (Херсонська обл.).

Виробництво стінових матеріалів. До стінових матеріалів належать цегла, стінові блоки, черепашник, облицювальні матеріали.

Цегла є одним із найстаріших будівельних матеріалів, сировина для її виробництва є практично скрізь. Найбільші підприємства з виробництва цегли розміщені у Києві, Харкові, Запоріжжі, Львові, Слов'янську. Черепашник виготовляють в Одесі, стіновий оздоблювальний камінь – у Криму та Карпатському регіоні.

Висновки

1. Промисловість будівельних матеріалів України має високий рівень забезпеченості сировиною.
2. Промисловість будівельних матеріалів орієнтується на споживача.
3. Донбас і Придніпров'я – найбільші райони промисловості будівельних матеріалів.

Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте галузеву структуру промисловості будівельних матеріалів.
2. Доведіть, що цементна промисловість є галуззю, від якої залежить загальний розвиток будівельної індустрії.
3. Які особливості територіальної структури промисловості будівельних матеріалів?
4. Нанесіть на контурну карту найбільші центри виробництва цементу, залізобетонних конструкцій, цегли, скла.

Для допитливих

- На виробництво 1 т клинкеру (напівфабрикату цементу) потрібно 1,5 т карбонатних порід (мергелю, доломіту, вапняків, крейди) і майже 0,5 т глини.

ТЕМА 11. Легка промисловість. Художні промисли

Вирішуємо проблеми

Як подолати кризовий стан легкої промисловості?

Поширення продукції легкої промисловості китайського і турецького виробництва – це удар по українському виробнику чи спроба наситити ринок?

Що необхідно для того, щоб Україна експортувала одяг та взуття?

§ 25. Особливості розвитку і сучасний стан легкої промисловості

Чим пов'язані сільське господарство і легка промисловість?

Структура легкої промисловості. Легка промисловість є комплексною галуззю, що включає підприємства, які забезпечують виробництво товарів широкого вжитку на основі використання природної, синтетичної та штучної сировини.

Легка промисловість є складовою частиною комплексу виробництва споживчих товарів. Продукція легкої промисловості використовується у всіх галузях господарства. Легка промисловість має найтісніші зв'язки з сільським господарством і хімічною промисловістю — основними постачальниками сировини для цієї галузі.

Легка промисловість як комплексна галузь складається з таких основних галузей:

- текстильна промисловість;*
- швейна промисловість;*
- шкіряно-взуттєва промисловість;*
- хутрова промисловість;*
- галантерейна промисловість;*
- трикотажна промисловість.*

Текстильна промисловість займається виготовленням тканин і дає найбільшу частку продукції галузі. Виготовлення тієї чи іншої тканини включає три етапи: підготовка сировини, виготовлення прядива та його фарбування, виготовлення тканини.

Бавовняні, шовкові та джутові тканини виробляють з імпортової сировини, лляні — з вітчизняної, вовняні — частково з вітчизняної сировини. Проте в Україні є всі можливості для розширення власної ресурсної бази.

Таблиця 9. Територіальна структура текстильної промисловості України

Основні види продукції	Найбільші центри
Бавовняні тканини	Херсон, Тернопіль
Вовняні тканини	Чернігів, Харків, Луганськ, Донецьк
Шовкові тканини	Київ, Черкаси, Луцьк
Лляні тканини	Житомир, Рівне
Конопледжутові вироби	Одеса, Харків
Трикотажні вироби	Київ, Чернівці, Харків, Львів, Одеса

Мал. 80. На трикотажному підприємстві «Легка хода» (м. Житомир).

Виробництво бавовняних тканин є провідним напрямком текстильної галузі. Воно дає дві третини усього об'єму тканин. Роботу бавовняної підгалузі забезпечують комбінати у Херсоні, Тернополі та фабрики у Києві та Донецьку.

Виробництво шовкових тканин дає близько 8% товарної продукції галузі. Натуральні шовкові тканини виготовляють у Києві та Черкасах, а штучний шовк — у Києві та Лисичанську. У Чернігові функціонує камвольно-суконний комбінат.

Ляна підгалузь повністю спирається на вітчизняні ресурси. Найбільші підприємства розміщені у *Рівному, Житомирі* та в *Житомирській області*.

Конопляно-джутова підгалузь спирається на імпортну сировину. Одеська джутова фабрика та Харківський канатний завод є діючими підприємствами і забезпечують потреби країни на 100%.

Виробництво вовняних тканин зосереджене у *Харкові, Одесі, Сумах, Луганську, Дунаєвцях (Хмельницька обл.)* (див. табл. 9).

Швейна промисловість займається виготовленням готової продукції (пошиття одягу). Її підприємства розміщені у всіх регіонах України, всього налічується близько 600 підприємств швейної галузі. Найбільшими центрами є *Львів*, де функціонує фірма «Маяк» та *Харків*. Великі підприємства є також у *Києві* та *Одесі*. Швидкими темпами ця галузь розвивається у *Чернівецькій та Хмельницькій областях*.

Шкіряно-взуттєва промисловість є найголовнішою після текстильної підгалузю легкої промисловості. Вона відзначається високим рівнем механізації виробничих процесів.

Таблиця 10. Шкіряно-взуттєва промисловість

Основні види продукції	Найбільші центри
Шкіра та її замітники	Київ, Львів, Харків, Васильків (Київська обл.), Бердичів (Житомирська обл.)
Взуття	Луганськ, Кривий Ріг, Одеса, Дніпропетровськ, Київ, Львів

Хутрова промисловість в Україні представлена підприємствами у *Харкові, Києві, Івано-Франківську, Тисмениці (Івано-Франківська обл.)*. Сировиною для цих підприємств є хутро кролів, лисиць, норок, що йде на виготовлення хутряних і фетрових виробів (див. мал. 81).

Галантерейна промисловість займається виготовленням гудзиків, голок, парасольок, поясів тощо і представлена в усіх областях.

Трикотажна промисловість представлена в усіх обласних центрах і великих містах. Одне з найбільших підприємств галузі знаходиться у *Житомирі*, це діюче багатофункціональне підприємство.

Проблеми і перспективи розвитку галузі. Легка промисловість в Україні має розгалужену структуру, проте в даний момент вона перебуває у

Мал. 81. Виробництво головних уборів є візитною картою Тисмениці (Івано-Франківська обл.).

стані тривалої кризи. Виробництво деяких видів продукції скоротилося у 10 разів. Вітчизняна продукція значною мірою витісняється більш дешевими товарами з Китаю, Туреччини та інших країн.

Підприємства легкої промисловості виготовляють різноманітну продукцію, проте задовольняють потреби населення лише частково. Щоб знайти вихід з такого становища, необхідно забезпечити фінансову підтримку цієї галузі, підвищити рівень її технологічного стану та запровадити ряд заходів, націлених на розвиток вітчизняного виробника. На часі постало питання реконструкції цілої низки підприємств галузі.

Художні промисли. Ця галузь виробництва розвивається в Україні з давніх часів. Її сьогоденні осередки – це лише залишки давньої ремісничої структури. Різні регіони України відзначаються тими чи іншими промислами: у районі Карпат поширене різьблення, на Поділлі – вишивка, Полтавщина відома своєю керамікою.

Таблиця 11. Види художніх промислів

Назва промислу	Назва населеного пункту	Область
Вишивка	с. Клембівка	Вінницька обл.
Різьблення, килимарство, ткацтво	м. Косів	Івано-Франківська обл.
Художнє ткацтво	м. Кролевець	Сумська обл.
Кераміка	с. Опішня	Полтавська обл.
Гутне скло	м. Львів	Львівська обл.
Килимарство	с. Решетилів	Полтавська обл.
Декоративний розпис	с. Петриківка	Дніпропетровська обл.

Спорідненими з художніми промислами є виробництво художнього скла та порцелянових виробів. Перший порцеляновий завод почав діяти в Україні у 1783 році, в *Корці на Рівненщині*, тепер такі підприємства діють у 12 областях. Художнім оздобленням порцеляни відзначаються підприємства *Житомирської (м. Коростень), Рівненської, Хмельницької та Харківської областей*.

Висновки

1. Головну роль у комплексі галузей легкої промисловості відіграють текстильна, трикотажна та шкіряно-взуттєва галузі.
2. У текстильній галузі найважливішим є виробництво бавовняних тканин, що дає дві третини усього об'єму продукції галузі.
3. Порцелянові вироби виготовляють у 12 областях України.

Запитання і завдання

1. Які етапи включає процес виробництва тканин?
2. Охарактеризуйте структуру і значення текстильної промисловості.
3. Дайте характеристику територіальної структури шкіряно-взуттєвої промисловості.
4. Підготуйте виступи і реферати про художні промисли вашої місцевості.

Для допитливих

- Останнім часом збільшився попит на таку продукцію легкої промисловості, як українська сорочка. Національний одяг, оздоблений вишивкою, випускають підприємства Івано-Франківської, Вінницької та ряду інших областей.

ТЕМА 12. Харчова промисловість

Харчова промисловість – це комплексна галузь, що об'єднує підприємства, які випускають продукти харчування, парфумерно-косметичну продукцію та супутні товари, сировиною для виготовлення яких є сільськогосподарська продукція.

Основне призначення харчової промисловості – виробництво різноманітної продовольчої продукції, без якої неможливе існування людей. Тому підприємства харчової промисловості розміщені практично повсюдно.

До складу *харчової промисловості* входять такі галузі: *борошномельно-круп'яна, хлібопекарська, макаронна, кондитерська, цукрова, молочна, м'ясна, олійно-жирова, плодоовочева, рибна, пивоварна, безалкогольних напоїв, виноробна, тютюнова* та інші.

Харчова промисловість України посідає сьогодні друге місце у світі за загальним об'ємом вартості виробленої продукції.

Вирішуємо проблеми

Чи може Україна нагодувати Європу? Які експортні можливості України в аграрному секторі?

Чи достатньо справедливі норми якості продукції харчової промисловості діють в Україні?

Поступальний розвиток харчової промисловості гальмуватиме загальний розвиток промисловості України чи сприятиме її розвитку?

§ 26. Галузева і територіальна структура харчової промисловості

Принципи розміщення підприємств харчової промисловості. Основні принципи розміщення підприємств харчової промисловості такі:

- а) *близькість до джерел сировини;*
- б) *близькість до споживача.*

Під час розміщення тих або інших підприємств харчової промисловості враховуються їхні специфічні особливості. Так, окремі галузі у своєму розміщенні можуть орієнтуватися на райони виробництва сировини або райони споживання готової продукції (див табл. 12 і табл. 13).

У першому випадку сировину для виготовлення продукції транспортувати невідгодно, оскільки вона втрачає якість під час перевезення, а в другому випадку – транспортні затрати значно менші.

Таблиця 12. Галузі харчової промисловості, орієнтовані на джерела сировини

Основні галузі	Райони і центри розвитку
Цукрова	Вінницька, Хмельницька, Черкаська, Київська, Тернопільська області
Олійна	Дніпропетровська, Запорізька, Полтавська, Кіровоградська області
Маслосироробна	Райцентри Київської, Вінницької, Сумської, Дніпропетровської, Черкаської областей; найбільші міста
Флодоовочева	Крим (Джанкой, Сімферополь), Одеська, Миколаївська області
Рибна	Керч, Бердянськ, Севастополь, Ялта, Одеса

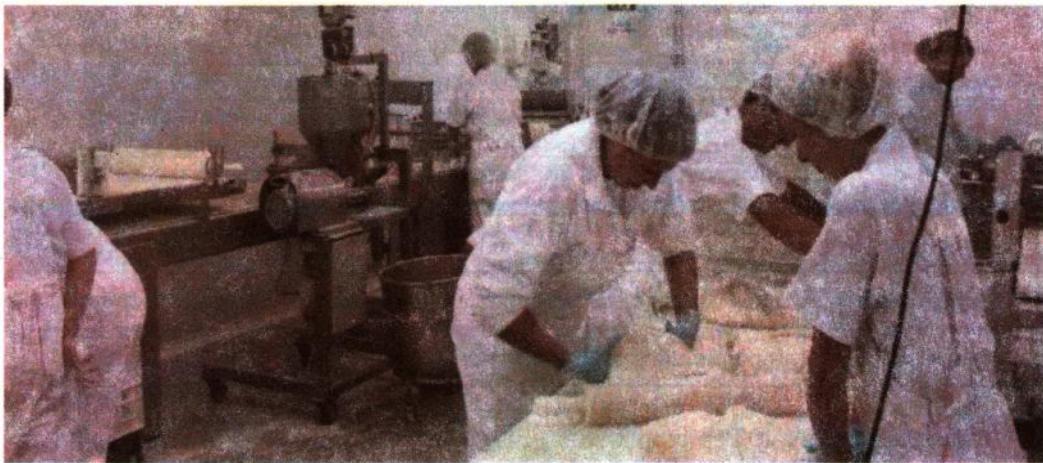
Структура галузі. Територіальна і галузева структура харчової галузі є досить складною, тому що вона представлена практично у кожному промисловому центрі. Більшість промислових пунктів – найменших структурних одиниць промислової організації – виділяється саме через наявність у даному населеному пункті підприємства харчової промисловості.

Борошномельно-круп'яна промисловість забезпечує переробку зернової сировини на крупи та борошно. У комплексі підприємств галузі: елеватори, зернозберігальні підприємства, хлібокомбінати, макаронні фабрики та крупзаводи. Підприємства об'єднуються у великі виробничі групи, наприклад, державне акціонерне товариство «Укрхліб», хоча існує й цілий ряд дрібних підприємств. Найбільші центри виробництва борошна і круп зосереджені у великих містах: *Києві, Харкові, Запоріжжі, Одесі, Дніпропетровську, Львові*. Для борошномельно-круп'яної промисловості велике значення мають елеватори та зерносховища. Найгустіша мережа цих підприємств у населених пунктах Степу та Лісостепу – зонах інтенсивного землеробства.

Таблиця 13. Галузі харчової промисловості, орієнтовані на споживача

Основні галузі	Райони і центри розвитку
Хлібопекарська	Повсюдно
Макаронна	Найбільші міста
Кондитерська	Київ, Львів, Харків, Одеса, Луганськ, Вінниця, Донецьк
Молочна	Приміські райони
Пивоварна і безалкогольних напоїв	Київ, Харків, Одеса, Львів, Запоріжжя, Чернігів

Хлібопекарська промисловість представлена в усіх регіонах України, кожне місто або селище міського типу має своє підприємство цього напрямку. Так, на момент заснування нового міста для жителів, які постраждали від аварії на Чорнобильській АЕС – *Славутич (Київська обл.)*, вже діяло єдине в місті підприємство – хлібозавод.

Мал. 82. Підприємства хлібопекарської промисловості України відзначаються ефективністю роботи та продуктивністю праці персоналу.

Знайдіть на карті основні центри олійно-жирової та кондитерської промисловості. Що вам відомо про розвиток цих галузей в Україні?

Олійно-жирова промисловість набула в Україні значного розвитку. Великі посівні площі олійних культур, і в першу чергу соняшнику, у південних та центральних областях створюють передумови для розвитку галузі. Сировинну базу її поповнюють також насіння льону, ріпака, коноплі, гірчиці та зерно кукурудзи і сої. На підприємствах галузі виробляють олію, маргарин, майонез і як результат переробки відходів виробництва – мило.

Найбільші олійно-жирові комбінати та оліїноекстраційні заводи працюють у *Дніпропетровську, Запоріжжі, Кіровограді, Полтаві, Чернівцях, Одесі.*

М'ясна та молочна промисловість забезпечує населення цінними продуктами харчування, одержаними в результаті переробки тваринницької сировини. Молоко, масло, сири, інші молочні продукти, ковбасні вироби та інші м'ясопродукти – ось неповний перелік продукції молочної та м'ясної галузей.

Провідну роль у виробництві молока відіграють *Донецька, Харківська, Дніпропетровська, Київська, Львівська та Луганська області.* Продукція окремих підприємств відзначається особливо високою якістю: це львівська «Галичина», київський «Галактон» та багато інших.

Найбільше м'яса виробляють у *Вінницькій, Донецькій, Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській, Київській та Черкаській областях.* У структурі виробництва м'яса переважає яловичина, майже таку ж кількість м'ясної продукції виробляється зі свинини, а м'ясо птиці становить до 15% загального об'єму м'ясопродуктів.

Цукрова промисловість сформувалася в Україні у другій половині XIX ст. Головною зоною поширення галузі є Лісостеп. Основні цукрові заводи зосереджені у Поділлі та в центральній частині України. Усього налічується

192 підприємства, проте деякі з них законсервовані і не випускають продукції. Україна дає 3% світового виробництва цукру. Проте собівартість вітчизняного цукру значно вища, ніж тростинного, хоча якісні характеристики в нього кращі. Найбільшими цукровими заводами є: *Лохвицький (Полтавська обл.), Куп'янський (Харківська обл.), Саливкінківський (Київська обл.), Первомайський (Миколаївська обл.)*. Найбільше цукрових заводів діє у *Вінницькій, Черкаській, Хмельницькій областях*.

Рибна промисловість розвивається у приморських регіонах. Її підприємства дають рибу, рибні консерви а також побічну продукцію, яка використовується у медицині, харчовій промисловості та в сільськогосподарському виробництві. Рибопереробні підприємства зосереджені в Херсоні, Керчі, Одесі, Миколаєві, Севастополі.

Підприємства плодоовочеконсервної промисловості виробляють продукцію широкого вжитку: соки, джеми, компоти, варення, сушені та консервовані овочі й фрукти, продукти дитячого харчування. Найбільші підприємства зосереджені у Степу, Лісостепу, Закарпатті та Криму. Відомими на всю країну є підприємство «Сандора» (Миколаїв), Одеський завод дитячого харчування та Березівський консервний комбінат (Закарпатська обл.).

Проблеми і перспективи розвитку галузі. Проблеми розвитку харчової промисловості України пов'язані з недосконалістю технологій переробки і збереження готової продукції. На багатьох підприємствах використовується неефективне застаріле обладнання (цукрові заводи). Проте багато харчових підприємств добре оснащені та конкурентноздатні не лише на внутрішньому ринку. Це насамперед підприємства кондитерської галузі та пивоварні підприємства. Реконструйовано багато заводів молочної, м'ясної та борошномельно-круп'яної промисловості.

Мал. 83. Завод «Оболонь» у Києві та підприємство «Сандора» у Миколаївській області працюють за прогресивними технологіями.

Харчова промисловість є однією з галузей, які стрімко розвиваються. Нині кожна з галузей харчової промисловості планує свою подальшу роботу у зв'язку зі вступом України в Світову організацію торгівлі (СОТ) <http://shkijniypidruc.ucoz.ru>

Висновки

1. В Україні широко представлені різні галузі харчової промисловості. Її підприємства у своєму розміщенні орієнтуються або на сировину, або на споживача.
2. Харчова промисловість України повністю забезпечує потреби країни у продуктах харчування.
3. Деякі галузі харчової промисловості пройшли переоснащення виробництва і успішно конкурують на внутрішньому і світовому ринках із зарубіжними виробниками. Це насамперед стосується кондитерської, сироробної та олійно-жирової галузей.

Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте принципи розміщення підприємств харчової промисловості.
2. Нанесіть на контурну карту основні центри різних галузей харчової промисловості.
3. Порівняйте територіальну структуру олійно-жирової та цукрової галузей на основі карт атласу.
4. Які особливості розміщення борошномельно-круп'яної та хлібопекарської промисловості?

Для допитливих

- Підприємства виноробної промисловості України випускають вина, які неодноразово визнавалися кращими у світі. Серед них найвідомішим є кримське вино мускат хутора червоного каменю.

ТЕМА 13. Сільське господарство

Сільське господарство України має світове значення. За підрахунками міжнародних експертів, наша країна може виробляти таку кількість продуктів харчування, яка може задовольнити потреби 1 млрд чоловік. Основою сільськогосподарського потенціалу України є родючі ґрунти та сприятливі кліматичні умови. Сільськогосподарські угіддя займають понад 70% площі країни. Розораність території є найвищою у світі – 81%. Найвищий ступінь розораності має Кіровоградська область, у Вінницькій і Тернопільській областях розораність також перевищує 90%.

33 млн га орних земель складають основу для масштабного розвитку рослинництва. Продукція рослинницької сфери, а також наявність пасовищ дають змогу розвивати тваринництво.

Вирішуємо проблеми

Поступальний розвиток сільського господарства приведе Україну до економічного процвітання чи зробить її аграрним придатком Європи?

Що важливіше для розвитку сільського господарства: орієнтація на внутрішній чи зовнішній ринок?

Структура сільського господарства повинна залишатися відносно незмінною чи змінюватися відповідно до запитів ринку?

Які ґрунти характерні для території України? Які з них є більш, а які менш родючими?

Роль кліматичного чинника у формуванні структури сільського господарства. Територія України розташована у двох кліматичних поясах. Більша частина площі нашої країни лежить у межах помірнього кліматичного поясу. Клімат цієї території характеризується яскраво вираженими чотирма порами року. Зима досить м'яка, з частими відлигами. Середня температура січня у Києві становить -6°C . На більшій частині території кількість опадів сприятлива для ведення сільськогосподарських робіт. Найбільше опадів випадає у Карпатах — близько 1000 мм на рік, на півночі України випадає 550 мм, у центральних районах — 500 мм, а в північних районах Криму — 400 мм на рік.

Південна та південно-східна частина Кримського півострова лежить у межах субтропічного кліматичного поясу.

Тепловий режим атмосферного повітря та ґрунту, річна кількість опадів і запаси ґрунтової вологи становлять агрокліматичні ресурси території. Завдяки відносній однорідності клімату на більшій частині території, м'якій зимі, великому безморозному періоду та достатній кількості опадів Україна має сприятливі умови для розвитку сільського господарства. Суми активних температур перевищують 2400°C і навіть 3000°C , що сприяє вирощуванню усіх сільськогоспо-

Мал. 84. Сільське господарство України.

Мал. 85. Структура земельного фонду України.

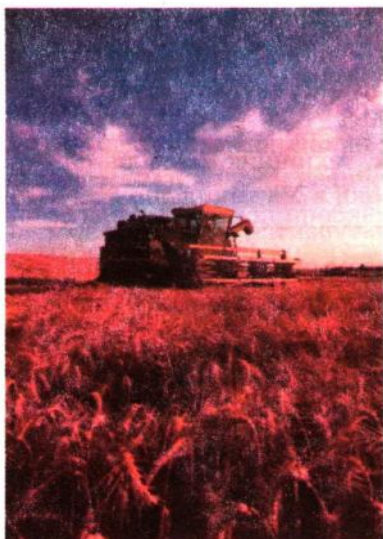
Про що свідчить ця структура?

дарських культур помірному поясу. Абрикоси визрівають у центральних і південних областях, а пізньостиглі сорти соняшнику, кукурудзи і персиків досягають лише на півдні України та в Закарпатті. На півдні України та в Криму культивують рис, тому що сума активних температур тут значно перевищує 3000°C.

Зволоження у Поліссі і північному Лісостепу достатнє, а в Криму — слабе. Карпати і Західне Полісся — це перезволожені території. Тому у Поліссі доцільно вирощувати льон, картоплю, цукровий буряк, овочі, а в степовій зоні — пшеницю, кукурудзу, соняшник, овочі та баштанні культури. Степовий район найбільш сприятливий для вирощування зернових культур, а також для садівництва.

Шкідливого впливу сільському господарству завдають посухи, град, приморозки, а в південних районах — суховії та урагани, а часом і малосніжні та безсніжні зими.

Грунтовий та орографічний чинники у формуванні структури сільського господарства. Більша частина території України лежить у степовій та лісостеповій природних зонах, тому основним типом ґрунтів України є чорнозем. Наша країна володіє третиною світових чорноземів, що визначає переважно рослинницьку спеціалізацію сільського господарства, тому що чорноземи є найродючішими з ґрунтів. В Україні вони не лише домінують за площею, а й відзначаються своєю потужністю. Чорноземи сприятливі для вирощування переважної більшості сільськогосподарських культур помірному поясу, особливо зернових. Родючими ґрунтами є також сірі, лісові та каштанові, останні потребують поливу для збільшення врожайності.

Мал. 86. Пшеничний лан у Херсонській області.

Чи зміниться у майбутньому роль зернових у рослинництві?

Комплекс створює сировинну базу для розвитку легкої промисловості. Саме АПК в час становлення сучасної економіки дає змогу підтримати інші галузі економіки. Завдяки цьому комплексу формується значна частина українського експорту (олія, цукор-пісок, м'ясо та м'ясопродукти, молокопродукти, кондитерські вироби, шкіра). Тому агропромисловий комплекс потребує нових капіталовкладень.

Про рівень розвитку нашого агропромислового комплексу свідчать хоча б такі дані: Україна є одним зі світових лідерів за врожаєм соняшнику, з року в рік посідає перше або друге місце у світі за збиранням цукрових буряків, четверте місце – за збиранням картоплі, шосте – за врожаєм пшениці. Щорічно на душу населення в Україні виробляється 7,3 кг вершкового масла, 431 кг молока та 77 кг тваринного м'яса.

До складу АПК входять галузі промисловості, які забезпечують сільське господарство основними засобами виробництва. Також до АПК входить і саме сільське господарство разом з комплексами переробних галузей і торговельними галузями, управлінням транспортом, який забезпечує сільгоспперевезення.

Завдяки сприятливим агрокліматичним умовам та багатим земельним ресурсам сільське господарство є однією з провідних галузей матеріального виробництва України. Це одна з найстаріших галузей виробництва. Нині у ній зайнято близько 20% працюючого населення країни.

Сільське господарство включає дві взаємопов'язані галузі: 1) *рослинництво* (землеробство) – вирощування сільськогосподарських культур; 2) *тваринництво* – розведення свійських тварин для одержання продуктів харчування та сировини для харчової і легкої промисловості.

Рельєф також впливає на розміщення сільського господарства. Переважно рівнинна територія сприяє розвитку сільськогосподарського виробництва. Негативним чинником його розміщення є яроутворення, досить поширене в Україні. Гірські райони Карпат сприятливі для розвитку вівчарства.

Основні галузі сільського господарства. Сільське господарство є невід'ємною частиною агропромислового комплексу України.

Агропромисловий комплекс – це сукупність галузей сільського господарства, які забезпечують населення продуктами харчування і предметами народного споживання сільськогосподарського походження.

Агропромисловий комплекс (АПК) є однією з найважливіших ланок економіки, бо саме в ньому формується близько 3/4 усіх фондів особистого споживання. За рахунок АПК забезпечуються потреби населення у продуктах харчування. Цей комплекс

Рослинництво дає 46% усієї вартості сільськогосподарської продукції України. Воно включає такі галузі, як *рільництво* – вирощування переважно однорічних культур, *садівництво* і *виноградарство* – культивування багаторічних рослин.

Рільництво передбачає вирощування зернових, технічних, бульбоплідних, овоче-баштанних та кормових культур. В останні роки в Україні дещо скоротилися площі під зерновими та овоче-баштанними культурами, у той же час зросли площі під кормовими і технічними культурами. Разом під ріллю в Україні використовується близько 57% площі земельного фонду, що є одним з найвищих показників у світі.

Найважливішим напрямком рослинництва є зернове господарство – вирощування хлібних (*озимі пшениця* і *жито*), зернофуражних (*овес*, *ячмінь*, *кукурудза*), круп'яних (*гречка*, *просо*, *рис*) та зернобобових (горох, вика, квасоля) культур. Головною зерною культурою України є озима пшениця, що дає врожаї до 35 ц з гектара.

Технічні культури України досить різноманітні. Це й цукристі (цукрові буряки), олійні (соняшник), ефіроолійні (м'ята, лаванда, троянда), волокнисті (льондовгунець), тонізуючі (хміль), лікарські та інші групи культур. Україна має найбільші в Європі площі під цукровими буряками і є значним експортером цукру на світовий ринок. Також наша країна відома у Європі найбільшими площами, відведеними під хміль, що використовується у пивоварній промисловості.

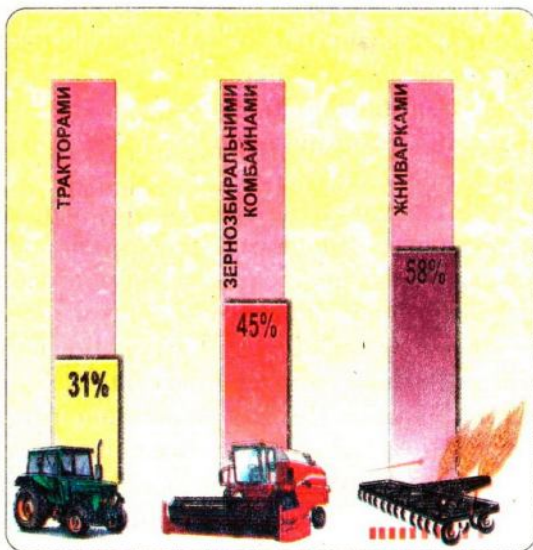
Під садами та виноградниками в Україні зайнято менше 2% земельного фонду.

Тваринництво України включає кілька галузей. Найголовнішими серед них є *скотарство*, *свинарство*, *птахівництво*, *вівчарство*. Структуру, розміщення та спеціалізацію тваринництва визначає кормова база. Головними джерелами кормів є кормові культури (*конюшина*, *люпин*, *люцерна*, *кукурудза на силос*, *кормові буряки*, *соя*), зернофуражні культури та природні угіддя – луки і пасовища.

У приміських зонах відгодівля тварин здійснюється за рахунок відходів харчової промисловості (сироватка, жом тощо) та харчових відходів міст.

Рибне господарство України представлено ставковим і річковим рибництвом (тобто розведенням і виловом промислово цінних видів риб: коропа, ляща, форелі) та рибальством.

Певну роль у тваринництві відіграють *бджільництво*, *шовківництво*, *кролівництво*, *хутрове звірівництво*, *конярство*.

Мал. 87. Забезпеченість господарств сільськогосподарською технікою у 2008 році.

Проблеми сільського господарства. Сільське господарство України має цілий ряд проблем. Основні з них: низький рівень механізації виробництва, застаріла техніка, висока частка ручної праці (до 70% у всіх технологічних процесах), державна монополія у забезпеченні сільськогосподарських підприємств паливом і машинами, величезні втрати продукції під час її транспортування та зберігання. Попри ці проблеми, Україна має унікальні природні умови для розвитку сільського господарства і є одним з визначних експортерів сільськогосподарської продукції.

Висновки

1. Умови для розвитку сільського господарства в Україні в цілому сприятливі.
2. Сільське господарство є невід'ємною частиною агропромислового комплексу.
3. Головними галузями сільського господарства є рослинництво і тваринництво.

Запитання і завдання

1. Як впливають природно-географічні чинники на структуру сільського господарства?
2. Використовуючи текст параграфа, побудуйте схему структури сільського господарства.
3. Поясніть, чому на Поділлі краще вирощувати цукрові буряки, а в степовій зоні – пшеницю, кукурудзу, соняшник.
4. Що забезпечує високий сільськогосподарський потенціал? Чому він використовується не повною мірою?

Для допитливих

- Якісна оцінка земель за природною родючістю називається бонітуванням. Така оцінка дає змогу визначити найсприятливіші площі для вирощування певних сільськогосподарських культур. Бонітування визначається за стобальною шкалою. Так, у Тернопільській області 1 га землі оцінюється приблизно у 60 балів. Найвища оцінка землі у Борівському районі (76 балів), а найнижча – у Бучацькому, Зборівському, Лановецькому районах (49 балів).

§ 28. Рослинництво

Пригадайте з курсу історії, яку роль відіграло землеробство у житті племен Давньої Русі та за часів Гетьманщини.

Загальна характеристика. *Рослинництво* – провідна галузь сільського господарства України, яка забезпечує вирощування сільськогосподарських культур. Корені землеробської культури нашого народу сягають у сиву давнину. Наші далекі предки, племена часів трипільської культури, вирощували зернові.

Скіфи – орачі, вони вели активну торгівлю пшеницею. Слов'янські племена вирощували пшеницю, жито, бобові методом підсічного землеробства. Упродовж усієї історії українська земля завжди асоціюється з землеробством, пшеничними полями, хлібом.

У XXI столітті роль рослинництва в Україні не зменшується. Частина рослинницьких галузей у вартості сільськогосподарської продукції коливається у межах 55–60%. Найсприятливішими для розвитку рослинництва є степова та лісостепова зони. У структурі посівних площ переважають зернові культури, за ними йдуть кормові, технічні та овоче-баштанні культури. За останні роки значно зросла частка чистих парів. В екологічному та агротехнічному плані це явище є доволі позитивним.

Зернові культури.

Степ і Лісостеп є основними зонами збору зерна (відповідно 45% і 40% загальноукраїнських обсягів). В Україні вирощують майже всі зернові культури, але структура їхніх посівних площ неоднакова. Найперспективнішими з погляду Світової організації торгівлі (СОТ) є *пшениця* та *кукурудза високої якості*.

З хлібних зернових культур основними в Україні є *озимі пшениця* та *жито*; з круп'яних – *просо*, *гречка*, *рис*; із зернобобових – *горох*.

У 2007 році Україна посіла шосте місце у світі за збором зерна. У 2008 році врожай зернових перевищив минулорічний у 1,7 раза. Таким чином, наша країна має реальні можливості збирати 50 млн т і більше зерна на рік.

Озима пшениця є основною продовольчою культурою, її посіви займають майже половину зернового клину. Найбільші площі під цією культурою у *Стену* та *Лісостену* і значно менші – у *Поліссі*, де перше місце займають посіви озимого жита (до 60% площі земельного фонду).

Ярий ячмінь – друга за площею посівів та валовим збором зернова культура. Його вирощують у степових та лісостепових зонах, а також у *Криму* (у тому числі

Мал. 88. Елеватор (Черкаська обл.).

Яка роль елеваторів у зерновому господарстві?

Мал. 89. Збір цукрового буряка (Вінницька обл.).

Поміркуйте, чому скорочуються площі посівів цієї культури.

В Україні поширені *горох, люпин, вика, соя, сочевиця, квасоля, чина*. Урожайність бобових невисока – трохи більше 20 ц з гектара.

Зерно, вирощене сільськогосподарськими товаровиробниками, зберігається у 695 елеваторах. Найбільші з них розташовані у великих містах і портах: *Херсоні, Миколаєві, Одесі, Маріуполі, Києві, Дніпропетровську та Запоріжжі*.

Технічні культури.

Основними технічними культурами в Україні є *цукровий буряк, соняшник, льон-довгунець, ріпак*. Вирощують також *коноплі, льон-кучерявець, тютюн, хміль, ефіроолійні та лікарські рослини*.

Під цукровими буряками ще в недалекому минулому було зайнято чверть усіх посівних площ технічних культур. Проте зміна ситуації у світі з виробництвом цукру та несвоєчасне переобладнання цукрових заводів призвело до значного скорочення площ цієї культури. Найбільші посіви цукрового буряку у *Вінницькій, Тернопільській, Черкаській та Чернівецькій областях*.

Природні умови України сприятливі для вирощування соняшнику. У степовій зоні вирощують три чверті об'єму цієї культури. Найбільші посіви зосереджені у *Запорізькій, Дніпропетровській, Донецькій, Харківській, Кіровоградській областях*. Урожайність цієї культури становить близько 20 ц з гектара. Вирощування соняшнику є однією з найбільш прибуткових галузей рослинництва.

Хміль вирощують у *Житомирській, Рівненській, Львівській та Вінницькій областях*. Суцвіття хмелю використовують у пивоварній, дріжджовій та хлібопекарській промисловості.

Ріпак є культурою, посівні площі якої останнім часом виросли найбільше. Порівняно з 2007 роком, посіви цієї технічної культури збільшилися в середньому по Україні у 3 рази, а в Закарпатській області у 2,2 рази. Стимулом для

у гірських районах). Цінними продовольчими і фуражними культурами є *кукурудза і овес*. *Просо, гречка й рис* є основними круп'яними культурами. Просо є досить посухостійкою культурою, а рис потребує значного зволоження. Рис в Україні почали вирощувати з 70-х років ХХ століття. Основні посіви рису зосереджені у *Херсонській, Миколаївській, Одеській областях та в Криму*.

Із зернобобових культур

сільгоспвиробників стали високі закупівельні ціни насіння ріпаку, яке використовується для виробництва біопального.

Географічна задача

Насіння ріпаку використовується для виробництва біоетанолу та біодизелю. За законами Євросоюзу, частка біопалива у загальному обсязі пального має бути не менше 2,5 %. Вирощування ріпаку на одних і тих самих площах значно знижує родючість ґрунту.

Проаналізуйте наведені факти та спрогнозуйте подальшу ситуацію з вирощуванням ріпаку в Україні.

Картоплярство, овочівництво, баштанництво. Картопля є продовольчою, технічною і кормовою культурою одночасно. Під картоплею в Україні зайнято 1,5 млн га. Її вирощують на всій території України, а найбільше у Поліссі. Валовий збір цієї культури перевищує 15 млн т. На душу населення в Україні збирають картоплі на рівні таких країн, як Нідерланди і Польща. *Картопля* є цінною сировиною для виробництва крохмалю, спирту, глюкози.

Овочівництво розвинуте по всій території країни. Північна частина України спеціалізується на вирощуванні буряків, моркви, капусти, огірків, а південна – помідорів, баклажанів, перцю. *Баштанні культури* вирощують у *Херсонській, Миколаївській, Одеській областях* та в *Криму*.

Садівництво і виноградарство. Садівництво і виноградарство в Україні мають допоміжне значення. Основними районами виноградарства є *південні області України* та *Закарпаття*. Ягідні культури вирощують у приміській зоні.

Ця галузь поширена в Україні в усіх природних зонах. Проте різні райони України спеціалізуються на вирощуванні різних сортів залежно від їх потреби у теплі, волозі, ґрунтах. Під садами і виноградниками зайнято менше 2% сільськогосподарських угідь України.

Садівництво поширене по всій території країни. Його спеціалізація в кожній природній зоні залежить від особливостей рослин.

Розрізняють такі групи садових культур: насіннячкові (*яблуни, груші, айва*); кісточкові (*слива, вишня, черешня, абрикос, персик*); горіхоплідні (*волоський горіх, ліщина, мигдаль*).

Основні масиви *яблунь* і *груш* поширені у *Поліссі* та в *Лісостепу*. Теплолюбну *айву*, кіс-

Мал. 90. Виноградники (Закарпатська обл.).

точкові культури вирощують у *степовій зоні*; *волоський горіх* – у *степовій та лісо-степовій зоні*, *ліщину* у *Поліссі*, *мигдаль* у *Криму*.

Близько 90% товарного *винограду* вирощують у *Криму*, в *Одеській, Миколаївській, Херсонській та Закарпатській областях*. Нині площа виноградників становить 126 тис. га. У 80-х роках ХХ століття було знищено великі площі виноградників на півдні України: загальна площа їх скоротилася майже у п'ять разів. Виноград використовується для виробництва соків, родзинок та вин. До 2010 р. передбачається збільшити середньорічний збір винограду і довести його до 550 тис. тон.

Промислові ягідні насадження зосереджені переважно навколо великих міст. Ця продукція є малотранспортабельною, і тому вона зорієнтована на споживача.

Висновки

1. Рослинництво є провідною галуззю сільського господарства і має світове значення.
2. Осимі пшениця і жито є головними зерновими культурами, а цукровий буряк і соняшник – технічними.
3. Валовий збір картоплі в Україні – на рівні провідних європейських виробників.

Запитання і завдання

1. Які сільськогосподарські культури вирощують у Степу, Лісостепу, Поліссі?
2. Чому посівні площі цукрового буряку скорочуються, а соняшнику збільшуються?
3. На контурній карті позначте основні райони вирощування пшениці, жита, ячменю, соняшнику, цукрового буряку, картоплі, хмелю.
4. Які перспективи розвитку овочівництва, садівництва і виноградарства в Україні?

Для допитливих

• В останні роки в Україні ведуться експериментальні роботи з впровадження нових сільськогосподарських культур.

Так, на Київщині досліджувалося вирощування батату. Ця культура виявилася стійкою до наших погодних умов і доволі високоврожайною.

• Останнім часом в Україні апробували 500 сортів бавовнику. Собівартість його вирощування становитиме 70% від узбецької. На думку фахівців, Україна може забезпечити свої потреби в цій культурі на три чверті.

Мал. 91. Льон — технічна культура.

Як ви гадаєте, чи є перспектива вирощування цієї культури в Україні?

Які основні галузі тваринництва вам відомі?

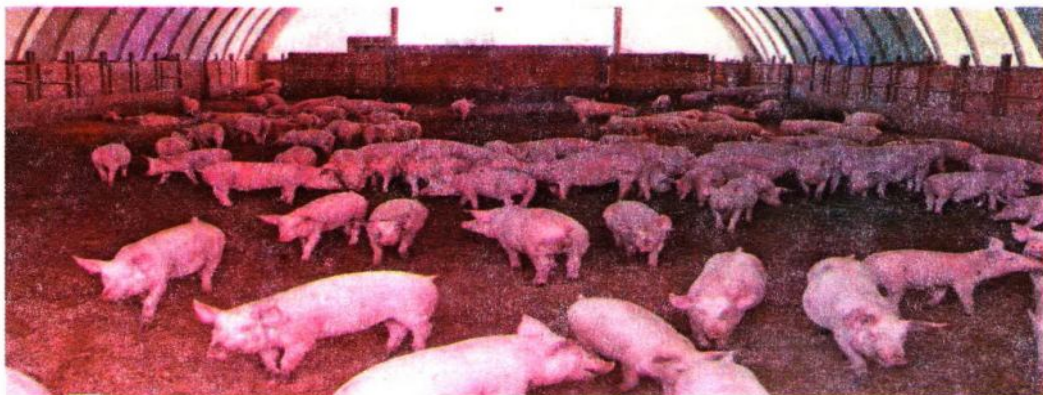
Розміщення галузей тваринництва. Тваринництво України охоплює галузі, які виробляють продукти харчування, сировину для легкої та фармацевтичної промисловості.

Тваринництво України включає кілька галузей. Найголовнішими серед них є: *скотарство, свинарство, птахівництво, вівчарство*. Менше значення мають *конярство, хутрове звірівництво, бджільництво, ставкове рибництво*.

Структуру, розміщення та спеціалізацію тваринництва визначає кормова база. Головними джерелами кормів є кормові культури (конюшина, люпин, люцерна, кукурудза на силос, кормовий буряк, соя), зернофуражні культури, природні угіддя — луки та пасовища.

У приміських зонах велику роль у відгодівлі тварин відіграють відходи харчової промисловості (сироватка, жом) та харчові відходи міст.

Скотарство. Розведення великої рогатої худоби називають скотарством. Залежно від виробленої продукції, у скотарстві вирізняють кілька напрямків: *молочний, молочно-м'ясний, м'ясо-молочний, м'ясний*. Напрямок *скотарства* залежить від породи худоби та кормової бази. Молочне та молочно-м'ясне скотарство притаманне приміським зонам, де воно зорієнтоване на споживача. У степовій зоні розвивається молочно-м'ясне, м'ясо-молочне та м'ясне скотарство на грубих кормах. У загальних рисах молочно-м'ясна спеціалізація скотарства простежується в усіх природно-кліматичних зонах України. Скотарство є провідною галуззю тваринництва. Поголів'я великої рогатої худоби в Україні налічує майже 6 млн голів (2008 р.), з них майже половина корів. Такий рівень поголів'я утримується в основному за рахунок приватних господарств, де утримується 67% великої рогатої худоби (2009 р.).

Мал. 92. Свинарство – одна з провідних галузей тваринництва.

Проаналізуйте причини скорочення з 1991 по 1999 та збільшення поголів'я свиней з 2000 по 2008 роки в Україні.

Молочне скотарство є основою для розвитку молочно-промислового підкомплексу АПК, який об'єднує галузі, пов'язані з виробництвом молока і продуктів його переробки.

Свинарство. Ця галузь дає більше третини об'єму виробництва м'яса. Свинарство поширене повсюдно з найбільшою концентрацією в приміських зонах, що пояснюється характером кормової бази: харчові відходи міст і галузей харчової промисловості.

Розрізняють такі напрямки свинарства: *м'ясо-сальне, сальне, беконне*.

Свинарство розвивається переважно в районах інтенсивного землеробства – фуражного зернового господарства, картоплярства та промислової переробки сільськогосподарської сировини.

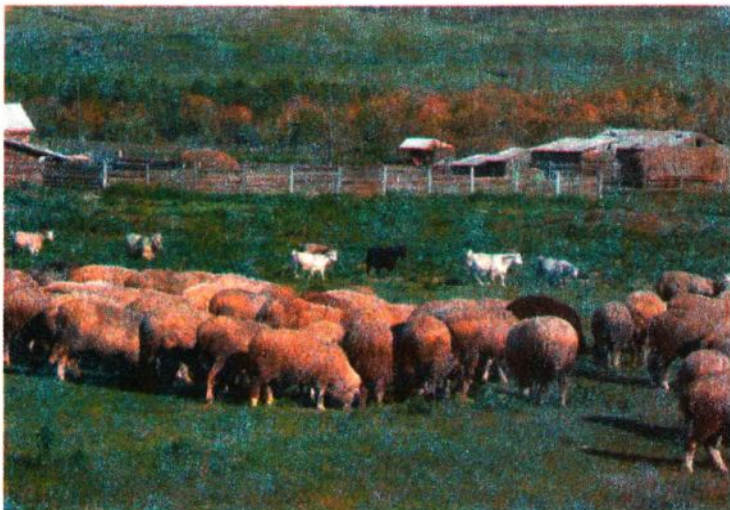
У період з 1991 по 1999 рік поголів'я свиней в Україні скоротилося майже вдвічі. У період з 2000 по 2008 рік спостерігається тенденція його збільшення. Нині поголів'я свиней в нашій країні наближається до 7 млн голів. Найбільшим воно є в *Черкаській, Київській, Рівненській та Донецькій областях*.

У зв'язку з потребами внутрішнього ринку та вступом України до Світової організації торгівлі (СОТ) відбувається переспеціалізація свинарства в окремих регіонах країни. На *Поліссі* і в *західних районах України* структура місцевих кормів дає змогу спеціалізуватися на виробництві *беконної і м'ясної свинини, у Лісостепу – м'ясної, у Степу – м'ясо-сальної і сальної*.

Птахівництво. Ця галузь одержала значний розвиток в останні роки. Птахівництво є інтенсивною перспективною галуззю, яка орієнтується на споживача і розвивається у передмістях. Саме ця галузь є найбільш механізованою в Україні. Основною продукцією птахівництва є: *м'ясо, яйця, пір'я, пух*. У поголів'ї переважають кури. Також розводять качок, індиків, гусей. Птахівництво поширене в основному у приміських зонах. Птахівництво постачає населенню низькокалорійне м'ясо та яйця, а легкій промисловості – пух і пір'я. Це високопродуктивна галузь тваринництва. Виробничий потенціал галузі достатній, щоб забезпечити потреби населення в яйцях і м'ясі птиці.

Птахівництво підрозділяється на два основних напрямки: *яйцевий і м'ясний*. У 2008 році поголів'я птиці в Україні значно збільшилося (станом на 1.10.2008р.) і становило 206904 тис. голів. Найвищий рівень розвитку птахівництва у *Київській, Дніпропетровській та Донецькій областях*.

Вівчарство. Розведення овець поширене переважно в гірських і степових районах, де використовуються природні пасовища. Основними напрямками вівчарства в Україні є: тонкорунне та напівтонкорунне (що дають вовну); *м'ясововняне; овчинно-шубне* (для виробництва дублянок). Вівчарство поширене в *Карпатах* та на *півдні України*. Ця галузь дає не лише цінне м'ясо – баранину та молоко, а й важливу технічну сировину – *вовну, овчини, шкурки, смушки, кетгут*, що використовуються у легкій промисловості та медицині.

Мал. 93. Розведення овець у Карпатському регіоні.

Які перспективи розвитку цієї галузі?

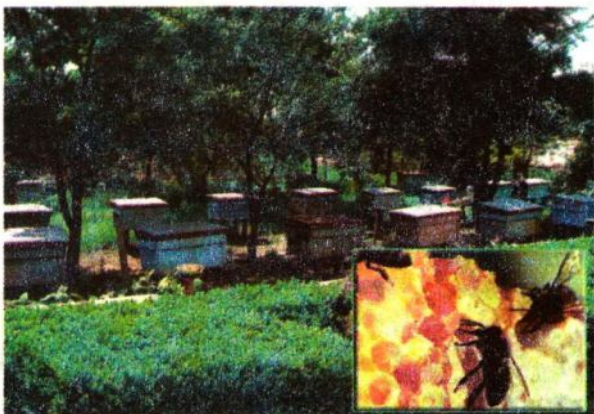
Поголів'я коней, незважаючи на стрімкий розвиток техніки, становить майже 1 млн голів. Коні використовуються у приватних господарствах населення як тяглова сила. У структурі АПК є кінні заводи, де продукують породи коней, які використовуються у спортивній, природоохоронній та військовій сферах.

Кліткове звірівництво найбільш поширене в лісостепових областях, переважно на заході країни. Воно спрямоване на вирощування кролів та інших хутрових звірів: *нутрій, норок, чорно-бурих лисиць*.

Ареал концентрації *бджільництва* – *Степ, Лісостеп і Карпати*. Ця галузь розвивається також у *Дніпропетровській, Кіровоградській, Миколаївській, Херсонській, Івано-Франківській* та інших областях.

Шовківництво поширене у степових і лісостепових районах. Ця галузь займається розведенням тутових і дубових шовкопрядів, які дають сировину для легкої промисловості.

Ставкове рибництво зорієнтоване на внутрішній ринок, воно найбільш поширене в *Лісостепу* та в *Карпатах*. Ця галузь є досить продуктивною. У ставках вирощують переважно *корона, толстолоба, білого амура*, а в окремих господарствах – цінні породи риб, зокрема *форель*.

Мал. 94. Бджільництво – галузь тваринництва, характерна для степових районів.

Поміркуйте, які перспективи розвитку бджільництва в Україні.

Структурна схема тваринництва

Заповніть таку схему у зошиті.

Висновки

1. Основними галузями тваринництва в Україні є: скотарство, свинарство, птахівництво, вівчарство.
2. Структуру, розміщення та спеціалізацію тваринництва визначає кормова база та наближеність до споживача.

Запитання і завдання

1. У чому полягає основна причина скорочення поголів'я свиней та великої рогатої худоби в Україні?
2. Назвіть, на які підгалузі підрозділяється птахівництво і скотарство.
3. Доведіть, що птахівництво є однією з найбільш механізованих галузей тваринництва.
4. Складіть структурну схему тваринництва (див. вище).
5. Які галузі тваринництва поширені у вашому регіоні? Підготуйте розповідь про одну з них.

Для допитливих

- Цікаво знати, що у Хустському районі Закарпатської області традиційно розводять не лише корів, а й буйволів.
- Твариною, що успішно акліматизувалася на території України, є страус. Лише у Київській області є 7 страусових ферм. М'ясо цього птаха відзначається високими поживними якостями, крім того страуси невибагливі до їжі і не бояться наших зим.

В Україні виділяють різні сільськогосподарські зони та райони, що відрізняються своєю спеціалізацією залежно від природних умов: температур, зволоження, типів ґрунтів, рельєфу (див. § 27).

Сільськогосподарськими зонами в Україні є:

Поліська: має невисокі температури, надмірне зволоження, кислі дерново-підзолисті ґрунти. Тут вирощують холодостійкі, вологолюбні, невибагливі до ґрунтів культури: жито, овес, гречку, горох, льон-довгунець, хміль, картоплю. У тваринництві переважає молочно-м'ясне скотарство, свинарство. Поліська зона охоплює Волинську, Рівненську, більшу частину Житомирської та частково Київську, Чернігівську і Сумську області. Основні напрямки сільськогосподарської спеціалізації: виробництво молока, м'яса, льоноволокна, вирощування картоплі й зерна (1/3 і 1/10 загальноукраїнських об'ємів).

Лісостепова: має досить високі температури, достатнє зволоження, нейтральні, переважно чорноземні ґрунти. Тут вирощують теплолюбні, вологолюбні, вибагливі до ґрунтів культури: цукровий буряк, пшеницю, ячмінь, коноплі. У тваринництві переважає м'ясо-молочне скотарство, свинарство та ставкове рибицтво. Розвивається шовківництво та бджільництво. Лісостепова зона охоплює частково Львівську, Чернівецьку, Івано-Франківську, Київську, Чернігівську, Сумську та Кіровоградську області, а Хмельницька, Тернопільська, Черкаська, Полтавська та Харківська області повністю лежать у її межах.

Степова: має високі температури, недостатнє зволоження, нейтральні, переважно чорноземні ґрунти. Тут вирощують теплолюбні, посухостійкі, вибагливі до ґрунтів культури: пшеницю, кукурудзу, просо, квасоллю, соняшник, тютюн, коноплі, кавуни й дині, на зрошенні – рис і сою. Розвивається садівництво, овочівництво і виноградарство. У тваринництві переважає скотарство, свинарство і вівчарство. Степова зона охоплює всі південні області: Одеську, Миколаївську, Херсонську, Запорізьку, Дніпропетровську, Донецьку, Луганську, частково Кіровоградську і Крим.

Мал. 95. Тваринницька ферма (Житомирська область).

У тваринництві лісостепової зони переважає молочне скотарство. Поміркуйте чому.

Сільськогосподарськими районами в Україні є:

Карпати і Кримські гори. У цих районах провідною галуззю сільського господарства є тваринництво. В умовах гірського рельєфу розвивається вівчарство, скотарство, а також виноградарство і садівництво. Карпатські гірські полонини та кримські яйли – сприятлива місцевість для випасу овець, коней і великої рогатої худоби. Південноузбережна смуга Криму мало використовується у сільському господарстві через брак земельних ресурсів. Тут в умовах субтропічного клімату вирощують виноград елітних сортів та лікарські рослини.

Приміські сільськогосподарські райони: їхня спеціалізація зорієнтована на споживача; тут переважає *овочівництво, ягідництво, молочне скотарство, свинарство, птахівництво*. Головною продукцією приміських районів є *молоко та молокопродукти, м'ясо птиці, яйця* та парникова продукція (*огірки, помідори, пельмені, кріп*).

Висновки

1. В Україні виділяють сільськогосподарські зони та райони, що відрізняються своєю спеціалізацією залежно від природних умов. Сільськогосподарськими зонами в Україні є: поліська, лісостепова та степова.
2. Сільськогосподарськими районами в Україні є: Карпати і Кримські гори та приміські райони.
3. Спеціалізація приміських районів зорієнтована на споживача.

Запитання і завдання

1. Який основний принцип територіальної спеціалізації сільського господарства?
2. Порівняйте сільськогосподарську спеціалізацію Полісся, Лісостепу, Степу. Дані занесіть у таблицю.

Сільськогосподарська зона	Полісся	Лісостеп	Степ
Спеціалізація рослинницької галузі			
Спеціалізація тваринницької галузі			

3. Назвіть основні напрямки спеціалізації сільського господарства гірських районів Карпат і Криму.
4. Чим характеризуються приміські сільськогосподарські райони?
5. Яку сільськогосподарську продукцію виробляють у вашій місцевості?

Для допитливих

• На околицях Ялти знаходиться урочище Магарач. Тут працює відомий на весь світ Інститут виноградарства і виноробства. Наукова робота із створення нових сортів винограду почалася в Магарачі ще в 1828 році. Саме тут створено кращі кримські сорти винограду та зберігається найстаріше в Україні вино – мускат врожаю 1836 року.

Практична робота №9

Нанесення на контурну карту розміщення найважливіших сільськогосподарських культур. Аналіз статистичних даних щодо виробництва сільськогосподарської продукції.

Мета: З'ясувати географію розміщення найважливіших сільськогосподарських культур України; пригадати класифікацію сільськогосподарських рослин за їх призначенням. Розвивати навички роботи зі статистичним матеріалом.

Використання картографічного матеріалу:

Карти: «Сільське господарство України», «Агропромисловий комплекс України».

Завдання:

1. Пригадайте класифікацію сільськогосподарських рослин, які вирощують в Україні, за їх призначенням.

2. Використовуючи карти шкільного атласу або міні-атласу, проведіть на контурній карті межі сільськогосподарських зон (поліської, лісостепової, степової) та сільськогосподарських районів (Карпат, Кримських гір).

3. На основі тексту підручника та аналізу карт атласу нанесіть на контурну карту методом якісного фону посіви основних сільськогосподарських культур (жовтим кольором — пшениця, зеленим — цукровий буряк, червоним — картопля); методом штриховки — посіви соняшнику. Значками, зображеними нижче — посіви інших сільськогосподарських культур.

Умовні позначення:

Зернові:

Ж – жито
КК – кукурудза
Я – ячмінь
О – овес
ГР – гречка
ПР – просо
Р – рис

Технічні:

Л – льон-довгунець
К – коноплі
Х – хміль

Інші культури:

КАВ – кавуни
В – виноград

4. На основі складеної карти зробіть висновок про спеціалізацію рослинництва кожної сільськогосподарської зони та району. Поясніть причини такої спеціалізації.

ТЕМА 14. Транспорт

З розвитком цивілізації помітно зростає значення транспорту. На перевезення сировини, комплектуючих деталей, готової продукції витрачається певна частка праці. Внаслідок цього зростає вартість продукції. Тому найдоцільніше розміщувати виробничі об'єкти там, де транспортні витрати найменші – у транспортних вузлах, де перетинаються транспортні магістралі різних видів. Звичайно у транспортному вузлі перетинаються або розгалужуються не менш як три лінії магістрального транспорту.

Вирішуємо проблеми

Чому транспорт можна вважати галуззю, яка є обличчям науково-технічного прогресу?

Чому природно-географічні чинники впливають на транспортну мережу в Україні більше, ніж в інших країнах Європи?

Чи повністю використовуються в Україні переваги найбільшого транзитера енергоресурсів?

Запам'ятайте

Транспорт – це галузь матеріального виробництва, яка забезпечує виробничі і невиробничі потреби господарства і населення країни в усіх видах перевезення.

За призначенням розрізняють транспорт загального користування, внутрішньовиробничий, спеціальний та особистого користування. В Україні існує розгалужена мережа всіх видів транспорту. Львів і Харків є залізнично-автошляховими вузлами, Київ, Одеса, Миколаїв і Херсон – залізнично-водно-автошляховими, а Ялта і Канів – водно-автошляховими.

§ 31. Залізничний транспорт

Поміркуйте, які переваги та недоліки має кожний з видів транспорту, зображених на малюнках.

Що вам відомо про функції залізничного транспорту?

Яка залізнична станція є найближчою до вашого населеного пункту чи мікрорайону?

Значення і функції залізничного транспорту. Залізничний транспорт відіграє провідну роль у транспортно-економічних зв'язках. Але останнім часом його частка у загальному вантажообігу значно зменшилася, і тепер він поступається трубопровідному транспорту за загальною масою транспортування вантажів.

Залізничний транспорт – складова частина транспортного комплексу України, він має багатогалузеву структуру, до якої входять залізничні колії, залізничні станції, підприємства з обслуговування локомотивів і вагонів (локомотивні та вагонні депо).

Основними вантажами, що перевозяться залізницею, є вугілля, залізна руда, нафта, будівельні матеріали, продукція металургії та машинобудування, мінеральні добрива, сільськогосподарська продукція.

Мал. 96. Залізничний транспорт України перебуває у стані модернізації з метою поліпшення якості перевезень вантажів та пасажирів.

Залізничний транспорт забезпечує значні обсяги пасажироперевезень. Особливо це стосується пасажирських перевезень на великі відстані, у тому числі за межі країни.

Вантажообіг — основний показник роботи транспорту, який обчислюється як добуток кількості основних та допоміжних вантажів які переміщуються на відстань перевезення.

Пасажирообіг — перевезення певної кількості пасажирів на певну віддалі і за певний період часу.

Географічна задача

Чому перші українські залізниці закінчувались у портових містах? Поясніть, чому були прокладені такі залізниці:

Балта—Одеса;

Знам'янка—Миколаїв;

Ромни—Лібава;

Ковель—Брест—Кеніксберг (нині Калінінград).

Для розв'язання задачі використайте шкільний атлас.

Історія становлення залізничного транспорту в Україні. Перша залізниця з'явилася в Україні у 1861 році, вона з'єднала міста *Львів* та *Перемишль*. Західноукраїнські землі в той час були у складі Австро-Угорщини. У східній частині України, яка в той час була у складі Російської імперії, залізничне будівництво почалося у 1865 році, коли стала до ладу залізниця *Одеса—Балта*, яку згодом продовжили до Києва. А в 1870 році Одеса вже була з'єднана з Москвою.

У 1913 році залізнична мережа нагадувала сучасні обриси і складала три чверті сучасної мережі залізниць. У 1937 році залізничне будівництво продовжувалося, було збудовано залізниці *Донбас — Москва та Херсон — Харків*.

Сучасний стан і перспективи розвитку залізничного транспорту. Загальна довжина залізничних шляхів України — 22,8 тис. км, з них електрифіковано 8,3 тис. км. Усі залізничні магістралі об'єднані департаментом «Укрзалізниця», якому підпорядковуються 6 регіональних залізниць: *Донецька* (управління в Донецьку), *Південно-Західна* (Київ), *Придніпровська* (Дніпропетровськ), *Південна* (Харків), *Одеська* (Одеса), *Львівська* (Львів). Залізниці зберегли старі назви, які залишились у спадок від колишнього СРСР. Центри управління залізницями одночасно є найважливішими транспортними вузлами України. Крім них, важливими залізничними вузлами є *Лозова, Фастів, Яснувата, Жмеринка, Волноваха, Дебальцеве, Знам'янка, Козятин, Бахмач* та інші.

Основні залізниці з'єднують між собою Київ, Одесу, Дніпропетровськ, Донецьк, Харків, Львів, Запоріжжя та інші великі міста. Інтенсивні залізничні перевезення здійснюються лініями *Київ — Львів — Чоп, Київ — Харків, Київ — Одеса, Маріуполь — Донецьк — Харків — Москва (Росія), Дебальцеве — Синельникове — Дніпропетровськ — Кривий Ріг*.

У перспективі залізничний транспорт дедалі більше розвиватиметься у напрямку науково-технічного прогресу та інженерно-технічного переозброєння. Зокрема, планується забезпечити електронну централізацію залізничних стрілок, збільшити вантажопідйомність одного вагона до 85 т, поповнити локомотивний парк новими машинами та повністю електрифікувати залізничний транспорт.

Висновки

1. Залізничний транспорт – найголовніший з усіх видів транспорту України.
2. «Укрзалізниця» поділяється на 6 регіональних залізниць.
3. Найбільшими транспортними вузлами є Київ, Донецьк, Дніпропетровськ, Харків, Одеса, Львів.

Запитання і завдання

1. Де й коли з'явилася перша залізниця на території України?
2. Які основні вантажі перевозить залізничний транспорт?
3. Використавши додаток 13 (стр. 212), позначте на контурній карті основні залізниці України.
4. Які перспективи розвитку залізничного транспорту?

Для допитливих

- Україна стабільно входить до п'ятірки держав з найпотужнішим залізничним транспортом. Більше вантажів залізницями перевозять лише Росія, США, Канада, Китай. Українські залізниці перевозять більше продукції, ніж залізничний транспорт переважної більшості країн Євросоюзу разом узятих.

§ 32. Автомобільний транспорт

Як ви гадаєте, роль автомобільного транспорту з часом буде зростати чи зменшуватися?

Загальна характеристика автомобільного транспорту України. Рівнинний рельєф України є одним із чинників для розвитку автомобільного транспорту, який є дуже ефективним для перевезення вантажів і пасажирів на короткі та середні відстані. Україна з'єднана багатьма автошляхами з суміжними регіонами Росії, Молдови, Білорусі, Польщі.

Автомобільний шлях – це належним чином обладнана автомобільна дорога, яка за господарською значимістю і технічними характеристиками належить до категорії загальнодержавного, обласного або місцевого значення.

Мал. 97. Автотранспорт відзначається високим ступенем мобільності.

Найважливішими автошляхами на території України є *Одеса – Київ – Санкт-Петербург (Росія), Київ – Брест (Білорусь), Харків – Москва, Львів – Київ, Дніпропетровськ – Запоріжжя – Сімферополь, Дніпропетровськ – Нікополь, Київ – Дніпропетровськ, Київ – Донецьк, Харків – Ростов-на-Дону (Росія), Кіровоград – Кишинів (Молдова)*. Про автомобільне сполучення України з країнами Євросоюзу свідчить той факт, що у Львівській області у 1998 році споруджено найбільший в Європі автомобільний перехід – *Краковець*.

Мережа автошляхів в Україні досить розгалужена, загальна довжина їх близько 170 тис. км, а густина автошляхів з твердим покриттям становить 270 км на 1000 км² території. Середня відстань перевезень автотранспортом: для пасажирів – 11 км, для вантажів – 19 км.

Перспективи розвитку автомобільного транспорту в Україні. Територія України має велике транзитне значення, тобто через неї можна провезти значну кількість вантажів і пасажирів. Коефіцієнт транспортності нашої країни становить 3,75, а Польщі лише 2,92. За домовленістю між європейськими країнами, на континенті формується 9 дорожньо-транспортних коридорів. Україна посідає у цьому процесі не останнє місце, через її територію проходить третина з цих коридорів: *Берлін – Краків – Львів – Київ, Одеса – Київ – Москва – Санкт-Петербург – Гельсінкі, Трієст – Будапешт – Чоп – Львів.*

Крім цього, заплановано будівництво транс'євроазійської магістралі, першу чергу якої (*Лісабон – Київ*) вже спроектовано. Довжина її першого відрізка становитиме 735 км. Пожвавлення будівництва нових автошляхів та реконструкція старих є одним з елементів інфраструктури, необхідних для якісного проведення європейської першості з футболу в Україні та Польщі – «Євро-2012».

Висновки

1. Автотранспорт забезпечує перевезення в основному на малі та середні відстані.
2. Рівнинний рельєф України сприяє розвитку автотранспорту.
3. Територія України має велике транзитне значення.

Запитання і завдання

1. Якими автошляхами з'єднана Україна з сусідніми країнами?
2. Дайте визначення поняття «автомобільний шлях».
3. Назвіть основні автошляхи України.
4. Які переваги й недоліки автомобільного транспорту?
5. Які перспективи розвитку автотранспорту в Україні?

Для допитливих

- Важливе значення для автомобільного транспорту мають мости. Окремі з них є своєрідним інженерним дивом. Це стосується більшості київських мостів: міст Патона, міст Метро, Московський міст, Південний міст. Досить своєрідними є й мости інших міст: Черкас, Дніпропетровська, Запоріжжя, Херсона.
- Найдавніший міст на території України – у м. Феодосія. Цей Грецький міст, що функціонує ще й сьогодні, збудований генуезцями у XIII столітті. Довжина його – 10 м. Дещо молодшим від нього є Турецький міст над річкою Смотрич біля фортеці у Кам'янці-Подільському, його було збудовано у XVI столітті.
- Кількість легкових автомобілів в Україні постійно збільшується і вже перевищила 5 мільйонів. Найбільше їх у міських агломераціях Донецької, Дніпропетровської, Харківської областей і, безперечно, у Києві.

Яке транспортне значення водних шляхів?

До водного транспорту належить морський, річковий та озерний. Для нашої країни важливими є перші два.

Морський транспорт. Чорне та Азовське моря практично не замерзають (лише невеликі їх ділянки на короткий час вкриваються кригою). Цей факт є позитивним чинником для розвитку морського транспорту. Морський транспорт є дуже перспективним для України. Нині він забезпечує лише 4% вантажообігу країни.

Організаційно морський транспорт України раніше був підпорядкований трьома пароплавствами: Чорноморському, Азовському, Українсько-Дунайському.

У зв'язку з переходом на ринкові відносини відбулося їх перепрофілювання у 7 судноплавних компаній:

1. *Чорноморське морське пароплавство;*
2. *Українське морське паропластво;*
3. *«Укртанкер»;*
4. *«Укррифер»;*
5. *Азовське морське пароплавство;*
6. *Українська Дунайська судноплавна компанія;*
7. *Судноплавна компанія «Укрферрі».*

Центр Азовського пароплавства знаходиться у Маріуполі, Дунайської судноплавної компанії – в Ізмаїлі, всі інші компанії зареєстровані в Одесі.

Для морського транспорту особливе значення мають порти.

Морський порт – це приморський населений пункт, що має діючий комплекс споруд, призначених для вантаження і розвантажування морських суден. Найбільші порти України: *Одеса, Іллічівськ, Південний, Білгород-Дністровський, Миколаїв, Ізмаїл*. Всього в Україні функціонує 18 морських портів, їм підпорядковуються 175 перезавантажувальних комплексів і 8 судоремонтних заводів. Навіть невеликі порти, такі як Скадовськ або Усть-Дунайськ, відіграють певну роль у структурі морського транспорту. Між Іллічівськом і Варною (*Болгарія*), Одесою і Поті (*Грузія*), між Керчю і Таманню (*Росія*), між Одесою і Хайфою (*Ізраїль*) функціонують міжнародні морські переправи.

Загальна кількість суден в Україні останнім часом скорочується, адже їхній середній вік – близько 20 років. Нині

Мал. 98. Вантажні роботи в Одеському порту.

Мал. 99. Річка Дніпро – важливий транспортний шлях України.

Чому морський транспорт вважається дешевим? Яке значення мають перевезення по Дніпру?

печення його новими спеціалізованими суднами: танкерами, газовозами, суховантажами. Потреба України становить близько 150 вантажних транспортних суден.

У зв'язку з потребою України в енергоносіях впроваджується в життя програма щодо спорудження спеціальних терміналів та екологічно чистих нафтоприймальних комплексів в *Одесі, Південному, Іллічівську, Миколаєві, Маріуполі, Дніпро-Бузькому*. Реалізується програма щодо розвитку в Україні пасажирських і туристично-екскурсійних перевезень.

Перспективи розвитку морського транспорту досить великі, адже надходження від нього в державний бюджет становлять щорічно близько 1 млрд доларів США.

Річковий транспорт, як і морський, має цілий ряд переваг над сухопутним. Це й готові природні шляхи, і можливість одночасно перевозити великі об'єми вантажів і пасажирів.

Ще на початку XIX століття в межах України було з'єднано річки Чорноморського басейну. Внаслідок цього з'явилась можливість транспортувати вантажі з Дніпра і його приток у Німан, Віслу та Західну Двіну.

Загальна довжина судноплавних річок України становить 4,4 тис. км. Найголовнішою водною артерією є *Дніпро* (див. мал. 99), він судноплавний від м. Орша (Білорусь) до впадіння в Чорне море. Судноплавними є річки Дніпровського басейну: *Десна, Прип'ять, Стрий, Горинь, Сула*, та такі річки як *Дністер, Дунай, Сіверський Донець, Південний Буг*.

Річковий транспорт вважається найдешевшим. Ним перевозять великогабаритні вантажі. Будівельні матеріали становлять більше половини всіх вантажів. Крім цього, перевозять вугілля, кокс, руди, металобрухт, зерно. Найбільшими річковими портами України є *Дніпропетровськ, Запоріжжя, Київ, Рені (Одеська обл.)*.

кількість діючих суден не перевищує 200.

Проблеми і перспективи розвитку морського транспорту. Зміна економічних пріоритетів у зовнішній торгівлі приводить до перерозподілу вантажопотоків. У зв'язку з цим виникає потреба у перевезенні морським транспортом України нових для нього вантажів: зрідженого газу, марганцевої руди, цементу, мазуту. Постає проблема оновлення флоту, забез-

Річковий транспорт потребує реконструкції та переоснащення діючих суден. Для цього необхідно відновити виробництво на Херсонському, Запорізькому та Київському судноремонтних заводах.

Висновки

1. Україна має 18 морських портів.
2. В Україні функціонують чотири паромних переправи, які з'єднують її з Болгарією, Росією, Грузією та Ізраїлем.
3. Річкові перевезення здійснюються річками Дніпро, Десна, Прип'ять, Південний Буг, Сіверський Донець, Дністер, Дунай та ін.

Запитання і завдання

1. Поясніть, чому водний транспорт є значно дешевшим за сухопутний.
2. Назвіть і знайдіть на карті найбільші морські та річкові порти України. Позначте їх на контурній карті.
3. Охарактеризуйте структуру морського транспорту.
4. Назвіть основні судноплавні річки України.

Для допитливих

- Морським транспортом щорічно експортується у країни Європи 9 млн т вантажів, в Азію та Океанію – 14 млн т, в Америку – 2 млн т, в Африку – 1,5 млн т.

§ 34.

Повітряний та трубопровідний транспорт і зв'язок

Які характеристики повітряного транспорту докорінно відрізняють його від інших видів транспорту?

Повітряний транспорт є дуже мобільним. Він наймолодший і найшвидший з усіх видів транспорту. Найбільше він використовується для перевезення пасажирів. Крім цього, авіатransпорт перевозить пошту, термінові вантажі, здійснює аерофотозйомку, санітарні перевезення, хімічну обробку посівів та боротьбу з лісовими пожежами.

Найбільшими аеропортами України є *Бориспіль (обслуговує Київ), Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Одеса, Запоріжжя, Львів, Сімферополь, Кіровоград, Луганськ, Жуляни (Київ)* (див. мал. 100).

Регулярними рейсами Україна зв'язана більш як з 70 країнами світу. Найвідомішими українськими авіакомпаніями є «Авіалінії України», «Міжнародні авіалінії України», «Аеросвіт». Ними здійснюються прямі рейси у Росію, Німеччину, США, Канаду, Ізраїль, Польщу, Австрію та в інші країни.

Нині здійснюється технічне переоснащення галузі. Поновлення повітряного флоту відбувається за рахунок літаків Ту-204, Ту-154М, Ту-154В, Як-42, Іл-114, Боїнг-737. Особливі сподівання вітчизняних авіаторів пов'язані зі створенням українського аеробуса АН-218, який за основними параметрами наближається до кращих зразків зарубіжної авіатехніки.

Мал. 100. Аеропорт «Бориспіль».

Чому Бориспіль називають повітряними воротами України?

Трубопровідний транспорт. Цей вид транспорту є відносно молодим. За технічними характеристиками він є найекономічнішим. Він забезпечує близько половини загального вантажообігу країни. В Україні діють такі різновиди трубопровідного транспорту: нафтопроводи, газопроводи, аміакопроводи, етиленопроводи.

Перший газопровід в Україні (*Дашава – Стрий – Дрогобич*) збудовано у 1924 році. Нині мережа газопроводів становить близько 35 тис. км. Найбільшими газопроводами, які проходять територією нашої країни, є: *«Союз», Уренгой (Росія) – Помари – Ужгород, «Братерство» (Долина – Словаччина – Чехія), Шебелинка – Полтава – Київ, Шебелинка – Дніпропетровськ – Кривий Ріг, Дашава – Київ – Москва (Росія).*

Україна є найбільшим у світі транзитером природного газу. Більша частина газу постачається з Росії, значна частина – з Туркменії. У перспективі можливо розширювати поставки газу з Ірану.

Нафтопроводами постачається майже 94% нафти, яка споживається в Україні. У нашій країні діють 12 основних та ряд допоміжних нафтопроводів. Потужними нафтопроводами є:

Самара (Росія) – Лисичанськ – Кременчук – Херсон (він має відгалуження до Одеси);

«Дружба» (Росія) – західний кордон України;
Баку (Азербайджан) – Сугса – Одеса – Броди – Адамова Застава (Польща);

Гнідинці – Прилуки – Кременчук;

Качанівка – Охтирка;

Долина – Дрогобич;

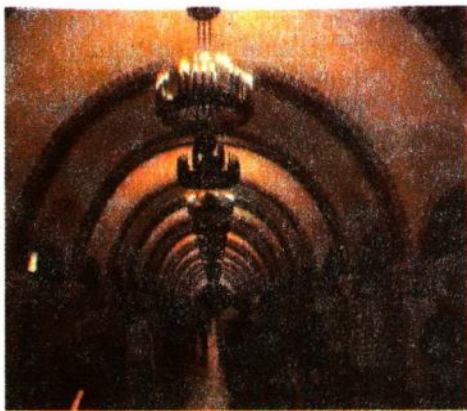
Маріуполь – Донецьк;

Битків – Надвірна.

Мал. 101. Трубопровід.

Яку роль відіграють трубопроводи в економіці України?

Мал. 102. Київський метрополітен.
Станція «Золоті ворота».

Яка роль метрополітену у найбільших містах?

Функціонують три гілки метрополітену. Цей вид транспорту діє також у Харкові та Дніпропетровську.

Трамвайний транспорт функціонує у 24 містах України. Перші трамвайні колії з'явилися в Україні у 1892 році у Києві та у 1894 році у Львові. Сьогодні довжина трамвайних ліній у нашій країні становить 2 тис. км.

Одним з масових видів транспорту є тролейбусний. Перші тролейбуси почали функціонувати у Києві (1935 р.) та Харкові (1939 р.). Нині цей вид транспорту діє у 46 містах, загальна довжина ліній наближається до 4,5 тис. км.

Понад 400 міст України мають автобуси загального користування.

Зв'язок в Україні. На території України діє єдина національна мережа зв'язку. В усіх обласних центрах створюються цифрові автоматичні телефонні станції (АТС). Завдяки чорноморській волоконно-кабельній системі Україна приєдналась до цифрової мережі зв'язку зарубіжних країн.

Мал. 103. Одеський та київський фунікулери.

Знайдіть інформацію про історію будівництва фунікулерів.

Триває процес створення мережі супутникового зв'язку. Утворено підприємство «Укрзв'язок». Системою мобільного зв'язку охоплено більшу половину населення країни. Створено цілу мережу станцій. Сформовано спеціальні зони покриття, що забезпечують нормальне функціонування цього виду зв'язку. Україна відзначається досить швидкими темпами розвитку мережі Інтернет. Не останню роль у цьому відіграє державне підприємство «Укртелеком» та ряд інших підприємств.

Висновки

1. В Україні діє система нафтопроводів і газопроводів, а також аміакопровід та етиленопровід.
2. Україна є найбільшим у світі транзитером природного газу.
3. Повітряний транспорт є одним з найперспективніших в плані його розвитку в Україні.
4. Україна відзначається швидкими темпами поширення цифрового, мобільного та Інтернет-зв'язку.

Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте роль повітряного транспорту в економіці країни.
2. Яка довжина мережі газопроводів України?
3. Які різновиди трубопроводів функціонують у нашій країні?
4. Нанесіть на контурну карту найбільші трубопроводи та аеропорти України.
5. Які основні види міського пасажирського транспорту вам відомі?
6. Як впливає розвиток мережі зв'язку на економіку України?

Для допитливих

- Найдовшою тролейбусною лінією в нашій країні є Сімферополь – Ялта.
- Швидкісні трамвайні лінії функціонують в Україні у двох містах: Києві та Кривому Розі. Їхня загальна довжина перевищує 42 км.
- У Києві діє один з особливих видів транспорту – фунікулер. Він забезпечує перевезення пасажирів з низько розташованого району, Подолу, в центральну частину міста.

ТЕМА 15. Соціальна сфера

Вирішуємо проблеми

Чому інвестиції в освіту вважаються найбільш прибутковими?
Яка роль науки у технічному переоснащенні виробництва?
Чи може Україна отримувати 10–15% державного прибутку за рахунок надходжень від туризму?

До соціальної сфери належать *освіта, наука, охорона здоров'я, культура, торгівля, громадське харчування, туризм, сфера рекреації*. Соціальна сфера має задовольняти соціальні запити людей. Рівень розвитку держави визначається ступенем сформованості та якістю функціонування соціальної сфери.

Як задовольняються споживчі запити людей?

Структура соціального комплексу. Соціальний комплекс — це сукупність підприємств виробничої і невиробничої сфери господарства, що виконують специфічні суспільні функції, безпосередньо спрямовані на задоволення особистих матеріальних і духовних потреб людей.

Соціальний комплекс включає ряд підкомплексів:

- 1) *Культурно-освітній підкомплекс* (включає заклади освіти, навчально-виховні та культурні заклади).
- 2) *Підкомплекс охорони здоров'я* (включає лікувальні заклади та спеціальні заклади медичної освіти).
- 3) *Соціально-побутовий підкомплекс* (включає житлово-комунальні підприємства, підприємства побутового обслуговування, торгівлі, громадського харчування та установи зв'язку).
- 4) *Рекреаційний підкомплекс* (включає оздоровчі заклади).
- 5) *Науковий підкомплекс* (включає сукупність наукових закладів).

Соціальний комплекс за сприятливих економічних умов повинен інтенсивно розвиватися, тому що рівень соціально-побутових умов у нашій країні поки що є значно нижчим від середньоевропейського. Саме на ці показники повинен націлюватися вектор розвитку соціального комплексу.

Освіта – пріоритетна галузь соціальної сфери. Україна є частиною тісно поєднаного світу. І хочемо ми того чи не хочемо, а загальноосвітні (глобалізаційні) процеси час від часу будуть відбиватися як на структурі нашої економіки, так і на розвитку нашої соціальної сфери. У ХХІ столітті провідну роль починають відігравати соціальні галузі – освіта і наука. Значення освіти в наш час зростає ще й тому, що у світі відбувається перехід людства від індустріальних до науково-інформаційних технологій. Тому дедалі більше зростає роль знань, інтелектуальної власності. Індивідуальний розвиток людини, рівень її освіченості стає

основним показником прогресу суспільства і передумовою успішного розвитку країни.

В Україні функціонують 15,1 тис. дошкільних навчальних закладів, 20,4 тис. загальноосвітніх навчальних закладів (шкіл, ліцеїв, гімназій). У школах та інших загальноосвітніх закладах навчаються майже 5 млн учнів.

Україна має розгалужену мережу вищих навчальних за-

Мал. 104. Львівський університет – найстаріший в Україні.

кладів (ВНЗ). ВНЗ I–II рівнів акредитації (коледжі, технікуми, училища) готують молодших спеціалістів та бакалаврів. До цієї категорії належать 619 закладів, в яких навчається понад 500 тис. студентів. ВНЗ III–IV рівнів акредитації (академії, університети, інститути) готують бакалаврів, спеціалістів, магістрів. До них належать 347 вищих навчальних закладів, де навчаються понад 2 млн студентів. Чисельність професорсько-викладацького складу становить 80 тис. чоловік. Найбільшими університетськими центрами є *Київ, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Одеса, Львів*. Кількість студентів на 10 тис. чоловік у більшості регіонів України становить від 2 до 9, хоча в університетських центрах цей показник значно вищий.

Таблиця 14. Потенціал вищої освіти в окремих регіонах України

Регіони України	Кількість студентів на 10 тис. чоловік
м. Київ	47,8
Харківська обл.	33,2
Донецька обл.	22,0
Дніпропетровська обл.	20,0
Одеська обл.	16,7
Львівська обл.	16,0

Наука. Наука разом з освітою багато в чому визначає подальший розвиток країни, майбутнє її економіки та соціальної сфери.

Науковий потенціал – це сукупність ресурсів і можливостей науки, яка дає змогу вирішувати господарські проблеми. Складовими наукового потенціалу є наукові кадри, інформаційна база, кошти, матеріально-технічна база. Від наукового потенціалу країни залежить розміщення наукоємних галузей господарства та невиробничої сфери.

Науково-дослідні центри зосереджені переважно у великих економічних і культурних центрах: *Києві, Харкові, Дніпропетровську, Одесі, Львові, Донецьку*. Загальна кількість наукових працівників в Україні перевищує 500 тис. чоловік.

Мал. 105. Борис Патон, президент Національної академії наук України.

Висновки

1. Соціальна сфера включає освіту, науку, охорону здоров'я, торгівлю, культуру, громадське харчування, туризм, сферу рекреації.
2. Освіта є найрентабельнішою галуззю соціальної сфери.
3. Найбільшими науково-освітніми центрами є Київ, Харків, Дніпропетровськ, Одеса, Донецьк, Львів.

Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте структуру соціальної сфери України.
2. Побудуйте стовпчикову діаграму, яка відображала б кількість осіб, які відвідують дошкільні навчальні заклади, навчаються у загальноосвітніх навчальних закладах та вищих навчальних закладах.
3. Дайте визначення поняття «науковий потенціал».
4. Чому освіта є однією з пріоритетних галузей соціальної сфери?

Для допитливих

• Досвід успішного розвитку цілого ряду країн доводить, що саме інвестування фінансових та інтелектуальних ресурсів у розвиток освіти, визнання пріоритету цієї галузі дали змогу цим країнам досягти високого рівня економічного розвитку, побудувати нові моделі соціально-гуманітарної сфери. Прикладом такого досвіду можуть бути Японія (де освіта стала пріоритетною галуззю ще в другій половині XIX ст.), Швейцарія, Фінляндія, Данія. Економісти Світового банку, використавши математичні методи досліджень і здійснивши ґрунтовний аналіз, визначили, що двома головними чинниками невідчутного капіталу є правова держава та освіта. При цьому освіта становить 36% загальної величини цього капіталу. Провідний дослідник Світового банку Кірк Хамілтон у звіті за 2005 рік цього банку, який має назву «Де знаходиться багатство націй?» зазначав: «Багаті країни є багатими внаслідок рівня знань та досвіду населення та внаслідок ефективності установ, які забезпечують економічну активність».

ТЕМА 16.

Україна і світове господарство. Зовнішні економічні зв'язки України

Вирішуємо проблеми

Чи можна побудувати економіку країни, яка б не залежала від світових економічних процесів?

Чи впливає економічна ситуація всередині України на процеси світового ринку?

§ 36.

Світове господарство та міжнародний поділ праці

На аркуші паперу або в зошиті спробуйте зобразити уявну модель світового господарства, яка відображала б його структуру.

Територіальний та міжнародний географічний поділ праці. Поділ праці виник ще в давні часи. Між античними державами було налагоджено жваві торговельні зв'язки. У процесі виробничої діяльності людей відбувався розподіл функцій між землеробством, скотарством та ремісництвом. Розвиток цивілізації вплинув на формування нових важливих структур, таких як сільське господарство, транспорт, промисловість. Формування виробничих відносин і розподіл обов'язків між учасниками цих процесів створили умови для суспільного поділу праці.

Територіальний, або географічний, поділ праці є однією з форм суспільного поділу праці, який відзначається спеціалізацією певних територій на виробництві певного виду продукції.

Міжнародний географічний поділ праці – це найвища форма суспільного поділу праці. Його головними чинниками є: економіко-географічне положення країни, природно-ресурсна база, соціально-економічні умови.

Виходячи з цього, кожна з країн світу визначає свою господарську спеціалізацію, націлену на потреби світового ринку. Алжир спеціалізується на видобутку нафти, Україна – на видобутку залізної та марганцевої руд, виробництві електроенергії, металу, продукції сільського господарства, Японія – на розробці технологій робототехніки, випуску електроніки, транспортних засобів, морських суден. Тобто кожна країна має свою економічну нішу, ємність якої вказує на рівень розвитку країни. (*Проаналізуйте схему, зображену на мал. 106.*)

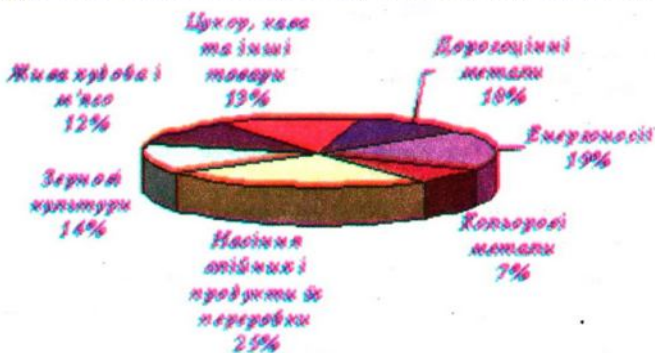
Світове господарство та місце України в ньому. Численні міжнародні зв'язки об'єднують країни світу у тісну взаємопов'язану систему – світове співтовариство. Національні економіки країн, взаємодіючи, утворюють світове господарство. Воно пройшло кілька періодів розвитку: на етапі зародження – *аграрний* період розвитку, в процесі становлення – *індустріальний* період, а в момент розквіту господарство вступає у *постіндустріальний* період.

Світове господарство – це складна система взаємодії господарств країн світу, яка функціонує на основі конкуренції та співробітництва.

Україна є учасником загальносвітових економічних процесів. Вона має значний ресурсний потенціал, чітко структуроване господарство, тому вже найближчим часом має шанс заявити про себе як розвинута і багата країна. Проте процес становлення національної економіки не завжди простий, він залежить від рівня стабільності політичної та економічної обстановки як усередині країни, так і у світі.

Міжнародні організації. У світі налічується понад 4000 міжнародних організацій, які виконують різні функції: загальнополітичні, економічні, валютно-фінансові, культурні, спортивні. За охопленням території вони поділяються на загальносвітові, міждержавні та регіональні.

Окреме місце серед них посідає *Організація Об'єднаних Націй (ООН)*. Членами ООН є понад 170 держав, у тому числі й Україна, яка була серед країн – її фундаторів. Штаб-квартира цієї організації розташована у Нью-Йорку.

Мал. 106. Загальна структура світового сировинно-товарного ринку у 2008 р. Поміркуйте, в чому полягає стабільність і мобільність даної структури.

Мал. 107. Штаб-квартира ООН в Нью-Йорку.

Підготуйте матеріали для географічного кабінету про членство України в ООН.

Головним завданням ООН є підтримання миру і стабільності у світі. У структуру ООН входить Рада Безпеки, Секретаріат, Міжнародний Суд, Економічна і Соціальна Рада. Головним органом є Генеральна Асамблея ООН.

Серед міждержавних організацій відомі також Рада Європи, Європейський Парламент, Європейський Союз (ЄС), Організація Північноатлантичного договору (НАТО).

Протягом останніх 15 років триває процес входження України у різноманітні міжнародні організації загальносвітового та європейського масштабу. У 2008 році прийнято рішення про вступ України до загальносвітової структури – *Світової організації торгівлі (СОТ)*. Це дасть змогу нашій країні використовувати потенціал торговельних зв'язків. Є велике прагнення України й до вступу у таку впливову організацію, як Європейський Союз. Але для цього необхідно високо підняти життєвий рівень населення, загальний рівень розвитку економіки країни та удосконалити відповідний рівень законодавчої бази країни. Євроінтеграційний напрямок є найважливішим для України.

Висновки

1. Міжнародний географічний поділ праці – це найвища форма суспільного поділу праці. Його головними чинниками є: економіко-географічне положення країни, природно-ресурсна база, соціально-економічні умови.
2. ООН – найвпливовіша організація у світі.
3. Євроінтеграційний напрямок є найважливішим для України.

Запитання і завдання

1. Яка основна відмінність між територіальним та міжнародним географічним поділом праці?
2. Чи буде зростати економічна та політична роль України в Європі та світі?
3. Підготуйте виступи про загальносвітові та міждержавні міжнародні організації.

Для допитливих

- У відносинах між країнами, як і між людьми, є свої боржники і свої кредитори. Десять найбільших боржників світу виглядає так: 1) США; 2) Велика Британія; 3) Німеччина; 4) Франція; 5) Італія; 6) Нідерланди; 7) Японія; 8) Іспанія; 9) Ірландія; 10) Бельгія.

Так, зовнішній борг США складає 8837 млрд доларів. Борг України є значно менший – усього 8,3 млрд доларів. Натомість у ролі позичальників часто виступають Саудівська Аравія, інші країни Перської затоки і Тайвань, який має найбільші валютні резерви у світі.

§ 37. Зовнішні економічні зв'язки

Яку роль в економіці країни відіграють інвестиції?

Іноземні інвестиції. Вкладення іноземного капіталу в Україні ще дуже незначні. У сусідній Польщі розмір цих вкладень на порядок вище, ніж в Україні. Основними галузями, в які надходять іноземні інвестиції, є харчова промисловість, будівництво, торгівля. Іноземні власники вкладають кошти в машинобудування, розвиток транспортної сфери, охорону здоров'я, фінансову сферу, страхування, пенсійне забезпечення. Більше половини прямих іноземних інвестицій надходить у невиробничу сферу. У сільське господарство, яке потребує значних капітальних вкладень для свого реформування, надходить значно менше іноземних коштів.

Найбільші прямі інвестиції в Україну в 2008 році надійшли із США, Нідерландів, Німеччини, Японії. Певний потік інвестицій поступає з України в інші держави, у тому числі у Російську Федерацію, Швейцарію, Грузію, проте він дуже незначний.

Переміщення трудових ресурсів.

Останнім часом посилилися зовнішньо-економічні зв'язки України, пов'язані з переміщенням трудових ресурсів. Значно зріс виїзд з країни робітників і фахівців на роботу і тимчасове проживання у Російську Федерацію, Польщу, Чехію, Словаччину, Угорщину, Іспанію, Португалію, Італію, Грецію, Німеччину та інші країни.

Виїжджають з України і висококваліфіковані фахівці, зокрема науковці (у Російську Федерацію, США, Ізраїль, Канаду, Німеччину). Натомість до нас приїжджають на роботу науковці, бізнесмени, громадські діячі із США, Нідерландів,

Мал. 108. Володимир та Віталій Клички.
Ці спортсмени примножили спортивну славу України.

Яке значення мають спортивні зв'язки України з іншими країнами?

Німеччини та інших країн Європи. Значна кількість українських учених працюють тимчасово у Німеччині, Франції, Швейцарії, США.

Соціокультурні зв'язки. Україна є учасником різноманітних культурних, спортивних, наукових програм і заходів.

Важливими подіями у культурному і спортивному житті країни стали проведення в Києві міжнародного конкурсу Євробачення та заходи, що стосуються підготовки до проведення європейської першості з футболу у 2012 році.

Висновки

1. Україна поступово інтегрується в систему міжнародних економічних і культурних зв'язків.
2. Інвестиції іноземного капіталу в Україну ще дуже незначні.

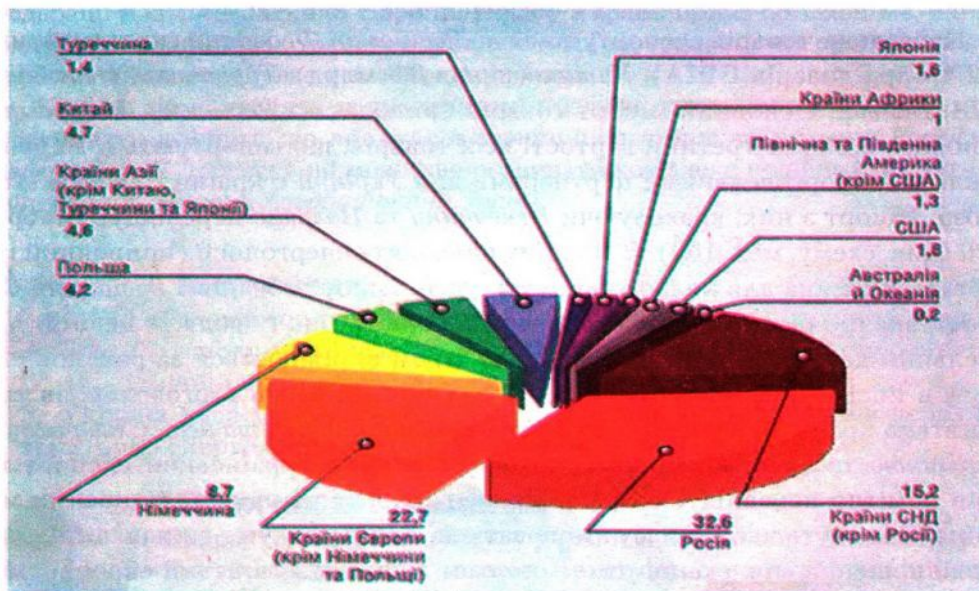

Запитання і завдання

1. Які переваги має Україна від вступу у Світову організацію торгівлі (СОТ)?
2. Які чинники сприяють формуванню зовнішніх економічних зв'язків України?
3. Яке значення мають інвестиції для розвитку нашої країни?
4. Охарактеризуйте перспективи міжнародних зв'язків України.

§ 38. Зовнішня торгівля України

Пригадайте з минулих навчальних курсів географії та історії, яке значення має торгівля для економічного життя країни.

Мал. 109. Імпорт в Україну (у %).

Проаналізуйте карти атласу та дану схему, визначте основні напрямки зовнішніх торговельних зв'язків України.

Зовнішня торгівля. З давніх-давен торгівля була живильним джерелом для господарства будь-якої країни. Україна не є винятком з цього. Для успішного функціонування її господарства необхідно здійснювати зовнішньоторговельні операції. Загальний обсяг обороту зовнішньої торгівлі товарами визначається сумою вартості експорту (вивезення за кордон) та імпорту (ввезення з-за кордону) товарів. В Україні він сягає 30 млрд доларів США.

Мал. 110. Українська митниця (Хутір - Михайлівський).

Проаналізуйте карту, визначте головні напрямки експортно-імпортних операцій України.

Останнім часом цей оборот зростає, що свідчить про певну активізацію зовнішньоекономічної діяльності. Імпорт товарів перевищував їх експорт. Це несприятливе для України співвідношення, яке повинно компенсуватися за рахунок інших джерел, тому Україна впродовж останніх років мала негативне *торговельне сальдо* – перевищення імпорту над експортом. Проте в роки економічного підйому, коли значно зростає експорт металів та зерна, торговельне сальдо України вирівнюється і стає позитивним. Це відбулося, зокрема, у 2009 році.

Найбільше товарів екпортується до *Російської Федерації* (на суму близько 2,4 млрд доларів США), *Китаю* (понад 0,8 млрд), *Туреччини*, *Німеччини*, *США*, *Польщі*. Основний імпорт товарів припадає на *Російську Федерацію* і становить близько третини вартості всіх товарів, що імпортують в Україну. Важливими торговельними партнерами для *України* є країни *Європейського Союзу*. Імпорт з них, враховуючи *Німеччину* та *Польщу*, перевищує імпорт з *Росії* (див. схему, мал. 109). В Україну надходять енергоносії (природний газ, нафта), сировина для кольорової металургії. Імпорт товарів з *Російської Федерації* значно більший, ніж експорт у цю країну, що породжує певний торговельний дефіцит, проте він останнім часом вирівнюється за рахунок експорту в Росію продуктів харчування. Україна здійснює торговельні зв'язки з багатьма країнами світу: *Китаєм*, *Туреччиною*, *Індією*, *Італією*, *Словацьчиною*, *Угорщиною* та деякими іншими країнами, в яких український експорт товарів помітно перевищує імпорт. Проте експортно-імпортні відносини між країнами можуть час від часу змінюватися. Зокрема, дуже сильно змінилося співвідношення між експортом–імпортом України з багатьма європейськими країнами за рахунок значних поставок Україною на європейський ринок великих партій зерна та насіння ріпаку у 2008 році.

Найбільшу частку в експорті України складають метали і вироби з них, продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей, зерно, харчові продукти, мінеральні ресурси, в першу чергу марганцева, залізна та уранова руди тощо. Майже третина експорту товарів припадає на *Дніпропетровську, Донецьку, Запорізьку області та Київ*. Щодо імпорту, то провідне місце належить енергоносіям, машинам, механізмам і устаткуванню. Україна має великі можливості розширення зовнішньоекономічних зв'язків, зокрема за рахунок поліпшення структури зовнішньої торгівлі, збільшення в експорті частки готової продукції, переважно за рахунок наукомістких галузей машинобудування, хімічної і нафтохімічної промисловості.

Великий експортний потенціал має авіаційна та аерокосмічна промисловість, продукція яких користується попитом на міжнародному ринку. Йдеться, зокрема, про випуск і експорт літаків Ан-325, Ан-74, Ан-72, Ан-72П, оснащення приладами космічної техніки для Росії, Індії, Китаю, про широке залучення для цього коштів іноземних інвесторів. Непогані перспективи щодо розвитку експортних потужностей мають також інші галузі машинобудування.

Розширення зовнішньої торгівлі України можливе й за рахунок експорту створених на основі найновіших технологій і конкурентоспроможних транспортних і військово-морських суден, вантажних автомобілів, автомобілів військового призначення, вимірювальних приладів тощо.

Надання міжнародних послуг. Завдяки своєму географічному положенню Україна надає різноманітні послуги в масштабі світового та європейського ринків. Через її територію проходять важливі шляхи із заходу на схід та з півночі на південь, через які здійснюються масові транзитні перевезення багатьох вантажів різних країн. Послуги надає також український морський флот. Серед експорту послуг провідне місце займають *транспортні послуги*. Основним є трубопровідний транспорт, який забезпечує транзит природного газу і нафти з Російської Федерації в країни Західної Європи. Це дає Україні понад 60% коштів, які надходять від надання усіх транспортних послуг. Газотранспортна система як стратегічний об'єкт перебуває у власності держави.

Кошти, що надходять за транспортні послуги, дають змогу значною мірою перекивати дефіцит, що виникає в зовнішній торгівлі товарами з *Російською Федерацією*. У перспективі можливо розвивати комплекс подібних послуг і для інших країн, зокрема *Азербайджану, Ірану*.

Висновки

1. Головні торговельні партнери України – Росія та країни Європи.
2. Основу українського експорту становлять метали, продукція хімічної промисловості, зерно, продукти харчування.
3. Україна надає транспортні послуги щодо транспортування через її територію енергоносіїв з Росії до Європи.

Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте структуру українського експорту та імпорту.
2. Які українські групи товарів користуються попитом на світовому ринку?
3. Які послуги надає Україна Росії та країнам Європи?

Для допитливих

- Україна є одним з відомих у світі експортерів карбаміду – важливої хімічної сировини. Основні споживачі цієї продукції – Індія (2,8 млн т), Китай (близько 2,8 млн т), країни Латинської Америки (особливо Бразилія), Філіппіни, В'єтнам, США.
- Порт Південний в Україні спеціалізується на відправленні карбаміду з Росії та України в далеке зарубіжжя. Мінімальна ціна 1 т карбаміду – від 76 до 165, а часом і 215 доларів США. Отже, Україна має шанс закріпити власну експортну нішу на світовому ринку.

Узагальнення

- Господарство України протягом останніх двох десятиліть переорієнтувалось на нову модель господарювання і поступово розвивається на тлі ринкової економіки.
- Світове значення мають окремі різновиди добувної промисловості, чорна металургія, агропромисловий комплекс.
- Україна є найбільшим транзитером природного газу у світі.
- Протягом останніх років намітився приріст промислового і сільськогосподарського виробництва, проте кризові явища 2008–2009 років негативно вплинули на розвиток світової та вітчизняної економіки.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Назвіть сукупність установ, які задовольняють соціальні та духовні запити людей:
  - а) сфера послуг; б) виробнича сфера, в) соціальна сфера, г) промисловість.
2. Вкажіть, які з названих галузей належать до легкої промисловості:
  - а) машинобудування; б) металургія; в) текстильна промисловість; г) швейна промисловість; д) освіта і наука; е) електроенергетика.
3. Виберіть основні райони розвитку нафтогазової промисловості України:
  - а) Донецький; б) Прикарпатський; в) Львівсько-Волинський; г) Причорноморсько-Кримський; д) Придніпровський; е) Дніпровсько-Донецький.
4. Виберіть найбільші центри нафтопереробки в Україні:
  - а) Київ; б) Кременчук; в) Донецьк; г) Харків; д) Лисичанськ; е) Кривий Ріг.
5. Яку форму організації виробництва використовують у чорній металургії:
  - а) кооперування; б) комбінування; в) концентрація; г) спеціалізація?
6. Вкажіть, як називається сукупна вартість кінцевого виробництва товарів і послуг, вироблених в межах країни та її закордонними філіями протягом року:
  - а) валовий внутрішній продукт; б) валовий національний продукт; в) сукупний доход; г) національний доход.
7. Які з названих сільськогосподарських культур є основними зерновими культурами для України:

- а) цукрові буряки; б) соняшник; в) озима пшениця; г) гречка; д) льон-довгунець; е) картопля; є) просо; ж) хміль; з) горох?*
8. Які галузі тваринництва розміщуються переважно у приміській зоні:
а) ставкове рибництво; б) птахівництво; в) вівчарство; г) молочне скотарство; д) свинарство; е) хутрове звірівництво?
9. Вкажіть, в яких з названих міст розвивається кольорова металургія:
а) Запоріжжя; б) Кривий Ріг; в) Львів; г) Микитівка; д) Донецьк; е) Миколаїв; є) Побузьке; ж) Київ; з) Маріуполь.
10. Виберіть міста, що є великими центрами суднобудування:
а) Київ; б) Одеса; в) Херсон; г) Миколаїв; д) Маріуполь; е) Ізмаїл; є) Львів; ж) Житомир; з) Кілія.
11. Вкажіть, в яких з названих міст розвинене виробництво залізничних вагонів:
а) Кременчук; б) Львів; в) Кривий Ріг; г) Київ; д) Дніпродзержинськ.
12. Виберіть із названих морських портів України ті, що розташовані на узбережжі Азовського моря:
а) Ізмаїл; б) Бердянськ; в) Іллічівськ; г) Каховка; д) Феодосія; е) Маріуполь.
13. Вкажіть, яку продукцію імпортує Україна:
а) нафту; б) цукор; в) прокат чорних металів; г) кольорові метали; д) літаки; е) морські судна; є) марганцеві руди; ж) зерно; з) боксити; и) мінеральні добрива; і) одяг і взуття; ї) електроенергію; й) ліс.
14. Дайте визначення понять: «спеціалізація», «земельні ресурси», «експорт».
15. Порівняйте розвиток хімічної промисловості у Донбасі та Прикарпатті за поданим планом.

ПЛАН

1. Історія розвитку галузі в даному регіоні.
2. Сировинна база.
3. Енергетична база.
4. Галузі основної хімії.
5. Галузі хімії органічного синтезу.
6. Найбільші центри хімічної промисловості.
7. Екологічні проблеми.
8. Можливі перспективи розвитку галузі у даному регіоні.

Словник термінів

Бюджет – затверджений у законодавчому порядку розпис доходів і видатків на певний строк.

Експорт – сукупність товарів і послуг, які продаються і вивозяться за кордон.

Імпорт – сукупність товарів і послуг, які ввозяться з-за кордону.

Інвестиції – довгострокове вкладання коштів.

Каботаж – морське судноплавство між портами однієї країни.

Національний дохід – вартість сукупної продукції всіх галузей матеріального виробництва без вартості ресурсів і затрат на саме виробництво.

Сальдо – різниця між прибутковою і видатковою частиною торговельного балансу.

Довідкові матеріали

Частка продукції економічних районів у промисловому та сільськогосподарському виробництві України

Назва району	Продукція промисловості (у %)	Продукція сільського господарства (у %)
Донецький	20,1	8,03
Придніпровський	17,4	9,43
Північно-Східний	13,6	13,98
Столичний	19,8	14,86
Карпатський	10,1	9,56
Причорноморський	11,5	16,7
Подільський	6,3	13,51
Центральний	4,5	8,24
Північно-Західний	2,7	5,69

ТЕМА 1. Економіко-географічний поділ України

Вирішуємо проблеми

Чи справедливо виділяти серед економічних районів перспективні та неперспективні?

Чи змінилася спеціалізація економічних районів за останні 10 років? Про що це свідчить?

Чому Причорноморський район має досить велику територію?

Мал. 111. Економічне районування України.

1. Донецький
2. Придніпровський
3. Північно-Східний
4. Столичний
5. Карпатський
6. Причорноморський
7. Подільський
8. Центральний
9. Північно-Західний

Знайдіть на карті позначені цифрами економічні райони.

<http://shk1lniypidruc.ucoz.ru>

Поміркуйте, яку роль відіграли місцеві мінеральні ресурси у промисловому розвитку даного регіону України.

Загальна характеристика господарства. Площа *Донецького економічного району* становить 53,2 тис км², тобто 9% території країни. *Донецький район* займає найбільш східне положення серед інших районів. До його складу входять дві області: *Донецька* і *Луганська*. Він межує з Північно-Східним та Придніпровським районами на заході та з Росією на сході. Район має вихід до Азовського моря (порт Маріуполь). Економічне і транспортне положення району сприятливе.

Ресурси району – це насамперед запаси кам'яного вугілля (Донбас). Є значні поклади кам'яної солі, будівельних матеріалів, ртутних руд та невеликі поклади бокситів і фосфоритів.

Донецький район є найбільш заселеним в Україні, у ньому проживає більше 7 млн чоловік. Середня густина населення наближається до 139 чол. на км². Цей район має найвищі показники середньої густоти населення та рівня урбанізації в Україні.

Промисловість є основою господарства району. П'ята частина промислової продукції України виробляється саме в цьому районі. Господарський комплекс *Донецького економічного району* завжди розвивався на основі *добувної промисловості, електроенергетики, чорної металургії та важкого машинобудування*, а також *хімічної промисловості та промисловості будівельних матеріалів*.

Наявність великої кількості підприємств *добувної промисловості* є характерною ознакою району. На його території функціонують 214 механізованих шахт і шахтоуправлінь, які здійснюють видобуток коксівного вугілля, антрацити та інших марок вугілля.

Про стан електроенергетики в районі свідчить той факт, що *Донбас* має найбільшу кількість електростанцій серед усіх районів. І хоча більша частина з них надто застаріли, вони є важливою ланкою енергозабезпечення країни. Електроенергетика району будується значною мірою на спалюванні власної сировини, тому переважна частина енергії виробляється на ТЕС. Підвищення світових цін на природний газ ще більше стимулює використання місцевих паливних ресурсів. *Донецький район* виробляє найбільшу частку електроенергії в Україні.

Найбільші ДРЕС району: *Вуглегірська, Старобішивська, Слов'янська, Миронівська, Луганська*.

Основні центри чорної металургії: *Донецьк, Горлівка, Макіївка, Єнакієво*.

Заводи кольорової металургії діють в *Артемівську, Костянтинівці, Донецьку*.

Найбільшими машинобудівними центрами району є *Луганськ, Краматорськ, Маріуполь*.

Хімічна промисловість району розвинулася на основі коксохімії та використання газового вугілля. Найбільшими підприємствами цієї галузі є *Горлівське ВО «Стирол», Северодонецьке ВО «Азот» та Лисичанський нафтопереробний комбінат*.

Промисловість будівельних матеріалів району посідає перше місце в Україні за виробництвом залізобетонних конструкцій. Тут також виробляється близько 90% віконного скла (*Костянтинівка, Лисичанськ*).

Сільське господарство не може розвиватися на повну потужність через високу індустріалізацію району. Проте значна частина району зайнята приміськими агропромисловими комплексами, які складаються з господарств молочно-овочового напрямку і тваринницьких відгодівельних господарств.

Лише у північній частині району розвивається *зернове господарство, буряківництво*, а також *м'ясо-молочне тваринництво*.

Найбільші промислові вузли району:

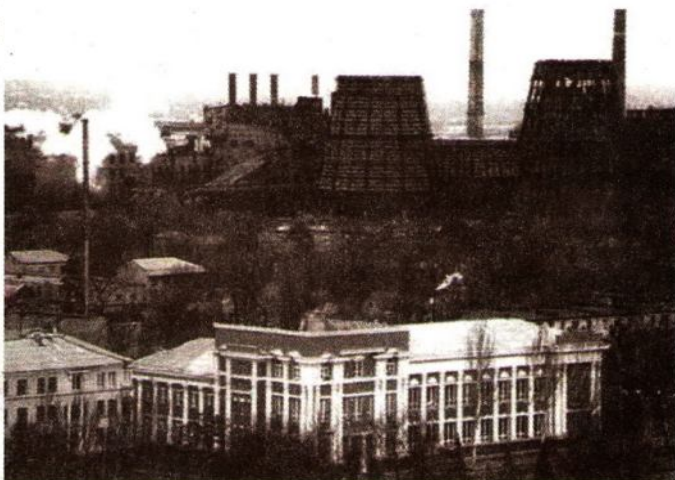
- 1) *Горлівсько-Єнакієвський,*
- 2) *Донецько-Макіївський,*
- 3) *Луганський,*
- 4) *Краматорсько-Костянтинівський,*
- 5) *Стахановсько-Алчевський,*
- 6) *Лисичансько-Рубіжанський,*
- 7) *Маріупольський.*

Попри певний економічний спад та процес депопуляції, населення промислових центрів району – *Донецька, Маріуполя, Луганська, Макіївки* – перевищує 400 тис. чоловік. Найбільшим містом Донбасу є майже мільйонний Донецьк.

Зв'язки і проблеми розвитку. З Донецького економічного району вивозять в інші райони *вугілля, кокс, чорні метали, електроенергію, тепловози, гірничу техніку й устаткування, цемент, добрива*. З Придніпровського району в Донбас ввозять *залізу і марганцеву руду*; з Карпатського – *калійні добрива, ліс, автобуси*, зі Столичного району – *різноманітні прилади, засоби зв'язку, шини, продукцію легкої промисловості*. Значну кількість продуктів харчової промисловості район отримує з Причорноморського та Подільського районів.

Проблеми, з якими стикається Донецький район, мають соціальний, економічний та екологічний характер. Гостро постає проблема розвитку малих і середніх міст, селищ міського типу, господарство яких тісно пов'язане з вуглевидабунком.

Проблемою, яка потребує негайного вирішення, є технічне переозброєння і

Мал. 112. Типовий краєвид шахтарського селища.

реконструкція вугільних шахт та металургійних підприємств району. Донбас – це територія, де розміщені найстаріші заводи України. На таких підприємствах загострюються соціальні проблеми, оскільки умови праці тут є надто важкими. В окремі роки відбувалися організовані профспілками страйки шахтарів, які мали на меті привернути увагу громадськості до проблем галузі.

Ще однією проблемою є водопостачання Донбасу. Місцеві ресурси не витримують антропогенного тиску, а канал «Дніпро – Донбас» вже не може задовольнити потреб підприємств. Перспективи розвитку Донецького економічного району пов'язані з вирішенням усіх цих проблем.

Висновки

1. Донецький район має найпотужнішу промисловість серед економічних районів України.
2. Ступінь концентрації електроенергетики, металургії, важкого машинобудування та добувної промисловості в районі є високим навіть за світовими стандартами.
3. Негайного вирішення потребує ряд проблем соціального, економічного і екологічного характеру.

Запитання і завдання

1. Використавши картографічний матеріал, на контурній карті створіть економічну карту Донецького району.
2. Охарактеризуйте причини значної концентрації промисловості в районі.
3. Окресліть головні риси галузевої та територіальної структури району.
4. Створіть учнівський проект «Перспективи реорганізації господарства Донецького економічного району».
5. Підготуйте цікавий матеріал про найбільші міста регіону.

Для допитливих

- Важко уявити, що на території Донбасу можуть бути курортні центри. Проте місцевість Святі гори, розташована на крейдяних відкладах, є одним з таких центрів. Тут розташовані не лише центри оздоровлення і туризму, а й православні святині. У цій місцевості на території Слов'янського та Краснолиманського районів та м. Святогорська Донецької області створено Національний природний парк «Святі Гори» площею 40589 га.

§ 40. Придніпровський економічний район

Порівняйте рівень забезпеченості ресурсами Донецького і Придніпровського районів.

Загальна характеристика господарства. Придніпровський економічний район займає площу 59,1 тис. км² і складається з двох областей – *Дніпропетровської* та *Запорізької*. Район розташований на обох берегах Дніпра і простягається аж до Азовського моря, на узбережжі якого знаходиться порт Бердянськ. Район межує з Північно-Східним, Центральним, Причорноморським та Донецьким районами. Через його територію проходять важливі транспортні шляхи. Усе це

позитивно впливає на економічний розвиток району.

Придніпровський район багатий на рудну сировину. Тут є родовища залізної та марганцевої руд світового значення. Близькість покладів цих руд та наявність запасів коксівного вугілля у сусідньому Донецькому економічному районі сприяють розвитку чорної металургії.

Крім залізної руди (*Кривбас, Білозерський район*) та марганцевої руди (*Нікопольський басейн*), у районі є родовища титанових руд, нікелево-кобальтових руд, бокситів, графіту, бурого вугілля, будівельних матеріалів.

Населення Придніпровського району становить 5,5 млн чоловік. Середня густина населення становить 93 чол. на км². У національному складі значна частина (75%) українців.

Електроенергетика району включає ряд великих ТЕС (*Кривий Ріг, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Нікополь, Дніпродзержинськ*), дві ГЕС (*Дніпрогес та Дніпродзержинська*) та найбільшу не лише в Україні, а й у світі АЕС (*Запорізька*). Основу економіки району складає промисловість. Район є прикладом збалансованого розвитку її різних галузей. Тут однаково добре розвинені важке, транспортне і точне машинобудування, металургія і харчова промисловість.

Район спеціалізується на *різних галузях машинобудування, металургії, хімічній, легкій, харчовій промисловості та електроенергетиці.*

Чорна металургія розвинута у *Кривому Розі, Дніпропетровську, Новомосковську, Запоріжжі, Нікополі, Дніпродзержинську.* Заводи кольорової металургії є в Запоріжжі (виплавка алюмінію, титану, магнію). До числа найбільших металургійних підприємств належать *«Криворіжсталь», «Запоріжсталь», «Дніпроспецсталь», Запорізький титано-магнієвий комбінат.*

Машинобудування району представлене різноманітними підприємствами, від заводів важкого машинобудування (*Кривий Ріг*) до виробництва космічної техніки (Дніпропетровськ). Запоріжжя має такі машинобудівні підприємства, як концерн *«АвтоЗАЗ-ДЕО»* та підприємство *«Мотор-Січ»*: *Дніпропетровськ та Бердянськ* є центрами сільськогосподарського машинобудування.

Важливим центром хімічної промисловості є Дніпродзержинськ. У багатьох містах є підприємства текстильної та харчової промисловості. Харчова промисловість Придніпров'я відзначається високим технологічним рівнем. Найбільшого розвитку досягли *олійно-жирова, борошномельно-круп'яна, молочна, м'ясна та плодоовочеконсервна галузі.*

Сільське господарство району має в основному зернову спрямованість. Дніпропетровщина, поряд із Запорізькою областю, є одним з найбільших зернови-

Мал. 113. Видобуток марганцевої руди поблизу міста Орджонікідзе (Дніпропетровська обл.).

Яке значення для економіки району та України мають запаси марганцевої руди?

Мал. 114. Складання автомобілів у Запоріжжі.

Поміркуйте, чому саме в Запоріжжі розташоване велике машинобудівне підприємство.

спрямованість, оскільки продукція, виготовлена на його металургійних, машинобудівних, хімічних і харчових підприємствах, складає значну частку українського експорту. Досить потужними є і внутрішні економічні зв'язки: *у Придніпров'я з Донецького району надходить коксівне вугілля та цемент; з Карпатського — калійні добрива, ліс, автобуси; зі Столичного району — титанові руди, різноманітні прилади та устаткування, обладнання, продукція легкої промисловості; з Центрального — руди чорних та кольорових металів, бентонітові глини.*

Проблеми Придніпровського економічного району мають переважно екологічний та соціальний характер. Окремі проблеми є наслідком світової економічної кризи. Як і в Донбасі, у Придніпров'ї не зовсім сприятливою є екологічна ситуація. До найбільш забруднених міст належать *Кривий Ріг, Запоріжжя, Дніпродзержинськ, Жовті Води, Зеленодольськ*. Після видобутку відкритим способом марганцевих руд і бурого вугілля залишаються ландшафти, позбавлені ґрунтів та рослинності. Викликають турботу й Дніпровські водосховища з цілою низкою своїх проблем. Окремі підприємства важкої промисловості потребують докорінного технічного переоснащення, оскільки на окремих підприємствах не здійснюються конверсійні заходи, не зовсім чітко спрацьовують програми розвитку пріоритетних галузей в районі.

Мал. 115. Дніпродзержинськ — важливий центр хімічної промисловості України.

Підготуйте виступи про найбільші міста Придніпров'я: Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кривий Ріг.

Висновки

1. Значний потенціал розвитку Придніпровського економічного району завдячує ресурсам і добре збалансованій структурі господарства..
2. Дніпропетровськ, Запоріжжя і Кривий Ріг є найбільшими промисловими центрами району.
3. Високий розвиток не лише промисловості, а й сільського господарства – одна з характеристик господарства району.

Запитання і завдання

1. За відомою схемою створіть карту економіки Придніпровського району.
2. Підготуйте цікаву інформацію про такі міста: Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Запоріжжя, Дніпродзержинськ, Нікополь, Марганець, Павлоград.
3. Охарактеризуйте принципи розміщення головних енергетичних центрів району.
4. Порівняйте особливості розвитку господарства Донецького і Придніпровського районів.
5. Підготуйте реферат «Харчова промисловість Придніпровського району».

Для допитливих

- Кривий Ріг є найбільшим за площею містом України. Цьому сприяло його розташування на місцях видобутку залізної руди. Об'єми її видобутку збільшувалися, це спричиняло ріст міста.

§ 41. Північно-Східний економічний район

Доведіть або спростуйте твердження, що Харків є головним системо-творчим ядром даного економічного району.

Загальна характеристика господарства. Північно-Східний район займає за площею третє місце після Причорноморського та Столичного. Його площа становить 84 тис. км².

До складу району входять три області: *Харківська, Сумська і Полтавська.*

Північно-Східний район, в якому проживає 12,4% населення України, дає 13,6% промислової та близько 14% сільськогосподарської продукції України.

Ресурсна база району представлена в основному нафтовими і газовими родовищами Дніпровсько-Донецької нафтогазоносної області (*Анастасівське, Глинсько-Розбишівське, Качанівське, Рибальське*), а також родовищами залізної руди. Район має досить густу мережу електростанцій середньої потужності, серед них переважна частка теплових. Великими електростанціями є *Зміївська ТЕС (Харківська обл.)* та теплові електростанції *Харкова, Сум, Кременчука.*

Населення Північно-Східного району наближається до 5,8 млн чоловік, воно має відносно високий рівень урбанізації. Середня густина населення

Мал. 116. Харків – найбільший машинобудівний центр України.

(69 чол. на км²) нижча, ніж у Столичному районі, і значно поступається показникам Донецького та Придніпровського районів.

Галузі спеціалізації району: *машинобудування, видобувна, хімічна, будівельних матеріалів, легка та харчова промисловість.*

Машинобудування району різногалузево: *виробництво турбін, тепловозів, літаків, верстатів, тракторів, сільськогосподарської*

техніки, вантажівок, хімічного та електронного обладнання. Найбільшим машинобудівним підприємством регіону є Науково-виробниче об'єднання ім. Малишева (Харків).

Центри важкого машинобудування: *Кременчук, Харків, Конотоп (Сумська обл.).* Трактори та сільськогосподарське машинобудування представлене заводами у *Харкові, Лозовій (Харківська обл.), Конотопі та Ромнах (Сумська обл.),* а автомобілебудування – у *Кременчуці, Лебедині (Сумська обл.).* Точне машинобудування розвивається у *Харкові, Лубнах (Полтавська обл.), Сумах, Полтаві, Карлівці (Полтавська обл.).*

Хімічна промисловість розвивається нерівномірно. У кращому становищі нафтопереробні (Кременчук) та газопереробні (Варва) підприємства, а такий центр, як Шостка (Сумська обл.), що раніше відзначався високими темпами виробництва фотоматеріалів, нині переживає спад.

Найбільшими центрами промисловості будівельних матеріалів є *Балаклія (Харківська обл., виробляє цемент), Харків (бетонні конструкції), Суми (стінові матеріали та бетонні конструкції).*

Легка промисловість представлена взуттєвими та швейними підприємствами, є центри вовняної, трикотажної та бавовняно-паперової промисловості.

Осередки харчової промисловості є практично в кожному районному центрі.

Сільськогосподарська спеціалізація району: *буряківництво, зернове господарство, м'ясо-молочне скотарство, свинарство.*

Головна сільськогосподарська культура – озима пшениця (займає 45% у структурі посівних площ району), головні технічні культури – цукровий буряк і соняшник (Харківська обл.).

Поголів'я великої рогатої худоби останнім часом значно скоротилося, проте є чимале поголів'я свиней.

Транспортна сітка району густа. Район є своєрідними транспортними воротами для зв'язків з Росією.

Зв'язки і проблеми розвитку району. З Північно-Східного району в інші райони України вивозять *нафтопродукти, різноманітне устаткування, фосфатні добрива, продукцію легкої промисловості, зерно, олію*. До району надходять *нафта, природний газ, прокат металів, лісоматеріали, прилади, побутова техніка та обладнання*. Певна частина продукції району вивозиться за межі України, в основному це продукція машинобудівних та хімічних підприємств.

Проблеми Північно-Східного району пов'язані з дальшим розвитком сільських населених пунктів, нині вони перебувають у скрутному становищі, що ускладнюється демографічною ситуацією. Вплив світової економічної кризи негативно позначився на окремих галузях району: будівельній промисловості, машинобудуванні, легкій промисловості. Екологічна ситуація в районі не дуже сприятлива, великі промислові міста, особливо Харків і Кременчук, відчувають екологічні проблеми. Більшість промислових підприємств потребує докорінного переоснащення та переорієнтації своїх потужностей відповідно до потреб внутрішнього і світового ринку.

Висновки

1. Район характеризується високим рівнем розвитку промисловості і сільського господарства та достатнім рівнем збалансованості цих галузей.
2. Харків є найбільшим промисловим центром району.
3. Через територію району здійснюється значна частина економічних зв'язків з Росією.

Запитання і завдання

1. Порівняйте промислові і транспортні особливості Харкова та Дніпропетровська.
2. За заданою схемою створіть карту господарства Північно-Східного економічного району.
3. Створіть учнівський проект «Харків – найбільший машинобудівний центр України».
4. Охарактеризуйте принципи розміщення головних машинобудівних центрів району.
5. Порівняйте спеціалізацію машинобудівної галузі Північно-Східного та Придніпровського районів.
6. Підготуйте реферат «Хімічна промисловість Північно-Східного району».

Для допитливих

- Перший український стаціонарний театр організував у 1906 році М.К.Садовський. Перші вистави він показав у Полтаві, а з 1907 року театр працював у Києві.
- У Харкові розташовані найбільша з міських площ Європи та найбільший ринок з усіх, що є на території України.

Що вам відомо про забезпеченість мінеральними ресурсами даного регіону?

Загальна характеристика господарства. Столичний економічний район складається з трьох областей: *Київської, Житомирської та Чернігівської*. Він межує з Північно-Західним, Подільським, Центральним та Північно-Східним районами. Площа району становить 90,7 тис. км². На півночі Столичний район виходить на державний кордон і межує з Білоруссю та Росією. Економіко-географічне і транспортне положення району сприятливе.

Ресурсна база району досить бідна. По всій території району трапляються родовища будівельних матеріалів і торфу, а на Житомирщині є родовища титанових руд (*Іршанське*) та бурого вугілля (*Андрушівське*). У цій же області є деякі запаси ділової деревини.

У районі проживає понад 7 млн. чоловік. Столичний район відзначається досить високою густотою населення (77 чол. на км²), а показники урбанізації в ньому – одні з найвищих в Україні. Проте населення розміщене нерівномірно, висока густина населення у 100-кілометровій столичній зоні, а в поліських районах – низька. Упродовж тривалого часу лишається незаселеною зона відчуження Чорнобильської АЕС.

Головними галузями спеціалізації району є: *машинобудування, хімічна, легка та харчова промисловості*. Машинобудування є провідною галуззю спеціалізації Столичного району. Основним центром машинобудування є Київ. Тут розташовані *суднобудівні, авіабудівні, верстатобудівні підприємства та підприємства електротехнічного і точною машинобудування*. До числа найбільших київських підприємств належать «*Арсенал*», *ВО ім. Корольова*. Іншими великими машинобудівними центрами району є *Житомир, Біла Церква, Бердичів (Житомирська обл.)*.

Центром хімічної промисловості району є *Біла Церква*, де здійснюється випуск шин, гумовотехнічних, азбестотехнічних виробів та фарб. Великі підприємства хімічної промисловості є в *Києві, Броварах (Київська обл.), Чернігові*.

В останні роки розробляються проекти створення металургійних підприємств на території Столичного району. Діє завод порошкової металургії (*Бровари*), розпочато будівництво сталепрокатного заводу у *Білій Церкві*.

Мал. 117. Цехи шинного заводу «Росава» у Білій Церкві.

В якому з міст України функціонує підприємство аналогічного профілю?

Чернігів є центром легкої промисловості району. Ця галузь також добре розвинута в *Києві, Житомирі, Білій Церкві*.

Деревообробна промисловість представлена в основному підприємствами з виробництва меблів (*Київ, Біла Церква, Фастів, Київська обл.*).

Харчова промисловість розвинута не тільки у великих містах, а й у райцентрах: *Бахмач (Чернігівська обл.), Овруч (Житомирська обл.), виробництво згущеного молока), Сквиря (Київська обл.), виробництво масла, Володарка (Київська обл.), виробництво сиру*. В окремих селах є цукрові заводи та інші підприємства харчової промисловості.

Сільське господарство району характеризується тим, що тваринництво домінує над рослинництвом.

У південній частині району розвинуто *буряківництво, зернове господарство*, такі галузі тваринництва, як *розведення великої рогатої худоби та свинарство*.

В районі добре розвинуті всі види транспорту, крім морського. Під Києвом працює міжнародний аеропорт «*Бориспіль*».

Столичний економічний район виробляє 1/5 частину промислової продукції України і майже 15% сільськогосподарської продукції країни.

Основні промислові вузли: *Київський, Чернігівський, Житомирський, Білоцерківський*.

Зв'язки і проблеми розвитку. Столичний район, завдяки своєму економіко-географічному положенню, має тісні зв'язки з іншими районами України. У цьому районі ввезення продукції переважає над її вивозом. З *Донбасу сюди надходять чорні та кольорові метали, сплави, цемент, мінеральні добрива; з Північного Сходу – нафтопродукти, трактори, вантажні автомобілі; з Придніпров'я – чорні та кольорові метали, легкові автомобілі, бурякозбиральні комбайни, мінеральні добрива; з Центрального району – сільськогосподарські машини, обладнання, добрива; з Причорноморського району – комбайни, верстати, сільгосппродукція, з Карпатського району ввозять ліс, автобуси, автомобільні крани, картонну тару*.

Столичний район забезпечує країну *екскаваторами, приладами, верстатами, хімічними волокнами, пластмасами, шинами і гумаозбестовими виробами, медичними препаратами, будівельним і оздоблювальним каменем, окремими видами сільгосппродукції (хміль, льон), тканинами, багатьма видами продукції харчової промисловості (пиво, кондитерські вироби, крупи)*.

Однією з основних проблем району є нерівномірне розміщення господарства. Київ як столиця має велику економічну притягальну силу, на яку спрямовані важливі фінансові, товарні та транспортні потоки. Місто перенасичене промисловими підприємствами, швидко зростає кількість його жителів. Це створює проблеми забезпечення населення житлом та роботою. Територія міста перевищує за площею окремі адміністративні райони Київської області.

Мал. 118. Село Шапливе, Бориспільського району, Київської області має власний футбольний клуб.

Досить гострою в Столичному районі є демографічна проблема у сільській місцевості: смертність перевищує народжуваність. Відбувається значний відтік населення із сільської місцевості до міст. Гостро постали екологічні проблеми, які насамперед стосуються радіоактивного забруднення на півночі Полісся, з одного боку, та невідповідних меліоративних заходів в окремих частинах району. До цього часу лишається невирішеною подальша доля території, яка є зоною відчуження Чорнобильської АЕС. На її території є місця захоронення радіоактивних матеріалів.

Висновки

1. Головний промисловий центр Столичного економічного району – Київ.
2. Столичний район спеціалізується на наукомістких і трудомістких галузях виробництва.
3. Сільське господарство району відзначається найвищим в Україні рівнем механізації.

Запитання і завдання

1. У чому полягає основна відмінність між сільськими населеними пунктами, розташованими поблизу столиці та в поліській частині району?
2. Порівняйте ресурсні бази Придніпровського та Столичного районів.
3. Охарактеризуйте територіальну структуру господарства району.
4. Створіть економічну карту району.
5. Підготуйте цікаву інформацію про міста: Чернігів, Житомир, Білу Церкву, Бердичів.

Для допитливих

- Розташування населених пунктів поблизу столиці позначилося на їхньому розвитку. Так, тривалий час село Велика Димерка (Броварського району, Київської обл.) було найбільшим за кількістю населення селом України, що привело до зміни статусу цього населеного пункту, воно перетворилося на селище міського типу.

§ 43. Карпатський економічний район

Що вам відомо про особливості населення даного регіону?

Загальна характеристика господарства. До складу Карпатського економічного району входять чотири області: *Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська і Чернівецька*. Район розташований у західній частині України, він має досить вигідне економіко-географічне положення, тому що через нього проходять важливі транспортні шляхи, що ведуть до Європи. Площа району становить 56,6 тис. км².

Ресурсна база Карпатського району значною мірою вичерпана, особливо це стосується нафтових і газових родовищ. Є *поклади кухонної та калійної солей, графіту, ртутних руд, золота, будівельних матеріалів*. Велике значення для району мають лісові та рекреаційні ресурси.

У Карпатському районі проживає більше 6,1 млн чоловік, що становить 12,2% населення України. Район має низький рівень урбанізації, 56% його мешканців – сільські жителі.

Промисловість найбільше розвинута у *Львівській області*. Район спеціалізується на *машинобудуванні, хімічній та лісовій промисловості*. Добувна промисловість починає відігравати другорядну роль.

Машинобудівні підприємства району випускають автобуси, крани, автопідйомники, продукцію точного машинобудування. Серед підприємств галузі виділяється Львівський автобусний завод. Хімічна промисловість розвинулася завдяки місцевим ресурсам. Найбільшим центром цієї галузі є *Калуш*. Важливими центрами хімічної і нафтохімічної галузей є *Долина* і *Надвірна (Івано-Франківська обл.)* та *Дрогобич* і *Борислав (Львівська обл.)*. Лісова і деревообробна промисловість є традиційними галузями району, які є дуже важливими для всієї країни. Ці галузі розвиваються у невеликих містах, орієнтуючись на ресурсну базу. Їх центри: *Сваліява (Закарпатська обл.)*, *Вигода (Івано-Франківська обл.)*, *Берегомет (Чернівецька обл.)*, *Сколе* та *Турка (Львівська обл.)*. В *Ужгороді* зосереджене потужне меблеве виробництво, а в *Жидачеві (Львівська обл.)* функціонує целюлозно-паперовий комбінат, продукція якого використовується в усіх регіонах України.

Мал. 119. Жидачівський целюлозно-паперовий комбінат.

Поміркуйте, яке значення для України має виробництво власної картонної та паперової продукції.

В окремих частинах району почали розвиватися нові напрямки виробництва. Це є певною реакцією на потреби внутрішнього ринку. Показова у цьому відношенні Закарпатська та Чернівецька області, де в невеликих містах і навіть селах розвиваються певні напрямки легкої та харчової промисловості.

Сільськогосподарське виробництво ускладнене в цьому районі гірським рельєфом, тому ця значна за розмірами територія дає лише 1/10 частину сільськогосподарської продукції країни.

Різноманітні природні умови визначають різну спеціалізацію окремих частин району. Передкарпаття спеціалізується на *молочно-м'ясному скотарстві, свинарстві, вирощуванні зернових, льону, цукрових буряків*. У гірських районах переважає *вівчарство*. А Закарпаття має широкую спеціалізацію: *виноградарство, садівництво, тютюнництво, молочно-м'ясне скотарство, вівчарство, птахівництво*. Структура посівних площ району приблизно така: *зернові* – до 42%, *технічні культури* – близько 9%, *картопля* – близько 10%. Серед зернових культур найбільша питома вага озимої пшениці й кукурудзи, серед технічних – цукрового буряку і льону, а в Закарпатті – тютюну й соняшнику. Велике значення мають виноградні плантації Закарпаття.

За винятком Львівської області, у районі відносно велике *поголів'я великої рогатої худоби*. В усіх областях розвинуте *вівчарство*, а в Чернівецькій – також і *свинарство*.

Найвищий рівень розвитку скотарства у Чернівецькій області. Тут на 100 га сільськогосподарських угідь припадає понад 75 голів великої рогатої худоби, понад 35 свиней і більше ніж 25 овець.

Мал. 120. Львів є перлиною не лише вітчизняної, а й світової архітектури.

Що вам відомо про міжнародні визнання цінності архітектурних споруд центру Львова?

нафтохімічних підприємств, автомобільне паливо, калійні добрива, сірку, ліс, меблі, хутряні та кондитерські вироби, вино, продукцію молочної промисловості.

Водночас для потреб району з Донбасу та Придніпров'я завозять метал, цемент і продукцію машинобудування, а з різних частин країни — комплектуючі для машинобудування, автомобілі, тканини, продукти харчування.

Проблемою району є сповільнення темпів промислового розвитку в Івано-Франківській та Чернівецькій областях. Це, разом з високою густотою населення, спричиняє регіональне безробіття. Для його подолання створюються філії великих підприємств у малих містечках, залучаються іноземні інвестори для розвитку сфери послуг. Так, у Чернівецькій області на місцевому рівні створено великі центри легкої промисловості. Ще не реалізовані рекреаційні можливості регіону. Гостро постали й екологічні проблеми. У Передкарпатті вони пов'язані з бурхливим розвитком у минулому хімічної промисловості та безконтрольним знищенням лісу в горах, що призводить до сильних повеней та виникнення селевих потоків. Усе це негативно впливає на загальний екологічний стан території.

Харчова промисловість району представлена майже всіма галузями. Основні центри: Чернівці, Івано-Франківськ, Львів, Стрий (Львівська обл.), Коломия (Івано-Франківська обл.), Ужгород, Мукачеве, Берегове (Закарпатська обл.), Дрогобич та Золочів (Львівська обл.).

Зв'язки і проблеми розвитку. Карпатський економічний район постачає на український ринок багато різноманітної продукції: автобуси, телевізори, сільськогосподарські машини, обладнання для хімічних і

Висновки

1. Ресурсна база Карпатського району значною мірою вичерпана.
2. Район має тривалу історію промислового розвитку.
3. Львів є найбільшим промисловим і культурним центром району.

Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте добувну промисловість району.
2. Створіть економічну карту Карпатського району.
3. Порівняйте структуру сільського господарства Прикарпаття і Закарпаття.
4. Підготуйте виступи про перспективи розвитку туристичних та рекреаційних зон Карпатського регіону.

Для допитливих

- Перша в Україні фабрика виникла в Янові, поблизу Львова, у 1522 році, це була паперова фабрика, пізніше виникло цілий ряд шовкових фабрик, також поблизу Львова.
- Перша в Україні залізниця Львів – Перемишль також з'явилась у Карпатському регіоні.
- Найстаріший з існуючих нині театрів в Україні збудовано у 1843 році у Львові. Зараз тут міститься Український драматичний театр імені Марії Заньковецької. Раніше це був Старий театр – найбільша свого часу театральна споруда в Європі.
- Найбільший за розмірами території сільський населений пункт розташований у Карпатському економічному районі, це село Космач. Саме в ньому народився легендарний Олекса Довбуш.

§ 44. Причорноморський економічний район

Загальна характеристика району. До складу Причорноморського економічного району входять *Одеська, Миколаївська, Херсонська області та Автономна Республіка Крим*. Він є найбільшим за площею економічним районом України, його площа становить 113,4 тис. км².

У районі проживає понад 7 млн чоловік. Середня густина населення нижча, ніж у середньому по Україні, і становить 64 чол. на км². Причорноморський район відзначається доволі строкатим національним складом, але загалом переважають українці.

Район має вигідне економіко-географічне положення. Він розташований на узбережжі *Чорного та Азовського морів*, на його території – найбільші порти України. Проте на розвиток району негативно впливає недостатня кількість гідроресурсів та посушливий клімат.

Природно-ресурсна база Причорноморського району спирається на родовища природного газу (*Глібівське, Голіцинське*), частково – нафти та на сольові родовища Криму.

Енергетичне забезпечення району залежить від роботи *Південноукраїнської АЕС, Каховської ГЕС* і цілого ряду ТЕС, найбільші з яких забезпечують енергією обласні центри району.

Мал. 121. Одеса – морські ворота України.

Поміркуйте, яке транспортне значення цього міста.

Мал. 122. Група дітей, що відпочивають у дитячому оздоровчому центрі «Артек», під час екскурсії до Лівадійського палацу.

Підготуйте розповідь про курортні центри району.

Причорноморський район виробляє більше 10% промислової та 16,7% сільськогосподарської продукції України.

Основні галузі спеціалізації Причорноморського району: *суднобудування, точне машинобудування, хімічна промисловість, харчова промисловість, сільське господарство, курортне господарство і морський транспорт.*

Машинобудівні підприємства району випускають морські судна, сільськогосподарську техніку, побутові прилади.

Найважливішими центрами суднобудування і судноремонту є *Миколаїв, Херсон, Балаклава*. Точне машинобудування розвивається в *Одесі, Сімферополі*. Основні центри хімічної промисловості: *Одеса, Херсон, Саки (АР Крим)*. Враховуючи наявність Одеського нафтового терміналу, район має перспективи щодо розвитку нафтопереробки в регіоні.

Харчова промисловість розвивається в багатьох містах і селищах міського типу. Найбільшими центрами є *Одеса, Херсон, Миколаїв*. У *Севастополі і Керчі* розвинута рибна промисловість.

Сільське господарство спрямоване на вирощування *озимої пшениці, рису, кукурудзи, соняшнику*. Важливою ланкою є *садівництво, виноградарство* та вирощування *баштанних культур*. Розвинуте *м'ясо-молочне тваринництво, вівчарство*.

Найбільші промислові центри району: *Одеса, Миколаїв, Севастополь, Херсон*.

Зв'язки і проблеми розвитку. У Причорноморський район ввозиться більше продукції, ніж вивозиться з нього. Це пов'язано з курортно-транспортною спеціалізацією району і відносно низьким рівнем промислового виробництва. Проте його низький рівень значною мірою компенсується наданням послуг у сфері транспорту та курортного господарства. У Причорноморський район вво-

зять значну кількість *вугілля, глинозему, металів, лісу, паперу, меблів, побутових товарів*. З материкової частини України в Крим надходять *вода, електроенергія, машини, продукція легкої промисловості*. З Причорноморського району вивозять в інші райони *виноград, вина, фрукти, рибу і рибні консерви, трояндову та лавандову олію, залізрудний агломерат, морські судна, тракторні причепи, устаткування для харчової промисловості, будівельні матеріали*.

Розв'язання екологічних проблем та раціональне використання природних умов і ресурсів потребує посиленої уваги. Невирішеними лишаються питання розміщення великих військово-повітряних і морських баз у курортних містах, що негативно впливає на розвиток санаторно-курортної справи у регіоні. Суттєво забруднюють довкілля і підприємства хімічної промисловості. Найбільш гостро екологічна проблема постає на території Одеського промислового вузла.

Висновки

1. Причорноморський район є найбільшим за площею економічним районом України.
2. На розвиток економіки району значною мірою впливає його приморське положення.
3. Одеса — найбільший промисловий, транспортний і курортний центр району.
4. Найбільші курортні центри: Ялта, Алушта, Одеса (див. мал. 122).
5. Найбільші порти: Одеса, Миколаїв, Херсон, Ялта, Очаків, Керч, Ізмаїл (див. мал. 121).

Запитання і завдання

1. Порівняйте особливості розвитку господарства Криму та материкової частини району.
2. Охарактеризуйте сільське господарство району.
3. Створіть економічну карту району і вкажіть, через які порти здійснюється експорт та імпорт певних груп товарів.

Для допитливих

- Найбільші сходи в Україні — Потьомкінські сходи в Одесі — одна з видатних кам'яних споруд першої половини XIX ст. Це складна інженерна споруда заввишки 24 м і завдовжки 142 м має 192 кам'яні сходинки і 10 майданчиків. Ширина споруди нагорі — 12,5 м, внизу — 21,7 м. В її спорудженні брали участь архітектори Ф.К.Боффо, Г.І.Торрічеллі. Матеріал — цегла, черепашник, камінь.
- Перший автомобіль з'явився на території сучасної України, а разом з тим і в усій тодішній Російській імперії у 1891 році в Одесі. Це механічне диво купив у Франції редактор газети «Одесский листок» В.В.Навроцький. То була одна з найперших ще дослідних моделей прославленої згодом фірми «Панар-Левассор».
- Місто Скадовськ (Херсонська обл.) має унікальну можливість перетворитися на найбільший дитячий курорт України, адже збагачені йодом прибережні морські води практично не мають світових аналогів.

Загальна характеристика району. Подільський економічний район включає три області: *Вінницьку, Хмельницьку і Тернопільську*, які разом становлять 10,1% території України. Площа району становить 60, 9 тис. км². Район розташований на заході України, на лівому березі Дністра. Він межує з Північно-Західним, Столичним, Центральним, Південним та Карпатським районами і має вихід до державного кордону з Молдовою. Усі ці фактори, а також вигідне транспортне положення сприяють економічному розвитку району, який дає 6,3% валової продукції промисловості країни і 13,51% продукції сільського господарства.

Ресурсну базу Поділля складають запаси різноманітної будівельної сировини: *вапняків, глини*. Є родовища *граніту, ювелірного каменю*. На узбережжі Дністра розташоване *Жванське родовище фосфоритів*, а на узбережжі річок Збруч і Південний Буг — *родовища мінеральних вод*.

Агрокліматичні умови Поділля сприяють розвитку сільського господарства.

Кількість населення району становить 4,6 млн чоловік (9% від кількості населення України). Густота населення є вищою від середніх показників по країні і становить 70 чол. на км². Переважна більшість населення — сільські жителі. У Тернопільській області вони становлять близько 58%, у Хмельницькій — 51%, а на Вінниччині — 53%. Це є одним з факторів, який зумовлює аграрно-індустріальну спеціалізацію району.

На Поділлі вирощують *зернові культури, цукрові буряки, картоплю, овочі*. Тут добре розвинуте *садівництво і тваринництво молочно-м'ясного напрямку*. Район відомий в країні вирощуванням цукрових буряків та плодкових дерев. Тому Вінниччину іноді називають *цукровим Донбасом*. Отже, сільське господарство — основний напрямок спеціалізації Подільського району.

У промисловому відношенні Поділля спеціалізується на *харчовій, легкій, хімічній промисловості та машинобудуванні*. Найбільше розвинута *харчова промисловість*, особливо такі її галузі, як *цукрова, маслосироробна та м'ясна*.

Найбільші центри харчової промисловості району: *Вінниця, Хмельницький, Тернопіль, Городок (Хмельницька обл.), Чортків (Тернопільська обл.), Кам'янець-Подільський (Хмельницька обл.), Тульчин (Вінницька обл.)*.

Легка промисловість Поділля представлена в основному швейною та шкіряно-взуттєвою галузями, які розвиваються у багатьох центрах області.

Мал. 123. Вінниця — найбільший промисловий центр району.

Порівняйте кількість населення Вінниці, Хмельницького, Тернополя.

Мал. 124. Кам'янець-Подільський і Тернопіль – важливі об'єкти туризму.

Підготуйте розповідь про ці міста.

У Тернополі є підприємство *бавовно-паперової промисловості*, у Жмеринці – *хутрової промисловості*.

Центрами хімічної промисловості є Вінниця, Хмельницький та Копичинці.

У Вінниці діє нафтопереробний комбінат. Найбільшими центрами промисловості будівельних матеріалів є Кам'янець-Подільський, в якому є велике цементне підприємство, та Вінниця, де виготовляють стінові матеріали.

Машинобудування району представлене переважно металообробним та сільськогосподарським машинобудуванням. Розвинуте також приладобудування, верстатобудування (*Кам'янець-Подільський; Старокостянтинів та Городок (Хмельницька обл.)*), важке енергетичне машинобудування) *Дунаївці (Хмельницька обл.)*.

Важливу роль у житті району відіграють залізничні станції: *Козятин (Вінницька обл.)*, *Шепетівка (Хмельницька обл.)*, *Жмеринка (Вінницька обл.)*, газопроводи і нафтопроводи, що проходять через Поділля (*у тому числі нафто- і газопроводи «Дружба» і «Союз»*), та судноплавний Дністер.

Зв'язки і проблеми розвитку. Подільський економічний район постачає на внутрішній ринок України *цукор, овочі, фрукти, вершкове масло, продукцію молочної та м'ясної промисловості, бурякозбиральні комбайни, фосфатні добрива, миючі засоби, тканини, будівельні матеріали*. До району ввозять енергоносії, прокат металів, обладнання для харчової промисловості, автомобілі, хімічні волокна тощо.

Головною проблемою району є його досить вузька спеціалізація на бурякоцукровому комплексі та фактичний занепад даної галузі. Сезонний характер роботи у цьому комплексі призводить до значного відтоку населення в інші райони, зокрема у Столичний та Придніпровський. Низький рівень індустріалізації породжує безробіття. Негативно впливає на розвиток сільського господарства водна ерозія ґрунтів, яка спричиняє вилучення окремих площ зі складу орних земель.

Висновки

1. Подільський район має яскраво виражену аграрну спеціалізацію.
2. Транспортне положення району сприяє його зв'язкам з іншими районами України.
3. Найбільший промисловий центр району – Вінниця.

Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте ресурсну базу Подільського району.
2. Створіть економічну карту Подільського району та порівняйте господарство Подільського і Північно-Західного районів.
3. Підготуйте матеріал про обласні центри району.

Для допитливих

- Відомий французький письменник Оноре де Бальзак був свого часу вражений красою Поділля. Перебуваючи тут у 1848 році, він називав Вишневецький замок польським Версалем.
- Перший кінотеатр у Тернополі почав функціонувати у 1910 році. Він був заснований родиною Шидловських і мав назву «Поділля».

§ 46. Центральний економічний район

Загальна характеристика району. Центральний економічний район розташований у центральній частині України, переважно на правому березі Дніпра. До його складу входять *Кіровоградська* і *Черкаська області*. Площа Центрального району становить 45, 5 тис. км². Район має вигідне транспортне положення і межує зі Столичним, Північно-Східним, Придніпровським, Причорноморським і Подільським районами.

Центральний район є одним з малонаселених, кількість жителів тут не перевищує 2,5 млн чол., а густина населення становить лише 54 чол. на км².

Ресурсна база району представлена значними родовищами бурого вугілля Дніпровського басейну (див. мал. 125). З інших паливних корисних копалин є значні *поклади сланців (Бовтиське родовище)*.

Кіровоградщина багата на *графіт (Завалівське родовище має світове значення)*. Є в районі також поклади будівельної сировини, бентонітових глин, нікелевих і залізних руд.

Мал.125. Видобуток бурого вугілля на комбінаті «Олександріввугілля» (Кіровоградська область).

Головним багатством Центрального району є його *родючі чорноземи*.

Галузями промислової спеціалізації є *харчова промисловість, машинобудування, добувна промисловість, хімічна й легка промисловість та електроенергетика*.

Харчова промисловість дає найбільшу частку товарної продукції. У районі є густа мережа *цукрових заводів, м'ясокомбінатів, консервних заводів*. У Кіровограді працює один з найбільших в Україні *олійноекстракційний завод*.

Які екологічні наслідки видобутку корисних копалин відкритим способом?

у Малій Висці (Кіровоградська обл.) — потужний *спиртовий завод*.

У районі успішно розвивається добувна галузь. Розвиток атомної енергетики стимулює видобуток уранової руди, який активно здійснюється в Інгульському родовищі. Розробляються родовища паливних ресурсів: *бурого вугілля та горючих сланців*. Важливе значення для району має видобуток *нікелевих і залізних руд*. Добувна промисловість розвинута переважно на території Кіровоградської області.

Найбільші машинобудівні центри: *Кіровоград, Канів (Черкаська обл.), Олександрія (Кіровоградська обл.), Умань та Сміла (Черкаська обл.), Черкаси*. В основному це підприємства точного і сільськогосподарського машинобудування. У Кіровограді випускають сільськогосподарські машини, у Каневі на заводі «Магніт» збирають комп'ютери, а підприємства Олександрії та Умані випускають електрообладнання. Найбільшим центром хімічної промисловості є *Черкаси (ВО «Азот»)*.

Паливна промисловість представлена рядом вугледобувних підприємств Виробничого об'єднання «*Олександріявугілля*». Вони постачають продукцію на електростанції. В Олександрії збудовано три ТЕЦ. Крім них, електроенергію виробляють *Канівська ГЕС (Черкаська обл.) та Кременчуцька ГЕС (Світловодськ (Кіровоградська обл.))*.

У Центральному районі є сприятливі умови для розвитку сільського господарства: родючі чорноземні ґрунти, високий ступінь розораності території. Головною сільськогосподарською культурою є пшениця, значні площі зайняті під ячменем та кукурудзою. З технічних культур вирощують соняшник і цукровий буряк. Вирощують також різноманітні овочі й садові культури. Розвинуте тваринництво молочно-м'ясного напрямку, свинарство. У деяких господарствах є осередки вівчарства.

Центральний район виробляє 4,5% промислової та 8,2% сільськогосподарської продукції України. Найбільші промислові вузли: *Черкаський, Кіровоградський, Олександрійський, Уманський*.

Зв'язки і проблеми розвитку. З Центрального району до інших районів країни вивозять *сільськогосподарські машини, обладнання для харчової промисловості, азотні добрива, хімічні волокна, товарне зерно, олію, цукор, овочеві, фруктові та м'ясні консерви, борошно, крупи*.

Центральний район закуповує різноманітну продукцію інших районів: з Донбасу сюди надходить *гірничі устаткування, прокат*; з Придніпров'я — *гірничі*

Мал. 126. Черкаси – один з обласних центрів України, що розташований на Дніпрі.

Знайдіть на карті інші центри областей, розташовані на берегах Дніпра.

обладнання, метали, легкові автомобілі, телевізори, прилади і побутова техніка; з Північно-Східного району – вантажні автомобілі, верстати, нафтопродукти, прилади; із Столичного – продукція точного машинобудування, екскаватори, верстати, швейні вироби; з Карпатського – калійні добрива, хутряні вироби; з Поділля – бурякозбиральні комбайни, фосфатні добрива, мюочі засоби, каніфоль; з Причорномор'я – кукурудозбиральні комбайни, дощувальні установки, машини, тракторні причеи, рибні консерви, виноград, косметика.

Проблемою Центрального району є сповільнення і занепад промислового розвитку областей, Гостро постала проблема ерозії ґрунтів, проте вже здійснюється програма їх рекультивації.

Проблемою є також безробіття і депопуляція сільського населення. Останнім часом, у зв'язку з закриттям підприємств, окремі населені пункти переходять до розряду неперспективних, зокрема припинили свою роботу шахти містечка *Ватутіне* (Черкаська обл.), в результаті чого більша частина чоловічого населення втратила роботу.

Висновки

1. Центральний район має потужну ресурсну базу.
2. Господарство району потребує кардинальної реструктуризації.
3. Сільське господарство району має виражену зернову спеціалізацію.

Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте розміщення підприємств добувної галузі в районі.
2. Створіть економічну карту Центрального району.
3. Порівняйте особливості сільського господарства Центрального і Північно-Західного районів.

Для допитливих

- Центральний район у майбутньому має стати одним з основних туристичних центрів України. З метою розвитку району розроблено державну програму «Золота підкова Черкащини». Елементами «підкови» є історичні міста, пов'язані з життєвим шляхом Богдана Хмельницького і Тараса Шевченка.

§ 47. Північно-Західний економічний район

Загальна характеристика району. Північно-Західний економічний район охоплює *Волинську* і *Рівненську області*. За площею Північно-Західний район – найменший серед усіх районів. Його площа становить 40,3 тис. км². Кількість населення 2,2 млн чол., а його середня густина – 55 чол. на км² – є однією з найнижчих в Україні, рівень урбанізації низький. На це значною мірою впливають залісненість і заболоченість території та її віддаленість від великих промислових центрів.

Проте це один з небагатьох районів України, де природний приріст у 2008 та 2009 роках був додатним. Процентна частка виробленої промислової (2,7%) та сільськогосподарської (5,69%) продукції найнижча в Україні. Сусідами району є Карпатський і Столичний райони.

У районі проживає близько 2,2 млн чоловік. Більшість населення району – сільські жителі.

Ресурсну базу Північно-Західного району складають запаси *торфу, невеликі родовища кам'яного вугілля, родовища будівельних матеріалів та буритину*. Основу електроенергетики району становить Рівненська АЕС. Грунтово-кліматичні умови сприяють розвиткові *тваринництва* та деяких напрямків *рослинництва*. Отже, район має сільськогосподарський напрямок спеціалізації.

Мал. 127. Ковель – один з потужних транспортних вузлів України.

Спрогнозуйте подальший економічний розвиток цього міста.

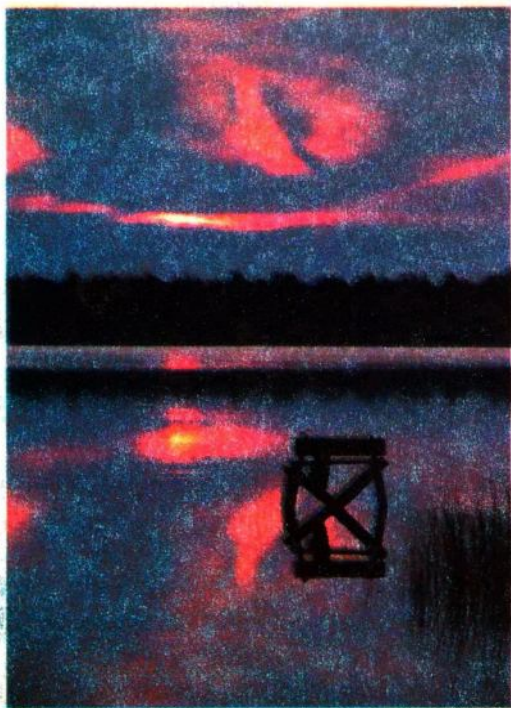
Промисловість спеціалізується на *машинобудуванні (виробництво автомобілів та сільськогосподарської техніки), хімічній промисловості (виробництво азотних добрив) та легкій промисловості (виробництво трикотажу, одягу, взуття)*. Основний машинобудівний центр – *Луцьк*, центр хімічної промисловості – *Рівне*.

Сільськогосподарська продукція переробляється на підприємствах легкої та харчової промисловості. Основним напрямком легкої промисловості є льонопереробна (*Луцьк*), лляна (*Рівне*) та хутряна (*Луцьк, Шацьк, Володимир-Волинський, Ковель* (усі центри розташовані у Волинській області)). Харчова промисловість представлена *м'ясною, молочною, крохмальною, спиртовою, маслосироробною галузями*. Основні центри: *Рівне, Дубно (Рівненська обл.), Володимир-Волинський, Ковель, Луцьк*.

Сільське господарство спеціалізується на *м'ясо-молочному скотарстві, свинарстві, льонарстві, картоплярстві, зерновому господарстві та хмелярстві*. У районі налічується понад мільйон голів великої рогатої худоби, поголів'я свиней значно менше (до 25 на 100 га орної землі). Питома вага зернових у посівах складає понад 45%. Велику частку в них становлять озимі пшениця і жито. Серед технічних культур провідну роль відіграють цукрові буряки, льондовгунець, хміль. Великі площі зайняті під картоплею, її питома вага складає більше 10% посівних площ.

Головні промислові вузли: *Луцький, Рівненський, Ковельський*.

Мал. 128. Шацькі озера – об'єкт туризму.

Які перспективи розвитку туризму та рекреації має Північно-Західний район?

шиший економічний розвиток району, який має великі перспективи і наявний резерв трудових ресурсів.

Зв'язки і проблеми розвитку. Північно-західний економічний район постачає на внутрішній ринок країни лісоматеріали, сільськогосподарські машини, прилади, автомобілі, азотні добрива, меблі, лляні тканини. З інших районів сюди надходить устаткування для промислових підприємств, вантажні та легкові автомобілі, калійні та фосфатні добрива, продукти харчування. З Донбасу та Придніпров'я ввозиться прокат металів, труби, добрива.

Проблемою Північно-Західного району є низький рівень економічного розвитку при високому, як для України, рівні природного приросту населення. У районі досить гостро стоїть проблема працевлаштування, у зв'язку з економічною кризою збільшився відсоток безробітних. Екологічні проблеми пов'язані з ерозією ґрунтів, вирубкою лісів та розвитком атомної енергетики. Потребує вирішення проблема недостатнього розвитку транспортної інфраструктури. Комплекс проблем стримує подаль-

Висновки

1. Північно-Західний економічний район найменший за площею і кількістю населення в Україні.
2. Головні промислові центри Північно-Західного району – Луцьк і Рівне.
3. Сільське господарство має тваринницький напрямок спеціалізації.
4. Головний транспортний вузол району – Ковель.

Для допитливих

- Волинь – територія, багата на поклади коштовних каменів. Особливо відзначаються волинські топази, деяким з них, що мають високу ювелірну цінність, присвоєно власні імена. Так, «Золоте Полісся» має вагу 1850 г а «Олександр Євгенович Ферсман» – 2110 г. На Волині знайдено топаз-гігант, який має вагу 110 кг.

Узагальнення

- Районування відображає особливості територіальної концентрації промисловості та характерні риси сільського господарства у різних регіонах України.

Запитання і завдання для самоконтролю

- Виберіть назви економічних районів, що розташовані у західній частині України:
а) Карпатський; б) Причорноморський; в) Донецький; г) Подільський; д) Північно-Східний.
- Які з економічних районів мають переважно аграрну спеціалізацію:
а) Придніпровський; б) Центральний; в) Подільський; г) Північно-Східний?
- Який з економічних районів найменше забезпечений мінеральними ресурсами:
а) Карпатський; б) Столичний; в) Північно-Західний; г) Придніпровський?
- Виберіть назви економічних районів, в яких курортне господарство є галуззю спеціалізації:
а) Причорноморський; б) Центральний; в) Придніпровський; г) Карпатський.
- Вкажіть, в яких з економічних районів найгостріше постали екологічні проблеми:
а) Столичний; б) Придніпровський; в) Карпатський; г) Північно-Східний.
- Виберіть з названих проблем характерну для Північно-Західного району:
а) застаріле промислове обладнання; б) екологічна проблема;
в) економічна криза; г) недостатня кількість трудових ресурсів.
- Які області входять до складу Подільського економічного району?
- Охарактеризуйте спеціалізацію Центрального економічного району. Чим вона обумовлена?
- Вкажіть, які проблеми розвитку постали перед Донецьким економічним районом.
- Порівняйте економічні зв'язки двох районів України і заповніть таблицю в зошиті або практикумі.

Економічні зв'язки Північно-Східного і Карпатського економічних районів

Економічний район	Виробництво для власних потреб		Вивіз		Ввіз	
	Сировини	Готової продукції	Сировини	Готової продукції	Сировини	Готової продукції
Північно-Східний						
Карпатський						

Знайдіть в Інтернеті

Користуючись мережею Інтернет, підготуйте статистичні та економічні матеріали, що стосуються вашого населеного пункту або регіону проживання.

Довідкові матеріали

- Найбільша за площею території область України – Одеська (33,3 тис.км²).
- Найменша за площею території область України – Чернівецька (8,1 тис.км²).
- Найбільша за кількістю населення область України – Донецька.
- Найменша за кількістю населення область України – Чернівецька.

ТЕМА 1. Географічна характеристика своєї області

Вирішуємо проблеми

Як економічні та соціальні проблеми України позначаються на вашому регіоні?

Чи можливо створити перспективний план розвитку певної області (автономії)?

Що є основним напрямком розвитку регіону?

Практична робота №10

Нанесення на контурну карту області найважливіших господарських і культурних об'єктів, складання проекту перспективного розвитку області

Проект дослідження своєї області

Мета: Навчитися застосовувати на практиці набуті знання з курсу економічної і соціальної географії України. Використати набуті компетенції для складання учнівського проекту.

Використання картографічного матеріалу:

Карти: «Господарство України», карта області.

Завдання:

1. Нанести на контурну карту межі області, обласний центр, основні транспортні магістралі.
2. Умовними значками позначте родовища мінеральної сировини, наявні у вашій області, та найбільші електростанції.
3. Кольоровими пунсонами позначте основні центри:
  - а) паливної промисловості; б) чорної та кольорової металургії; в) машинобудування; г) хімічної промисловості; д) легкої промисловості; е) харчової промисловості; є) інших галузей, які є властивими для вашої області.
4. Нанесіть на контурну карту райони сільськогосподарської спеціалізації області.
5. Позначте на контурній карті основні архітектурні об'єкти, історичні та культурні пам'ятки.

6. На основі роботи з картографічними та статистичними джерелами заповніть таблицю:

Господарство області

Природно-ресурсний потенціал області	Особливості спеціалізації			Характерні риси соціальної сфери
	Промисловість	Сільське господарство	Транспорт	

7. На основі накопичених матеріалів складіть проект перспективного розвитку області до 2015 року.

Узагальнення

- Господарство області є складовою частиною та певним відображенням народногосподарського комплексу країни. Воно характеризується як територіальною, так і галузевою структурою. Перспективний розвиток області залежить від наявних в ній ресурсів: трудових, інтелектуальних, фінансових, транспортних, мінеральних тощо.

Запитання і завдання для самоконтролю

- Охарактеризуйте адміністративно-територіальний поділ вашої області. Скільки районів і міст обласного підпорядкування входять до її складу?
- Вкажіть, який рівень забезпеченості природними ресурсами має ваша область.
- Порівняйте економіко-географічне положення вашої і сусідньої областей.
- Зробіть висновок про те, що є більш перспективним для вашого регіону – розвиток промисловості чи сільського господарства.
- Спрогнозуйте вплив на господарський комплекс вашої області поступального розвитку соціальної сфери регіону.
- Складіть короткий словник основних топонімів рідного краю.

Словник термінів

Топоніми – назви географічних об'єктів.
Гідроніми – назви водних об'єктів.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Чисельність населення на 1 січня 2009 року та середня чисельність за 2008 рік

1. Наявне населення

(тис. чол.)

	На 1 січня 2009 року			Середня чисельність за 2008 рік		
	усе населення	міське	сільське	усе населення	міське	сільське
Україна	46143,7	31587,2	14556,5	46258,2	31628,0	14630,2
Автономна Республіка Крим	1967,3	1237,7	729,6	1969,2	1239,1	730,1
Області:						
Вінницька	1660,0	812,6	847,4	1666,1	812,7	853,4
Волинська	1036,2	532,7	503,5	1036,3	531,5	504,8
Дніпропетровська	3374,2	2816,1	558,1	3386,3	2826,2	560,1
Донецька	4500,5	4072,1	428,4	4519,7	4088,2	431,5
Житомирська	1294,2	744,2	550,0	1299,8	745,8	554,0
Закарпатська	1243,4	461,9	781,5	1243,0	461,7	781,3
Запорізька	1821,3	1397,1	424,2	1827,1	1400,2	426,9
Івано-Франківська	1381,1	594,8	786,3	1381,8	594,0	787,8
Київська	1727,8	1049,7	678,1	1732,6	1049,3	683,3
Кіровоградська	1027,0	631,7	395,3	1033,4	634,7	398,7
Луганська	2331,8	2019,6	312,2	2343,6	2029,0	314,6
Львівська	2552,9	1547,2	1005,7	2556,4	1547,6	1008,8
Миколаївська	1195,8	808,9	386,9	1199,7	810,7	389,0
Одеська	2392,2	1592,3	799,9	2393,4	1591,0	802,4
Полтавська	1511,4	916,1	595,3	1518,1	918,3	599,8
Рівненська	1151,0	548,6	602,4	1151,5	548,2	603,3
Сумська	1184,0	792,4	391,6	1190,4	794,7	395,7
Тернопільська	1093,3	474,1	619,2	1096,0	474,2	621,8
Харківська	2782,4	2221,5	560,9	2789,2	2224,5	564,7
Херсонська	1099,2	672,0	427,2	1103,3	674,1	429,2
Хмельницька	1341,4	723,8	617,6	1345,8	722,8	623,0
Черкаська	1304,3	726,8	577,5	1309,9	728,4	581,5
Чернівецька	904,1	377,2	526,9	904,3	376,1	528,2
Чернігівська	1121,3	693,6	427,7	1128,6	695,4	433,2
м. Київ	2765,5	2765,5	х	2752,9	2752,9	х
м. Севастополь (міськрада)	380,1	357,0	23,1	379,8	356,7	23,1

2. Постійне населення

(тис. чол.)

	На 1 січня 2009 року			Середня чисельність за січень — грудень 2008 року		
	усе населення	міське	сільське	усе населення	міське	сільське
Україна	45963,3	31331,5	14631,8	46077,8	31372,3	14705,5
Автономна Республіка Крим	1958,5	1222,9	735,6	1960,4	1224,3	736,1
Області:						
Вінницька	1652,9	803,6	849,3	1659,0	803,7	855,3
Волинська	1033,5	526,7	506,8	1033,6	525,5	508,1
Дніпропетровська	3370,9	2810,2	560,7	3383,0	2820,2	562,8
Донецька	4487,6	4056,2	431,4	4506,8	4072,3	434,5
Житомирська	1295,0	742,1	552,9	1300,6	743,6	557,0
Закарпатська	1240,5	456,7	783,8	1240,2	456,5	783,7
Запорізька	1820,5	1393,0	427,5	1826,3	1396,1	430,2
Івано-Франківська	1378,3	588,4	789,9	1379,1	587,7	791,4
Київська	1722,1	1038,7	683,4	1726,8	1038,2	688,6
Кіровоградська	1020,6	625,6	395,0	1027,0	628,6	398,4
Луганська	2327,2	2013,6	313,6	2339,0	2023,1	315,9
Львівська	2534,6	1524,3	1010,3	2538,0	1524,7	1013,3
Миколаївська	1195,1	805,9	389,2	1199,0	807,8	391,2
Одеська	2381,1	1574,1	807,0	2382,4	1572,8	809,6
Полтавська	1503,6	904,3	599,3	1510,3	906,5	603,8
Рівненська	1149,9	543,3	606,6	1150,4	542,9	607,5
Сумська	1181,8	787,9	393,9	1188,2	790,3	397,9
Тернопільська	1090,1	469,4	620,7	1092,7	469,5	623,2
Харківська	2766,8	2201,8	565,0	2773,5	2204,8	568,7
Херсонська	1097,8	668,8	429,0	1101,9	670,8	431,1
Хмельницька	1338,2	718,1	620,1	1342,7	717,1	625,6
Черкаська	1300,6	721,1	579,5	1306,2	722,7	583,5
Чернівецька	901,0	372,2	528,8	901,2	371,1	530,1
Чернігівська	1112,8	683,5	429,3	1120,1	685,2	434,9
м. Київ	2724,2	2724,2	х	2711,6	2711,6	х
м. Севастополь (міськрада)	378,1	354,9	23,2	377,8	354,7	23,1

Природний рух населення у 2008 році

1. Абсолютні дані чисельності народжених і померлих, природного приросту, кількості зареєстрованих шлюбів та розлучень

	Народилося (чол.)	Померло (чол.)	Природний приріст (чол.)	Кількість померлих у віці до 1 р. (чол.)	Шлюби (одиниць)	Розлучення (одиниць)
Україна	510588	754462	-243874	5049	321992	166845
Автономна Республіка Крим	23353	30635	-7282	253	14498	7231
Області:						
Вінницька	17914	28492	-10578	175	11508	5945
Волинська	15301	15594	-293	110	7375	2664
Дніпропетровська	37383	59781	-22398	398	23493	13462
Донецька	44394	81948	-37554	533	29887	18275
Житомирська	14641	23760	-9119	116	9003	4616
Закарпатська	18292	16155	2137	206	9192	2831
Запорізька	18901	30127	-11226	185	12260	7259
Івано-Франківська	16983	18385	-1402	181	9986	4125
Київська	20195	30946	-10751	144	13679	6976
Кіровоградська	10538	19272	-8734	133	6183	3974
Луганська	22259	42181	-19922	305	15617	9599
Львівська	29007	35126	-6119	253	17963	6129
Миколаївська	13378	19955	-6577	109	8145	5053
Одеська	28780	37951	-9171	281	17770	8963
Полтавська	14748	27968	-13220	120	9659	6029
Рівненська	17089	16245	844	151	8434	3069
Сумська	10835	22301	-11466	107	7023	4150
Тернопільська	12388	16200	-3812	121	7666	3100
Харківська	27207	45109	-17902	254	19110	10744
Херсонська	12473	18016	-5543	140	7178	4188
Хмельницька	14822	22943	-8121	134	9370	4608
Черкаська	12466	23386	-10920	139	8451	4888
Чернівецька	11067	12194	-1127	111	6741	3195
Чернігівська	10039	23784	-13745	79	6598	3806
м. Київ	31965	30067	1898	280	21694	10091
м. Севастополь (міськрада)	4170	5941	-1771	31	3509	1875

2. Загальні коефіцієнти народжуваності і смертності, природного приросту, шлюбності та розлучуваності

(на 1000 чол. — у ‰)

	Загальні коефіцієнти					
	народжуваності	смертності	природного приросту	смертності дітей у віці до 1 р. на 1000 народжених	шлюбності	розлучуваності
Україна	11,0	16,3	-5,3	10,4	7,0	3,6
Автономна Республіка Крим	11,9	15,6	-3,7	11,4	7,4	3,7
Області:						
Вінницька	10,8	17,1	-6,3	10,3	6,9	3,6
Волинська	14,8	15,1	-0,3	7,6	7,1	2,6
Дніпропетровська	11,0	17,6	-6,6	11,2	6,9	4,0
Донецька	9,8	18,1	-8,3	12,7	6,6	4,0
Житомирська	11,3	18,3	-7,0	8,1	6,9	3,6
Закарпатська	14,7	13,0	1,7	11,9	7,4	2,3
Запорізька	10,4	16,5	-6,1	10,2	6,7	4,0
Івано-Франківська	12,3	13,3	-1,0	11,0	7,2	3,0
Київська	11,7	17,9	-6,2	7,5	7,9	4,0
Кіровоградська	10,2	18,6	-8,4	13,1	6,0	3,8
Луганська	9,5	18,0	-8,5	14,4	6,7	4,1
Львівська	11,3	13,7	-2,4	9,0	7,0	2,4
Миколаївська	11,1	16,6	-5,5	8,5	6,8	4,2
Одеська	12,0	15,8	-3,8	10,1	7,4	3,7
Полтавська	9,7	18,4	-8,7	8,7	6,4	4,0
Рівненська	14,8	14,1	0,7	9,3	7,3	2,7
Сумська	9,1	18,7	-9,6	10,3	5,9	3,5
Тернопільська	11,3	14,8	-3,5	10,3	7,0	2,8
Харківська	9,8	16,2	-6,4	9,8	6,9	3,9
Херсонська	11,3	16,3	-5,0	11,8	6,5	3,8
Хмельницька	11,0	17,0	-6,0	9,5	7,0	3,4
Черкаська	9,5	17,9	-8,4	11,6	6,5	3,7
Чернівецька	12,2	13,4	-1,2	10,7	7,5	3,5
Чернігівська	8,9	21,1	-12,2	8,2	5,8	3,4
м. Київ	11,6	10,9	0,7	9,3	7,9	3,7
м. Севастополь (міськрада)	11,0	15,7	-4,7	7,6	9,2	4,9

Національний склад населення України (2001 рік, у % до 1989 р.)

Національності	Кількість (тис. чол.)	У % до загальної кількості		2001 р., у % до 1989 р.
		2001 р.	1989 р.	
Українці	37541,7	77,9	72,7	100,3
Росіяни	8334,1	17,3	22,1	73,4
Білоруси	275,8	0,6	0,9	62,7
Молдавани	258,6	0,5	0,6	79,7
Кримські татари	248,2	0,5	0,0	у 5,3 р.б.
Болгари	204,6	0,4	0,5	87,5
Угорці	156,6	0,3	0,4	96,0
Румуни	151,0	0,3	0,3	112,0
Поляки	144,1	0,3	0,4	65,8
Євреї	103,6	0,2	0,9	21,3
Вірмени	99,9	0,2	0,1	у 1,8 р.б.
Греки	91,5	0,2	0,2	92,9
Татари	73,3	0,2	0,2	84,4
Ромали	47,6	0,1	0,1	99,3
Азербайджанці	45,2	0,1	0,0	122,2
Грузини	34,2	0,1	0,0	145,3
Німці	33,3	0,1	0,1	88,0
Гагаузи	31,9	0,1	0,1	99,9
Інші національності	177,1	0,5	0,4	83,9

Мовний склад населення України (2008 рік)

Національності	Вважали рідною мовою (у %)			
	мову своєї національності	українську мову	російську мову	іншу мову
Українці	85,2	х	14,8	0,0
Росіяни	95,9	3,9	х	0,2
Білоруси	19,8	17,5	62,5	0,2
Молдавани	70,0	10,7	17,6	1,7
Кримські татари	92,0	0,1	6,1	1,8
Болгари	64,2	5,0	30,3	0,5
Угорці	95,4	3,4	1,0	0,2
Румуни	91,7	6,2	1,5	0,6
Поляки	12,9	71,0	15,6	0,5
Євреї	3,1	13,4	83,0,	0,5
Вірмени	50,4	5,8	43,2	0,6
Греки	6,4	4,8	88,5	0,3
Татари	35,2	4,5	58,7	1,6
Ромали	44,7	21,1	13,4	20,8
Азербайджанці	53,0	7,1	37,6	2,3
Грузини	36,7	8,2	54,4	0,7
Німці	12,2	22,1	64,7	1,0
Гагаузи	71,5	3,5	22,7	2,3
Інші національності	32,6	12,5	49,7	5,2

Українська діаспора (2004 рік)

Країна	Чисельність діаспори (тис. чол.)	Регіони проживання
Росія	4 363 – 5 000	Москва, Санкт-Петербург, в районах Курська, Воронежа, Саратова, Самари, Астрахані, Владивостока, Кубані (Краснодарський край), Дону, від Оренбурга до Тихого океану, Закаспійська область, Приморський Край над рікою Уссурі, Амурська область (Зелений Клин).
Казахстан	896,2 – 2 400	Промислові центри.
США	500 – 2 000	Штати: Пенсильванія, Нью-Йорк, Нью-Джерсі, Массачусетс, Коннектікут, Огайо, Іллінойс, Мічиган, Міннесота, Меріленд, Флорида, Каліфорнія, Техас, Вісконсін.
Канада	1 000	Провінції: Онтаріо, Альберта, Манітоба, Саскачеван, Квебек, Британська Колумбія.
Молдова	600,4 – 650	Придністров'я, Кишинів.
Польща	360 – 500	Регіони: західна і північна частини Польщі (воєводство Ольштинське, Щецинське, Вроцлавське, Гданське, Познаньське).
Білорусь	291 – 500	Брестська і Гомельська області.
Аргентина	100 – 250	Провінції: Буенос-Айрес, Місіонес, Чако, Мендоса, Формоса, Кордова, Ріо-Негро.
Бразилія	50 – 350	Штати: Парана, Сан-Пауло, Санта-Катаріна, Ріу-Гранді-ду-Сул.
Узбекистан	153,2	Промислові центри.
Румунія	70 – 250	Регіони: Південна Буковина (повіти Сучава і Марму-реш), Банат, Південна Добруджа.
Киргизстан	108	Промислові центри.
Словаччина	40 – 100	Регіони: Східна Словаччина, місто Пряшів.
Латвія	92	Промислові центри.
Португалія	66	Промислові центри.
колишня Югославія	60	Регіони: Воєводіна (Бака), Боснія, Хорватія, Словенія.
Грузія	52,4	Промислові центри.
Чехія	50	Судети.
Естонія	48	Промислові центри.
Литва	44	Промислові центри.
Туркменистан	35,6	Промислові центри.

Країна	Чисельність (тис. чол.)	Регіони проживання
Франція	35	Регіони: Центральна, Східна, Південно-Західна і Північно-Західна Франція.
Велика Британія	35	Графства: Ланкашир, Йоркшир, Центральна Англія, Південна Англія, Шотландія.
Австралія	35	Штати: Новий Південний Уельс, Вікторія, Південна і Західна Австралія.
Азербайджан	32,3	Промислові центри.
Німеччина	22	Землі: Баварія, Баден-Вюртемберг, Гессен, Північний Рейн-Вестфалія, Нижня Саксонія.
Парагвай	12	Регіони: поблизу колоній Фрам, Сандови, Нової Волині, Богданівки, Тарасівки.
Уругвай	10	Регіони: Монтевідео, Сан-Хосе, Пайсанду.
Вірменія	8,3	Промислові центри.
Австрія	6	Регіони: Відень і його околиці.
Бельгія	5	Регіони: Середня і Східна Бельгія.
Угорщина	3	Регіони: басейн середньої течії річки Тиса.
Венесуела	3	Регіони: Каракас, Валенсія, Маракан.
Нідерланди	0,6	Регіони: поблизу кордону з Німеччиною.
Нова Зеландія	0,5	Регіони: Крайстчерч, Окленд, Веллінгтон.

Додаток 6

Рівень зайнятості населення за статтю, віковими групами та місцем проживання у 2008 році

(у середньому за період, у % до загальної кількості населення відповідної вікової групи)

	У середньому	У тому числі за віковими групами (років)						Працездатного віку ¹
		15–24	25–29	30–39	40–49	50–59	60–70	
усе населення	59,3	37,3	76,4	81,5	79,8	61,0	21,8	67,3
жінки	54,0	32,5	67,5	77,2	78,7	53,4	19,5	63,9
чоловіки	65,2	41,8	85,1	85,9	81,1	70,4	25,3	70,6
міське населення	58,2	34,8	77,7	82,4	80,4	59,2	13,7	67,2
сільське населення	61,8	43,1	72,7	79,3	78,6	65,5	37,3	67,8

¹ Жінки віком 15–54 років, чоловіки — 15–59 років.

Валовий внутрішній продукт у 2008 році

(млн грн)

	I квартал	II квартал	III квартал	IV квартал	У цілому за рік
Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах	187717	233700	275777	252670	949864
квартал поточного року у відсотках до відповідного кварталу минулого року	106,3	106,2	106,4	92,0	102,1
Склад валового внутрішнього продукту					
1. За виробничим методом					
1.1. Випуск	409710	507493	605498	559962	2082663
1.2. Проміжне споживання	250020	306237	364237	334976	1255470
1.3. Валова додана вартість	159690	201256	241261	224986	827193
1.4. Податки за винятком субсидій на продукти	28027	32444	34516	27684	122671
2. За розподільчим методом					
2.1. Оплата праці найманих працівників	98687	115873	120786	130141	465487
2.2. Податки за винятком субсидій на виробництво та імпорт	27844	29904	34264	26331	118343
2.3. Валовий прибуток, змішаний дохід	61186	87923	120727	96198	366034
3. За методом кінцевого використання					
3.1. Кінцеві споживчі витрати	160245	182442	194286	215516	752489
у тому числі:					
домашніх господарств	125825	137701	152730	160309	576565
некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства	1795	1850	1922	2071	7638
сектору загального державного управління	32625	42891	39634	53136	168286
у тому числі:					
індивідуальні споживчі витрати	21348	28177	22981	32346	104852
колективні споживчі витрати	11277	14714	16653	20790	63434
3.2. Валове накопичення	49949	70647	93989	59405	273990
у тому числі:					
валове накопичення основного капіталу	49604	65303	76778	66491	258176
зміна запасів матеріальних оборотних коштів	267	5274	17123	-7207	15457
придбання за винятком вибуття цінностей	78	70	88	121	357
3.3. Експорт товарів та послуг	88517	116639	132177	107526	444859
3.4. Імпорт товарів та послуг	-110994	-136028	-144675	-129777	-521474

Виробництво промислової продукції в Україні за 2003–2007 роки

Види продукції	2003р.	2004р.	2005р.	2006р.	2007р.
Добувна промисловість					
Вугілля готове (млн т)	59,8	59,4	60,4	61,7	58,9
Торф неагломерований паливний (умовної вологості) (тис. т)	559	544	639	462	395
Нафта сира (млн т)	2,8	3,0	3,1	3,3	3,3
Газ природний (млрд м ³)	18,6	19,6	19,9	20,1	20,2
Руди і концентрати залізні неагломеровані (млн т)	63,0	66,0	69,5	74,0	77,9
Руди і концентрати залізні агломеровані (млн т)	58,9	63,1	65,0	68,8	72,6
Гіпс (тис. т)	321	337	381	376	742
Вапняк (млн т)	19,8	22,5	24,4	26,8	28,7
Крейда (тис. т)	1319	1621	4352	5012	5572
Сіль і хлорид натрію чистий (тис. т)	3863	4393	4811	5996	5548
Переробна промисловість					
Яловичина і телятина, свіжі (парні) або охолоджені (тис. т)	186	141	143	156	159
Свинина свіжа (парна) або охолоджена (тис. т)	80,2	74,1	81,4	130	179
Вироби ковбасні (тис. т)	271	332	309	301	330
Олія соняшникова нерафінована (тис. т)	1257	1343	1382	2078	2230
Молоко оброблене рідке (тис. т)	645	716	863	818	866
Масло вершкове (тис. т)	137	116	120	104	100
Сири жирні (тис. т)	173	224	274	217	246
Продукти кисломолочні (тис. т)	427	467	499	523	534
Вироби хлібобулочні (тис. т)	2335	2307	2264	2159	2034
Папір та картон для графічних робіт некрейдовані (тис. т)	25,9	39,3	44,0	47,0	46,4
Папір побутового та санітарно-гігієнічного призначення (тис. т)	93,4	107	111	112	122
Зошити (млн шт.)	358	369	490	687	795
Бензин моторний з вмістом свинцю 0,013 г/л і менше (тис. т)	4308	4997	4609	3926	4161
Паливо дизельне для транспорту автомобільного і залізничного (тис. т)	6325	6265	5290	4270	4147
Кислота сірчана (тис. т)	1133	1425	1606	1493	1637
Гідроксид натрію (сода каустична) (тис. т)	160	210	209	183	172
Аміак синтетичний (тис. т)	4775	4779	5214	5147	5139
Добрива азотні мінеральні або хімічні (тис. т)	2470	2407	2633	2566	2839
Добрива калійні мінеральні або хімічні (тис. т)	2)	10,1	13,1	8,1	11,9

Види продукції	2003р.	2004р.	2005р.	2006р.	2007р.
Пластмаси у первинних формах (тис. т)	305	377	397	458	515
Волокна хімічні (тис. т)	30,7	36,6	40,1	39,9	40,2
Шини (тис. шт.)	6594	7940	7531	9245	7411
Вироби ізоляторні багат шарові зі скла (тис. м ²)	203	395	909	1709	2238
Посуд столовий, кухонний, інші господарсько-побутові вироби з фарфору (млн шт.)	96,0	102	99,3	79,1	56,6
Плити та плитки керамічні (млн м ²)	12,9	17,0	19,8	21,3	27,5
Цемент (млн т)	8,9	10,6	12,2	13,7	15,0
Вапно (тис. т)	4962	5302	5342	5450	5688
Чавун (млн т)	29,5	31,0	30,7	32,9	35,6
Сталь без напівфабрикатів, отриманих безперервним литтям (млн т)	28,9	28,9	27,9	27,9	29,0
Трактори для сільського та лісового господарства (шт.)	4556	5806	5543	3703	5282
Сівалки (тис. шт.)	8,0	9,9	11,3	9,0	7,1
Борони дискові (шт.)	2090	4101	4520	4421	5751
Розпушувачі та культиватори (тис. шт.)	7,7	8,9	8,0	11,5	7,9
Косарки (тис. шт.)	1,5	3,1	3,8	3,2	3,1
Комбайни зернозбиральні (шт.)	101	305	308	2	137
Екскаватори (шт.)	378	599	584	813	1044
Холодильники-морозильники побутові комбіновані з окремими зовнішніми дверцятами (тис. шт.)	504	581	711	731	824
Машини пральні (тис. шт.)	251	345	322	208	173
Пилососи побутові (тис. шт.)	66,4	53,3	37,5	9,2	1,2
Електродвигуни та генератори постійного струму (тис. шт.)	140	119	148	290	329
Електродвигуни та генератори змінного струму, електродвигуни універсальні (тис. шт.)	873	1155	913	706	670
Трансформатори електричні (тис. шт.)	8426	7991	7890	13124	19534
Телевізори (тис. шт.)	415	443	651	431	507
Автомобілі легкові (тис. шт.)	98,3	174	192	267	380
Автобуси (шт.)	2558	2598	4655	7660	9127
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води					
Електроенергія (млрд кВт/год)	180	182	186	193	196
У тому числі вироблена:					
тепловими електростанціями і теплоелектроцентралями	89,5	83,2	84,7	90,1	93,4
атомними електростанціями	81,4	87,0	88,8	90,2	92,5
гідроелектростанціями	9,4	11,9	12,5	13,0	10,3

Введення в експлуатацію житла за 2008 рік

	Разом		У тому числі індивідуальними забудовниками	
	тис.м ² загальної площі	у % до попереднього року	тис.м ² загальної площі	у % до попереднього року
Україна	10495,6	102,5	5830,7	102,7
Автономна Республіка Крим	415,7	79,6	216,3	66,8
Області:				
Вінницька	361,8	91,4	288,0	95,7
Волинська	195,0	108,4	135,7	112,9
Дніпропетровська	438,3	103,8	291,6	99,5
Донецька	437,4	118,0	235,9	91,4
Житомирська	247,3	112,1	184,5	107,4
Закарпатська	393,1	111,9	354,5	110,9
Запорізька	217,0	98,6	125,8	100,3
Івано-Франківська	516,6	113,4	323,9	114,5
Київська	1164,3	135,9	908,1	146,0
Кіровоградська	128,5	106,6	102,8	110,1
Луганська	249,3	96,2	208,9	91,8
Львівська	780,4	116,6	433,0	99,2
Миколаївська	160,9	105,1	89,4	121,0
Одеська	847,4	106,8	292,5	90,8
Полтавська	261,1	93,9	125,6	93,1
Рівненська	172,9	68,0	115,9	66,7
Сумська	198,8	107,5	119,1	113,6
Тернопільська	304,4	100,1	151,4	95,6
Харківська	222,6	41,4	138,2	81,4
Херсонська	230,2	122,8	191,6	112,5
Хмельницька	308,3	99,6	156,1	99,5
Черкаська	163,2	79,9	98,3	65,1
Чернівецька	364,6	119,6	284,6	112,1
Чернігівська	203,6	109,2	96,9	99,4
м. Київ	1430,4	102,1	119,0	122,4
м. Севастополь	82,5	82,3	43,1	113,6

Основні показники ведення лісового господарства у 2008 році

	Обсяги продукції, робіт та послуг лісового господарства (у фактичних цінах, млн грн)	Заготівля деревини (тис. м ³)		Відтворення лісів (тис. га)	Залишок деревини на лісосіках (тис. м ³)	Залишок неочищених площ (га)
		Разом	У тому числі від вирубок основного користування			
Україна	3382,7	17687,5	7528,2	80,2	1024,6	7459
Автономна Республіка Крим	28,0	82,2	—	1,0	7,1	49
Області:						
Вінницька	142,6	758,7	389,9	3,1	39,4	183
Волинська	166,5	964,7	457,9	4,9	54,5	385
Дніпропетровська	21,5	74,4	—	1,0	2,8	438
Донецька	23,2	72,9	—	0,9	0,8	18
Житомирська	460,4	2440,6	1351,6	8,9	145,1	717
Закарпатська	170,9	1172,8	413,4	3,0	112,7	6170
Запорізька	14,7	26,0	—	1,1	1,9	—
Івано-Франківська	172,2	1041,4	384,2	3,2	51,4	83
Київська	259,4	1392,4	648,5	3,5	68,7	89
Кіровоградська	48,8	221,4	41,3	1,9	26,7	49
Луганська	56,0	216,9	34,4	4,2	41,8	1169
Львівська	242,3	1317,4	557,5	4,8	37,4	121
Миколаївська	21,0	41,5	—	1,8	8,6	—
Одеська	36,9	114,5	8,2	2,7	18,6	—
Полтавська	80,4	371,1	100,4	2,7	4,7	84
Рівненська	325,5	1342,3	562,1	7,6	9,3	579
Сумська	217,3	1075,2	431,8	3,1	70,5	565
Тернопільська	61,2	299,7	163,7	1,8	25,5	1090
Харківська	99,8	526,8	55,9	1,8	31,2	473
Херсонська	37,0	208,3	—	5,5	0,2	—
Хмельницька	137,2	654,6	313,0	2,7	24,2	—
Черкаська	128,1	671,2	278,1	2,1	35,9	—
Чернівецька	153,5	927,5	476,1	2,5	64,1	33
Чернігівська	233,8	1511,8	860,2	4,3	120,4	505
м. Київ	40,1	157,7	—	0,1	20,3	212
м. Севастополь	4,4	3,5	—	0,0	0,8	—

Виробництво основних сільськогосподарських культур у 2008 році

	Зернові та зернобобові культури (у початково оприбуткованій фазі)		Цукрові буряки (фабричні)		Насіння соняшнику (у початково оприбуткованій фазі)		Картопля		Овочі відкритого ґрунту	
	тис.т	у % до відповідної дати попереднього року	тис.т	у % до відповідної дати попереднього року	тис.т	у % до відповідної дати попереднього року	тис.т	у % до відповідної дати попереднього року	тис.т	у % до відповідної дати попереднього року
Станом на 1 серпня	26346,0	132,2					980,5	112,9	1321,3	122,1
Станом на 1 вересня	42869,6	189,7	20,7	у 2,3р.б	112,2	41,2	9947,9	104,3	3204,9	112,1
Станом на 1 жовтня	44803,4	176,0	1843,0	49,2	2192,8	81,8	18747,6	99,1	5548,8	116,0
Станом на 31 жовтня	50232,1	170,0	11776,9	78,3	6491,4	152,0	19371,9	101,7	7233,3	116,1
За 2008 рік	53290,1 ¹	181,9	13437,7	79,1	6526,2 ¹	156,3	19545,4	102,3	7965,1 ²	116,5

¹ У фазі після доробки.

² Овочі відкритого і закритого ґрунту.

Поголів'я худоби та птиці в Україні на 1 квітня 2009 року

	Велика рогата худоба				Свині		Вівці та кози		Птиця	
	Разом		У тому числі корови		тис. голів	у % до 1 квітня 2008р.	тис. голів	у % до 1 квітня 2008р.	млн голів	у % до 1 квітня 2008р.
	тис. голів	у % до 1 квітня 2008р.	тис. голів	у % до 1 квітня 2008р.						
Україна	5609,7	94,2	2874,4	93,0	6860,4	102,3	2086,3	104,0	165,9	105,3
Автономна Республіка Крим	209,5	96,2	91,0	98,0	168,6	100,2	389,0	109,1	10,6	108,5
Області:										
Вінницька	392,5	97,6	191,7	92,0	388,0	99,8	46,3	107,4	8,6	107,3
Волинська	244,1	95,6	135,3	93,8	322,6	96,2	16,3	99,4	5,3	125,2
Дніпропетровська	173,7	93,2	89,3	93,0	464,4	114,0	78,0	113,4	15,9	108,5

	Велика рогата худоба				Свині		Вівці та кози		Птиця	
	Разом		У тому числі корови		тис. голів	у % до 1 квітня 2008р.	тис. голів	у % до 1 квітня 2008р.	млн голів	у % до 1 квітня 2008р.
	тис. голів	у % до 1 квітня 2008р.	тис. голів	у % до 1 квітня 2008р.						
Донецька	176,2	90,1	78,0	92,2	396,4	118,6	103,0	102,0	11,5	104,9
Житомирська	292,7	86,5	157,1	91,1	177,9	97,5	29,5	90,5	4,8	102,1
Закарпатська	171,4	99,1	112,9	95,3	283,5	102,8	153,6	107,3	3,2	105,0
Запорізька	131,7	91,0	66,2	90,8	319,5	107,9	58,5	111,6	5,0	118,5
Івано-Франківська	244,4	93,7	132,4	94,0	183,0	101,0	28,9	96,7	4,8	98,2
Київська	183,1	86,7	91,1	84,4	444,2	102,6	34,9	102,9	18,9	98,8
Кіровоградська	150,9	96,0	75,1	93,2	231,6	102,5	53,0	101,5	3,6	100,0
Луганська	138,3	93,3	66,7	94,7	124,8	97,6	72,0	93,1	5,2	99,6
Львівська	355,6	92,9	179,9	92,5	280,1	101,9	32,1	95,5	7,8	114,3
Миколаївська	169,8	95,0	94,8	95,1	138,2	125,6	58,6	112,3	3,4	131,8
Одеська	203,7	96,6	105,9	92,3	291,8	93,7	440,0	101,8	4,8	103,2
Полтавська	316,9	102,0	150,2	97,9	321,9	101,3	65,9	123,6	5,0	110,8
Рівненська	245,9	96,4	127,2	93,3	319,4	88,2	20,0	97,6	4,5	100,4
Сумська	206,6	92,0	112,5	91,3	180,2	90,3	49,0	89,4	2,8	93,8
Тернопільська	231,5	94,0	124,4	93,0	308,8	99,1	14,1	97,9	4,0	104,3
Харківська	215,5	91,7	101,2	92,5	218,5	115,7	85,9	104,2	7,7	101,1
Херсонська	147,8	90,6	86,5	97,5	184,6	110,0	77,4	101,6	3,7	113,4
Хмельницька	323,3	96,5	166,6	92,0	286,1	102,2	26,7	104,3	3,4	112,1
Черкаська	241,1	98,0	105,2	93,3	416,8	103,0	46,6	99,4	15,2	101,1
Чернівецька	149,1	95,6	76,7	92,1	173,7	93,0	61,9	98,9	3,0	111,6
Чернігівська	294,4	92,7	156,5	92,6	235,8	99,4	45,1	101,1	3,2	87,8

Карта залізничного транспорту

Санаторно-курортні та оздоровчі заклади

	Санаторії та пансіонати з лікуванням ¹		Санаторії-профілакторії ¹		Будинки і пансіонати відпочинку ¹		Бази та інші заклади відпочинку ¹		Дитячі оздоровчі табори	
	кількість	у них ліжок (тис.)	кількість	у них ліжок (тис.)	кількість	у них місць (тис.)	кількість	у них місць (тис.)	кількість	у них місць (тис.)
1990	505	154	556	55	332	115	2213	302	15687	467
1991	513	154	568	55	342	116	2236	318	10521	394
1992	531	155	571	54	321	106	2135	298	—	—
1993	546	157	544	52	308	95	2003	294	7242	632
1994	539	156	520	47	303	90	1968	268	6249	266
1995	551	159	517	43	294	83	1862	263	5884	256
1996	545	155	463	39	286	80	1777	240	5615	242
1997	536	155	428	33	289	76	1754	236	5601	237
1998	547	156	416	33	292	77	1913	234	6904	241
1999	547	155	404	32	303	71	1961	235	7644	236
2000	549	151	377	31	266	63	2010	238	7615	227
2001	555	151	357	29	273	61	2015	236	8578	221
2002	544	151	334	28	290	63	1982	236	10890	231
2003	536	147	325	27	292	62	2005	236	14961	228
2004	531	147	311	25	302	62	2033	231	19443	256
2005	524	145	291	23	321	65	2016	233	18366	236
2006	520	148	277	23	301	63	1976	232	18238	231
2007	523	143	269	21	302	64	1934	224	18363	226
2008	518	142	262	21	302	64	1916	221	18672	218

¹ У тому числі з одноденним відвідуванням (за даними Адміністрації Держприкордонслужби України).

Туристичні потоки

	Загальна кількість громадян України, які виїжджали за кордон ¹	Загальна кількість іноземних громадян, які відвідали Україну ¹	Кількість туристів, які є суб'єктами туристичної діяльності України ²	Із загальної кількості туристів ² :			Кількість екскурсантів ²
				іноземні туристи	туристи — громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи	
2000	13422320	6430940	2013998	377871	285353	1350774	1643955
2001	14849033	9174166	2175090	416186	271281	1487623	1874233
2002	14729444	10516665	2265317	417729	302632	1544956	1991688
2003	14794932	12513883	2856983	590641	344 332	1922010	2690810
2004	15487571	15629213	1890370	436311	441798	1012261	1502031
2005	16453704	17630760	1825649	326389	566942	932318	1704562
2006	16875256	18935775	2206498	299125	868228	1039145	1768790
2007	17334653	23122157	2863820	372455	336049	2155316	2393064
2008	15498567	25449078					

¹ У тому числі з одноденним відвідуванням (за даними Адміністрації Держприкордонслужби України).

² За даними Державної служби туризму і курортів України.

Структура зовнішньої торгівлі послугами за 2008 рік

	Експорт		Імпорт		Сальдо (тис. дол. США)
	тис. дол. США	у % до 2007р.	тис. дол. США	у % до 2007р.	
Загальна кількість	11694241,6	129,4	6646782,2	133,5	5047459,4
Країни СНД	4293101,7	115,5	1069531,2	131,1	3223570,5
Азербайджан	23823,3	166,2	8442,9	120,2	15380,4
Білорусь	122460,8	150,7	54720,2	152,4	67740,6
Вірменія	9512,5	125,1	6636,8	142,3	2875,7
Грузія	65650,9	129,3	19236,8	121,8	46414,1
Казахстан	112053,4	165,9	38248,6	187,1	73804,8
Киргизстан	2731,2	177,8	1648,7	199,8	1082,5
Молдова	68680,3	128,6	47211,4	158,1	21468,9
Російська Федерація	3845357,7	112,8	886531,5	127,3	2958826,2
Таджикистан	1958,3	87,3	241,4	151,3	1716,9
Туркменистан	29040,8	176,9	1936,5	135,5	27104,3

	Експорт		Імпорт		Сальдо (тис. дол. США)
	тис. дол. США	у % до 2007р.	тис. дол. США	у % до 2007р.	
Узбекистан	11832,5	103,5	4676,4	164,2	7156,1
Інші країни світу	7401139,9	139,1	5577251,0	133,9	1823888,9
Європа:	4163672,2	132,0	3433169,1	142,9	730503,1
Австрія	261324,2	142,1	330671,1	202,2	-69346,9
Албанія	1051,4	156,2	2,1	8,5	1049,3
Бельгія	237688,9	116,8	78920,7	142,7	158768,2
Болгарія	48008,2	114,6	32256,0	134,7	15752,2
Боснія і Герцоговина	169,4	66,3	172,9	130,0	-3,5
Ватикан	1,3	80,3	593,7	150,9	-592,4
Велика Британія	690241,0	126,2	859289,0	140,7	-169048,0
Греція	140491,9	133,9	58031,3	86,0	82460,6
Гібралтар	16698,4	232,6	124,3	73,1	16574,1
Данія	79614,0	99,0	31182,4	104,7	48431,6
Естонія	189134,1	131,3	14485,7	128,4	174648,4
Ірландія	44179,9	569,2	7964,0	196,3	36215,9
Ісландія	4358,3	93,5	625,8	235,4	3732,5
Іспанія	34120,0	117,5	17172,3	118,0	16947,7
Італія	164709,9	149,5	54511,8	99,6	110198,1
Латвія	56649,4	119,7	22322,1	99,2	34327,3
Литва	33807,3	101,2	43987,9	148,0	-10180,6
Ліхтенштейн	1705,1	29,0	9466,4	326,5	-7761,3
Люксембург	8733,8	527,2	1176,0	3,5	7557,8
Македонія	973,8	39,5	11642,3	2210,0	-10668,5
Мальта	58177,5	156,5	2100,6	126,3	56076,9
Монако	3918,2	74,2	66,5	129,2	3851,7
Нідерланди	161496,4	115,8	137575,4	147,4	23921,0
Німеччина	544825,2	143,0	505693,3	149,0	39131,9
Норвегія	26720,6	131,1	6854,3	166,5	19866,3

	Експорт		Імпорт		Сальдо (тис. дол. США)
	тис. дол. США	у % до 2007р.	тис. дол. США	у % до 2007р.	
Острів Мен	1027,9	—	1,1	—	1026,8
Польща	151954,0	145,4	228260,3	156,0	-76306,4
Португалія	14324,7	143,8	30961,1	170,7	-16636,3
Румунія	29741,4	151,3	30422,4	271,1	-681,0
Сербія	18559,0	—	6758,2	—	11800,8
Словаччина	71056,4	141,5	38425,6	137,1	32630,8
Словенія	9480,1	153,8	5226,7	137,4	4253,4
Угорщина	113560,3	110,8	95555,0	75,2	18005,3
Фінляндія	48754,0	152,8	36106,3	212,5	12647,7
Франція	122485,1	145,5	278122,8	180,1	-155637,7
Хорватія	52482,2	—	17204,3	205,8	35277,9
Чеська Республіка	41390,4	106,3	69002,1	142,3	-27611,7
Чорногорія	1871,9	—	1932,8	—	-60,9
Швейцарія	617366,7	121,0	220526,5	126,6	396840,2
Швеція	60777,5	188,1	147766,4	152,7	-86988,9
Азія:	1306279,3	147,1	1116557,8	153,0	189721,5
Афганістан	183,5	161,1	110,5	212,2	73,0
Бангладеш	1635,2	77,7	1052,9	192,2	582,3
Бахрейн	737,4	226,6	100,1	47,6	637,3
Британська територія в Індійському океані	563,1	58,5	18,2	598,4	544,9
Бутан	122,0	—	—	—	122,0
В'єтнам	3575,7	83,4	2996,8	112,9	578,9
Гонконг	25456,7	242,0	6503,8	92,4	18952,9
Ємен	3724,7	321,8	1254,8	494,9	2469,9
Ізраїль	86443,3	142,4	48709,5	196,1	37733,8
Індія	37052,5	102,8	7678,2	98,6	29374,3

	Експорт		Імпорт		Сальдо (тис. дол. США)
	тис. дол. США	у % до 2007р.	тис. дол. США	у % до 2007р.	
Індонезія	2553,6	62,1	1893,2	162,3	660,4
Ірак	2778,5	183,1	1285,2	119,1	1493,3
Ісламська Республіка Іран	9766,7	26,9	1640,8	55,4	8125,9
Йорданія	9573,0	130,5	1045,3	100,3	8527,7
Камбоджа	6983,7	172,2	127,0	—	6856,7
Китай	70224,1	183,4	21141,0	138,0	49083,1
Кіпр	632771,5	155,5	660440,8	169,4	-27669,3
Корейська Народно-Демократична Республіка	2733,2	314,1	6,2	16,2	2727,0
Кувейт	881,0	77,6	1062,1	226,1	-181,1
Ліван	10116,4	163,5	6057,7	48,7	4058,7
Малайзія	26016,0	221,9	976,2	112,2	25039,8
Мальдіви	646,0	976,2	1777,3	149,8	-1131,3
Монголія	6705,2	153,7	350,3	101,5	6354,9
М'янма	80,0	5161,9	10,2	46,4	69,8
Непал	84,6	28,9	9,1	—	75,5
Об'єднані Арабські Емірати	67415,0	145,0	70796,7	188,0	-3381,7
Оман	1347,8	246,5	233,7	142,8	1114,2
Пакистан	1410,7	51,9	905,4	102,9	505,3
Палестинська Територія	923,8	106,1	91,9	—	831,9
Республіка Корея	11034,9	120,8	6092,6	125,9	4942,3
Саудівська Аравія	1820,3	86,6	543,8	105,5	1276,5
Сингапур	18715,0	101,6	13845,8	198,4	4869,2
Сирійська Арабська Республіка	29677,9	178,4	1377,7	48,4	28300,2
Таїланд	9086,5	183,5	20632,9	133,1	-11546,4
Тайвань	4429,4	291,9	611,8	237,9	3817,6
Туреччина	197640,2	150,4	206516,4	114,7	-8876,2
Філіппіни	1120,2	150,6	279,9	271,3	840,3
Шрі-Ланка	630,7	57,3	76,3	195,8	554,4

	Експорт		Імпорт		Сальдо (тис. дол. США)
	тис. дол. США	у % до 2007р.	тис. дол. США	у % до 2007р.	
Японія	19569,2	165,9	28301,9	294,2	-8732,7
Африка:	202238,0	160,6	86934,8	140,6	115303,2
Алжир	7103,6	87,2	1063,6	118,4	6040,0
Ангола	1807,4	214,9	248,6	113,9	1558,8
Буркіна-Фасо	445,7	116,1	—	—	445,7
Габон	21,2	1135,3	452,2	757,7	-431,0
Гана	3108,0	251,7	144,4	1094,6	2963,6
Гвінея	547,5	125,2	516,4	198,7	31,1
Джибуті	79,6	19,4	0,4	—	79,2
Еритрея	41,4	124,9	95,9	127,7	-54,5
Ефіопія	1059,0	125,2	315,6	99,6	743,4
Єгипет	73293,0	189,8	71679,1	164,0	1613,9
Західна Сахара	—	—	139,3	95,6	-139,3
Камерун	430,5	93,9	40,9	65,5	389,6
Кенія	1719,8	179,4	206,4	135,7	1513,4
Комори	3476,3	142,2	44,4	—	3431,9
Конго	401,0	101,6	308,3	93,9	92,7
Кот-д'Івуар	509,5	126,6	12,9	—	496,6
Ліберія	49035,5	184,5	176,1	46,0	48859,4
Лівійська Арабська Джамахірія	4494,9	70,9	801,8	24,2	3693,1
Маврикій	899,8	165,1	795,9	159,5	103,9
Мавританія	648,9	74,6	677,8	81,2	-28,9
Малі	54,5	416,9	1,2	88,5	53,3
Марокко	4013,2	169,3	760,3	97,5	3252,9
Намібія	327,4	72,9	0,4	—	327,0
Нігерія	11534,0	146,8	1240,5	134,0	10293,5
Об'єднана Республіка Танзанія	328,5	27,2	0,7	—	327,8
Південна Африка	3197,1	112,2	3474,6	74,6	-277,5

	Експорт		Імпорт		Сальдо (тис. дол. США)
	тис. дол. США	у % до 2007р.	тис. дол. США	у % до 2007р.	
Сан-Томе і Принсіпі	629,1	150,2	4,3	—	624,8
Свазиленд	121,2	432,6	9,3	—	111,9
Сейшели	19384,7	152,1	893,3	47,2	18491,4
Сенегал	523,4	72,0	103,6	276,7	419,8
Сомалі	233,5	86,1	—	—	233,5
Судан	2890,5	221,0	256,6	89,3	2633,9
Сьєрра-Леоне	2552,7	198,3	137,3	—	2415,4
Того	57,2	260,6	—	—	57,2
Туніс	6284,4	166,5	1980,2	203,9	4304,2
Уганда	779,5	259,6	17,0	1,9	762,5
Чад	18,1	470,7	224,0	880,7	—205,9
Америка:	1240780,7	156,5	563692,0	98,1	677088,7
Ангілья	1299,2	218,5	973,0	1034,2	326,2
Антигуа і Барбуда	3724,3	146,9	—	—	3724,3
Аргентина	499,2	136,0	1648,1	149,2	—1148,9
Аруба	638,8	98,2	—	—	638,8
Багами	23136,3	85,9	3252,2	68,6	19884,1
Барбадос	6599,4	181,1	1,7	0,3	6597,7
Беліз	45753,8	208,0	16700,4	243,0	29053,4
Бермуди	4427,9	269,3	172,3	184,8	4255,6
Болівія	284,1	—	—	—	284,1
Бразилія	3745,9	701,4	2440,1	6,3	1305,8
Венесуела	153,4	570,9	104,3	103,2	49,1
Віргінські острови (Британські)	270479,9	229,9	49305,2	134,2	221174,7
Віргінські острови (США)	1239,7	147,8	524,5	66,7	715,2
Гайана	72,2	384,6	—	—	72,2
Гватемала	437,8	—	—	—	437,8
Гондурас	65,6	28,2	0,1	—	65,5

	Експорт		Імпорт		Сальдо (тис. дол. США)
	тис. дол. США	у % до 2007р.	тис. дол. США	у % до 2007р.	
Гренландія	254,6	278,5	—	—	254,6
Домініка	2555,3	252,8	93,1	968,2	2462,2
Домініканська Республіка	5019,5	507,2	773,1	114,5	4246,4
Еквадор	140,7	24,0	0,7	15,0	140,0
Канада	120489,3	125,7	34483,2	120,9	86006,1
Колумбія	1363,5	166,4	79,0	82,1	1284,5
Коста-Ріка	8941,7	—	—	299,1	89341,7
Куба	1082,1	216,2	1355,8	127,3	—273,7
Мексика	2028,5	537,4	1027,0	168,8	1001,5
Нідерландські Антильські острови	1683,1	107,7	79,6	15298,1	1603,5
Острови Кайман	2595,6	80,9	—	—	2595,6
Панама	114695,0	197,8	11122,0	312,3	103573,0
Перу	2317,1	252,1	347,2	147,4	1969,9
Сальвадор	65,6	—	21,6	—	44,0
Сент-Вінсент і Гренадини	8074,0	154,8	71,7	1,5	8002,3
Сент-Кітс і Невіс	51258,6	—	18725,9	233,7	32532,7
Сполучені Штати Америки	551390,0	124,6	419483,5	95,9	131906,5
Теркс і Кайкос	2862,2	—	—	—	2862,2
Уругвай	798,0	175,7	75,2	—	722,8
Чилі	70,1	351,4	753,9	—	—683,8
Ямайка	441,7	196,1	74,3	352,8	367,4
Австралія і Океанія	26065,0	159,1	4174,2	156,9	21890,9
Австралія:	4350,1	183,3	1551,6	80,7	2798,5
Вануату	67,3	578,9	—	—	67,3
Маршаллові Острови	12307,9	107,3	378,0	296,2	11929,9
Нова Зеландія	8995,1	511,3	1609,9	283,7	7385,2
Тувалу	242,1	78,1	494,0	—	—251,9
Французька Полінезія	—	—	105,9	290,9	—105,9
Інші	462104,6	134,3	372723,1	94,6	89381,5

Структура зовнішньої торгівлі послугами за 2008 рік

	Експорт			Імпорт			Сальдо (тис. дол. США)
	тис. дол. США	у % до за- галь- ного обсягу	у % до 2007р.	тис. дол. США	у % до загаль- ного обсягу	у % до 2007р.	
Послуги – разом	11694241,6	100,0	129,4	6646782,2	100,0	133,5	5047459,4
Транспортні послуги	7622054,8	65,2	124,7	1647506,6	24,8	147,3	5974548,2
У тому числі:							
Морський транспорт	1297918,5	11,1	141,7	247155,0	3,7	181,4	1050763,5
У тому числі:							
Пасажирський	1879,1	0,0	70,0	5999,1	0,1	148,0	-4120,0
Вантажний	57669,0	0,5	87,5	73528,3	1,1	377,5	-15859,3
Інші	1238370,4	10,6	146,1	167627,6	2,5	148,7	1070742,8
Повітряний транспорт	1229060,9	10,5	133,7	541522,5	8,2	162,0	687538,4
У тому числі:							
Пасажирський	636992,0	5,5	136,6	169411,3	2,5	200,6	467580,7
Вантажний	237572,7	2,0	148,7	13191,2	0,2	174,0	224381,5
Інші	354496,2	3,0	120,8	358920,0	5,5	148,1	-4423,8
Залізничний транспорт	1636912,4	14,0	129,1	653208,1	9,8	129,9	983704,3
У тому числі:							
Пасажирський	295155,4	2,5	123,6	209059,9	3,1	124,4	86095,5
Вантажний	585809,5	5,0	135,8	108262,7	1,6	111,0	477546,8
Інші	755947,5	6,5	126,4	335885,5	5,1	141,5	420062,0
Трубопровідний транспорт	2560369,3	21,9	106,2	4475,7	0,1	152,2	2555893,6
Інший транспорт	897793,7	7,7	150,5	201145,3	3,0	141,7	696648,4

	Експорт			Імпорт			Сальдо (тис. дол. США)
	тис. дол. США	у % до за- галь- ного обсягу	у % до 2007р.	тис. дол. США	у % до загаль- ного обсягу	у % до 2007р.	
У тому числі:							
Пасажирський	18411,5	0,2	120,5	3297,1	0,1	107,7	15114,4
Вантажний	382638,1	3,3	125,3	55914,9	0,8	128,0	326723,2
Інші	496744,1	4,2	180,2	141933,3	2,1	149,0	354810,8
Подорожі	492795,5	4,2	144,0	422524,0	6,4	129,3	70271,5
Послуги зв'язку	330637,5	2,8	139,5	143119,4	2,2	160,2	187518,1
Будівельні послуги	119598,4	1,0	121,4	103648,2	1,5	95,0	15950,2
Страхові послуги	188782,1	1,6	219,1	180863,9	2,7	130,3	7918,2
Фінансові послуги	486390,2	4,2	150,9	1464836,1	22,0	165,1	-978445,9
Комп'ютерні послуги	269342,4	2,3	170,4	236371,8	3,5	147,9	32970,6
Роялті та ліцензійні послуги	39533,3	0,3	215,6	278682,7	4,2	119,8	-239149,4
Інші ділові послуги	139018,4	1,2	142,6	160227,7	2,4	127,0	-21209,3
У тому числі:							
Перепродаж товарів за кордон та інші послуги	61028,6	0,5	185,5	67553,4	1,0	145,1	-6524,8
Операційний лізинг	77989,8	0,7	120,7	92674,3	1,4	116,5	-14684,5
Різні ділові, професійні та технічні послуги	1525846,5	13,1	130,7	1109133,1	16,7	137,2	416713,4
У тому числі:							
Юридичні, бухгалтерські та інші послуги	218987,7	2,0	154,8	277362,9	4,2	116,6	-58375,2

	Експорт			Імпорт			Сальдо (тис. дол. США)
	тис. дол. США	у % до загаль- ного обсягу	у % до 2007р.	тис. дол. США	у % до загаль- ного обсягу	у % до 2007р.	
Реклама, вивчення ринку, опитування громадської думки	296040,4	2,5	132,3	248862,2	3,7	117,4	47178,2
Науково-дослідні та дослідно- конструкторські послуги	201541,0	1,7	137,5	123718,9	1,9	268,1	77822,1
Послуги в архітектурних, інженерних та інших технічних галузях	294022,7	2,5	143,6	251048,5	3,8	146,4	42974,2
Послуги в галузі сільського господарст- ва, видобутку корисних копалин, переробки продукції на місцях	419204,8	3,6	109,2	121926,8	1,8	130,9	297278,0
Інші	96049,9	0,8	144,8	86213,8	1,3	179,5	9836,1
Послуги приватним осо- бам та послуги в галузі культури і відпочинку	50194,9	0,4	71,8	182935,4	2,8	72,6	-132740,5
У тому числі:							
Аудіовізуальні послуги та пов'язані з ними послуги	39542,7	0,3	129,7	162067,7	2,5	94,9	-122525,0
Інші послуги приватним особам та послуги в галузі культури і відпочинку	10652,2	0,1	27,0	20867,7	0,3	25,7	-10215,5
Державні послуги, які не віднесені до інших категорій	4448,6	0,0	124,8	682006,9	10,3	98,1	-677558,3
Послуги з ремонту	425599,0	3,7	130,3	34926,4	0,5	94,9	390672,6